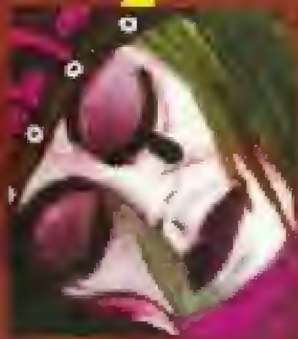
چین
چۆن بیر دەکاتەوە

ن: مارک لیونارد

چین چۆن بیردەکاتەوە؟

چین چۆن بیرده‌کاته‌وه؟

نووسینی

مارک لیۆنارد

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە

بەختیار عەلام شێخ

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **چین چۆن بیر دەکاتەوە**

- **نووسینی:** مارك لیۆنارد
- **وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە:** بەختیار مام شێخ
- **نەخشەسازی ناوەوە:** گۆران جەمال ڕواندزی
- **بەرگ:** وریا بوداغی
- **ژمارەی سپاردن:** ٩٣٣
- **نرخ:** ٢٥٠٠ دینار
- **چاپی یەکەم** ٢٠١٠
- **تیراژ:** ٧٥٠ دانە
- **چاپخانەی خانی (دهۆک)**

زنجیرەی کتێب ([illegible])

ناوەڕۆک

نووسەری ئەم کتێبە

مارک لیۆنارد Mark LEONARD

بەڕێوەبەری ڕاپەڕاندنی ئەنجوومەنی پەیوەندییە ئەوروپاییە کە یەکەمین دەزگای بیرمەندی ئەوروپاییەکە نووسینگەی لە بەرلین، پاریس، سۆفیا و وارشۆ هەیە. پێشتریش لە سەنتەری چاکسازی ئەوروپی کاریکردووە و دامەزرێنەر و بەڕێوەبەری سیاسەتی دەرەکییە. ماوەیەکی لە واشنتۆن بەسەر بردووە وەك لێکۆلەرەوەیەکی هەردوو بەری زەریا "Transatlantic" لە کۆمەڵەی ئەڵمانی مارشاڵ " German Marshall Fand" لە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ماوەیەکیش لەبەیجین وەك مامۆستا و لێکۆڵەرەوەی "Visiting Scholar " لە ئەکادیمیای چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان. یەکەمین کتێبی نووسەر بۆ چی ئەوروپا سەدەی ٢١ بەڕێوە دەبات.

"Why Europe Will Run The Zlst Century"

بۆ ١٨ زمان وەرگێڕدراوە. نووسین و لێکۆڵینەوەکانی مارك لە ئەمریکا و ئەوروپا بلاو بوونەتەوە لە:

The Guardian,The Financial Tiwes,The Spectator,The Sun,Liberation,Die Welt and The Wall Street Journal.

سوپاس و پێزانین

دوا بە دوای پانزدەی سێپتەمبر گفتوگۆیەکی گەرم لە ئارادا بوو سەبارەت بە پەیوەندی نێوان ئەوروپا و ئەمریکا. وا دەردەکەوت کە جیهانی رۆژئاوا بوو بوون بە دوو بەش و نوێنەرایەتی دوو نموونەی جیاوازی سیستەمی جیهانیان دەکرد. ئەمریکییەکان لە مەریخ و ئەوروپییەکانیش لە ڤینۆس.

لە لایەك ئەمریکییەکان دەیانویست باڵا دەستی سەربازیان بەکار بهێنن بۆ ئەوەی هەر خۆیان بە زلهێز بمێننەوە بۆ بنیادنانی سیستەمی جیهانی لیبرال بە دیدی ئەمەریکی. لە لایەکی تریش یەکێتی ئەورووپا نوێنەرایەتی سیستەمێکی تاسیش دەکرد لە رێگای پشت بەستن بە بەستنەوەی نێوان سیاسەت و ئابووری هەروا چارەسەری کێشەکانیش لە رێگای یاسا بێت نەك هێز.

ئەم جۆرە گفتوگۆیانە کە جێگای نیگەرانییە بوون بە هاندەرم تا یەکەم کتێبم لە ژێر ناونیشانی (بۆ چی ئەوروپا چەرخی ۲۱ بەڕێوە دەبات) بنووسم کە تیایدا باس لە گرنگی و لەدایکبوونی نموونەی ئەورووپی دەکەم و بە دەستکەوتێکی گرنگ و مێژوویم لە قەڵەم داوە. لە وێدا پێشبینی ئەوەم کردووە کە تا ئێستاش باوەڕم پێی هەیە کە چۆن نموونەی ئەورووپی لە وانەیە ببێتە کاریگەرترین سیستەم لە جیهان تا کۆتایی ئەم سەدە. ئەمڕۆش ئەم جیابوونەوەی نێوان ئەوروپا و ئەمریکا زیاتر ئاڵۆز بووەتەوە هێرشە ئایدۆلۆژییەی کە کێ برکێ و ململانێ لەگەڵ هەردوو لایاندا دەکات کە ئەلتەرناتیڤێکە لەو دیوی ئەورووپای رۆژئاوا دەشەکێتەوە.

بیروباوەری سەروەری دیموکراسی (Sovereign Democracy) روسی و خەونی ئیسلامی بۆ سیستەمێکی تایبن (سیوکراتی) حاڵی حازر کێشەی گەورەیان دروستکردووە، ئەگەر چی رەنگە دیاردەیەکی کاتی بن. بەڵام چین بە قەبارە مەزنەکەی بە ئابوورییە زیندووەکەی و توانای سیاسی سەرکردەکانی لایەنێکی بە هێز

پێکدێنن بۆ سەروەری کردنی جیهان لەمەودا دووردا. هەرچەندە بە دەرزەن کتێب سەبارەت بە بووژانەوەی چین بلاو کراونەتەوە،

بەلاّم زۆربەی نووسەران وەك هێزێك یان بلۆکێکی ئابووری، سیاسی و سەربازی مامەڵەی لەگەڵ دەکەن لە جیاتی ئەوەی وەك ماڵێکی پڕ لە بیرو بۆچوون کە کاریگەری لەسەر هەموو جیهان دەبینێت ببینن.

شتێکی زۆر کەم دەزانن سەبارەت گفتوگۆی نێوان بیرمەندانی چینی "Chinas Lntellctual debates" یانیش سەبارەت ئەو کێبڕکێیە ئایدۆلۆژییەی تێگەیشتن لەو بیرۆکانەی گەر سیاسەتداریژەرانی ئەورووپی پێویستیان دەبێت گەر بیانەوێت بانگەشەو بانگەواز بۆ دیدی خۆیان بۆ جیهان بکەن.

ئەم کتێبەم وەك ئەوەی پێشترم لەسەر ئەورووپا رووناکی ئەدەدیت بەبێ یارمەتی وەکیلەکانم (Agents) ماکی پیرستاین (Maggie Pearstine) و جەیی کراوفۆرد (Jamie Craw Ford). بەلاّم ئەو بوونی کتێبەکە ئەنجامی پێشبینی سەرنواری هاوڕێی بە توانای روبن هارفی (Robin Harvie). بە ژیری و وریایی بوون بە هاندەر و یارمەتیدەرم بۆ ئەوەی چاکتر بنووسم. بە سەبرو تەحەمولێکی زۆر و زۆر بە هەستی ناسك و زیرەکی بێ هاوتا.

من زۆر منەتباری زۆر لەو بیرمەند و نووسەر و کارمەندی دەوڵەت و هی تری چینیم. کە کاتیان تەرخانکرد بۆ ئەوەی قسەیان لەگەڵ بکەم. نووسینەکانیان خستە بەردەستم لە سەفەرەکانم بۆ چین ژمارەیان یەکجار زۆرە کە باسیان بکەم، بەلاّم من چەند کەسێکیان ناو دەهێنم کە زۆر یارمەتیدەرم بوون.چوشوو لۆنگ chu shulong, چیوی زهیایان Cui Zhiyuan، فان گانگFan Gang،فانگ نەنگFang Nang،فیگ زهوکپینگ ، گانگ یانگGan Yang،هان د کیانگHan Degiang، هی زینگك He Zengke، هس لیوHs Liu، هونانگانگ Hu Angang، هوانگ پینگ Huang Ping، جیانگ زیاو جولن Jinag Xiaojuan، جن کانزونگ Jin Canrong، کانگ شاوز یانگ Kang

Shaobang، لای هـایرۆنگ Lai Hairong، لی داوۆ کیـوی Li Daokui، لی جینگهـاوە Li Jinghua، لی جونرۆو Li Junru، لیـو گیـانفی Liu Jian Fei، مازهینگانگ Ma Zhengang، پان ویی Pan Wei، پانگ زهونگیانگ Pang Zhongying، پان یووی Pan You، کن گانگ Qin Gang، کن هیـوی Qin Hui، کن یاکینگ Qin Yaqing، روان زۆنگزی Ruan Zongze، شـین دنگلـی Shen Dingli، شین دۆنگ Shen Dong، شی ینهۆنگ Shi Yinhong، سونگ خینیگ Song Xinning، وانگ هووی Wang Hui، وانگ گـسی Wang Jisi، وانگ شاوۆ گانگ Wang Shaoguang، وانگ خیاو دۆنگ Wang Xiaodong، وانگ یووی Wang Yiwei، وانگ یاز هوو Wang Yizhou، یـووی بایـایی Wu Baiyi، یووی جیانمن Wu Jianmin، خیانگلن خوو Xianglin Xu، یـان خیوتۆنگ Yan Xuetong، یانگ جیمان Yang Jemian، یانگ یـاوۆ Yang Yao، یوو جیا فوو Yu Jiafu، یوو کیپیـنگ Yu Keping، یـوو یۆنگـدینگ Yu Youngding، زهـا داوۆ جیـونگ Zha Daojiong زهـانگ ویینـیگ Zhang Weiying، زهاوۆ تنگ یـانگ Zhao Ting Yang، زهیـنگ بیجیـان Zhen Bijian، زهاوۆ هۆنگ Zhou Hong.

من سوپاسگوزاریی تایبەت ئاراستەی هاوڕێکانم و برادەرانم لە ئەکادیمی چینی بۆ زانسـتە کۆمەڵایەتییەکان دەکەم کە چەندین جار میوانداریان کردم لە سەفەرە زۆرەکانم بۆ بەیکین، بە تایبەتی کە وەك لێکۆڵەرەوە Scholar لە هـاوینی ۲۰۰٦ پێـشوازیان لێکردم.

کاری ژمارەیەك لە شارەزایان و چاودێرانی چین بوو بە هانـدەر و یارمەتیـدەرێکی زۆر چاك بۆ من لە وانەش: ولیم ئیهـرمن William Ehrwann ئـارون فریـد بـیرك Aaron Friedberg، جۆزێف فیوسمیـس Joseph Fewsmith، کریـستۆفەر هـام Christopfer Hum، رۆد ماکفـارکر Rod Mac Farquhar، لولتیـاو مـاتیی میهالکـە Lolita and Mattei Mihalca، جیمس میـاز Jemes Miles،

ئیبرهـارد ساندشـینەر Eberhard Sandschneider، ئـیـن سـیکینکتۆن Ian Seckington، و دیڤید شامبۆ David Shambaugh، .

کۆهلس چاوەکانی کردمەوە تـا چـینی جیـاواز ببیـنم.ڤۆلکـمر سـتانزیل شـوێن هەڵگرێکی چـاك و ڕێ نیـشاندەرم بـوو، زۆر سـەخی بـوو لەگـەڵم، هەمیـشە ژەمـە نیوەرۆی چاکی بۆ ئامادە دەکردین لە گەڵ میوانەکانم چ لـە ماڵـەوە و چ لـە دەرەوە، نیوەرۆ یان ئێوارە بە بەردەوامیش یارمەتی دەدام تا لە شتەکان بگەم بە دەرئـەنجامی باش بگەم لە سەفەرەکانی ناو چین. رۆبەرت کاگان Robert Kagan، و گاری شمت Gary Schmitt، دوو هاوڕێ زۆر باش بوون، بوو بـوون بـە باڵـەکانم لـە فـڕین بـۆ بەیگین لە سەفەرە زۆرەکانم بۆ بەیگین، شەنگهای و تایپی Tai Pei، کەسانێکی زۆر و برادەرانم یارمەتییەکی زۆریان داوم تەنانەت ڕەنگە بەخۆیشیان پێی نەزانن. دەبێـت سوپاسێکی تایبەت ئاڕاستەی رۆب بلاکهیرست Rob Blackhurst، ریچارد گـوون Richard Gowan، تـۆبی گـرین Toby Green، فیـوب گـریفس Phoebe Griffith، سـاندێر کـە تواڵـە Sunder Katwala، ئـادام لاری Adam Lury، جێف مۆلگان Geoff Mulgan، و شمونە ماکالستەر Shauna McAllister.

زۆربەی لێکۆڵینەوەکانی ئەم کتێبە لە کاتێك ئەنجامـدراوە کاتێـك لـە سـەنتەری ئەوروپی بۆ چاکسازی کارم دەکرد. من زۆر منەتباری (چارلس گرانت) م، هاوڕێـەکی ژیر، نموونەی خاوەن کار و بەڕێوبەری باشە، هەر لە سەرەتای دەستکردنم بە نووسینی ئەم کتێبە یارمەتیدام چەندین جار بواری بۆ رەخساندووم تا پشوو وەرگـرم بـۆ ئـەوەی کار لەسەر ئەم کتێبە بکەم، هەروەها چەندین جار لەگەڵم هاتووە بۆ چین.

سندووقی پرۆژەی مارشـالی ئـەڵمانی خەرجییـەکانی چـەندین سـەفەری بـۆ چـین گرتۆتە ئەستۆ، هەروەها زۆر جاریش سەفەرەکانیـان ڕێکخـستووە یارمەتیـشیان داوم لە CER. سەرۆکەکەی کریج کەنەدی Graig Kennedy هەر زۆر هەستی بە گرنگی پرۆژەکەم کرد و پاڵپشتی کردم لەسەر گـشت ئاسـتەکان هـەر خویـشی بـوو بـوو بـە سەرپەرشیار و یارمەتیدەرم. لـە دەزگـای کۆمەڵـەی ولآدا (The Open Society

Mabel (Lnstitue به تایبەت چەند کەسێکی هاندەر وەك مەیبل ڤان تۆرانجی Van Oranje، ئاریاه نیێر Aryeh Neier و جۆرج سۆرس George Soros زۆر سەخی بوون بە نەسیحەت و هاندان و یارمەتی ڕێگایان پێدام کە کتێبەکەم تەواو بکەم بەر لە دامەزراندنی ئەنجوومەنی پەیوەندییە دەرەکییەکانی یەکێتی ئەورووپی Wopean Councilon Foreign Relations هەروەها فرانسێوس گودمەنت Francois Godement و جۆن فۆکس Johu Fox کە هەردووکیان شارەزای چینن کتێبەکەیان خوێندەوە سەرنجی زۆر بە نرخیان دامێ.

لە هەمان کاتیشدا یارمەتیدەری تایبەتم کاترین پارکس Katerine Parkes بوو بوو بە قەلایەك بە هێز بۆ من لە کاتی ئاخواردنە حەقیەکانی نیوەرۆ.

(زهانگ فینگ) یش Zhang Feng نموونەیەکی زۆر چاکی یارمەتیدەریم بوو وەك لێکۆڵەر کە هەمیشە خەریکی وەرگێڕانی تازەترین بابەت بوو کە لە ناوەندە سیاسی و ئەکادیمیایەکانی چین دەردەچوون.

سێ کەس چینیان بە من ناساند هەرلە یەکەم سەفەرمەوە، هەر لەو کاتەوە ئەوان بوون بە چاو ساغ و شوون هەلگرم، ئەوانەش جوشوا رامسۆ Joshua Ramo، هەر لەو کاتەوە خولیای بووم کە ڕێگای پێدام لێکۆڵینەوەیەکی بڵاو بکەمەوە بە ناو نیشانی یەکدەنگی بەیگین (Beijing Consensus) ئەو کاتەی بەرێوەبەری سەتەری بیانی بووم. زۆر سەخی بوو بە کاتە بە نرخەکەی پەیوەندییەکانی و بیرو بۆچوونەکانیشی. پۆپی سیباك مونتی فلیۆر Poppy Sebag Monte Fiore، کە زۆر کاتێکی بە نرخی تەرخانکرد بۆم و سەفەرە زۆرەکانی چینی کردبوو بە کاتێکی زۆر خۆش بۆم. لە هەموو کەس زیاتر ژیانی رۆژانەی چینی بە من ناساند لە ڕێگەی برادەرە زۆرەکانی لە چین کە پێناساندم هەروەها ڕێگای پێدابووم کە ئەپارمانەکەی بەکار بهێنم بۆ ژیان حەوانەوە هەر چەندی پێویستم بێت.ئەندروو سمۆل Andrew Small کە بەراستی هاورێیە، لەگەلم دەهات بۆ دێهاتە دوورەکان کە هەمیشە شتی

بـۆ دەخوێندمـەوە لـە بابـەتی جیاجیـا. هـەموو ڕەشنووسـەکانم دەخوێنـدەوە و یارمەتیدەدام تا ماقوولی شتەکانم بخەمە ڕوو.

دایك و باوکم کە هەمیشە پرۆژەی خۆیانیان وەلا دەنا تا یارمەتی مـن بـدەن لـە تازەترین گرفتەکانم. شەرمەزاریان کردم بە سەخاوەت و زیرەکیان. نموونەی ئـەم جـۆرە دایك و باوکە وادەکـەن هـەموو شـتێك بێتـەدی و دەبێـت دان بـەم ڕاسـتییە بنـێم. مریەمی خۆشکم و Miriam و پیرۆز یان فەیروزی مێردی Phiroze کە هەمیشـەبە تەنگمەوە هاتوون و یارمەتی مەعنەویان کردم و ڕێگایان بۆ خۆش کردووم کـە سـوود لە کتێبخانەی زانکۆ وەرگرم و بە لێکۆلینەوەکانی خۆیان هانیاندام. بـەلام گـابریلی خێزانم کە هەمیشە لە سەنگەری پێشەوە بووە، ئەم پرۆژەیەم (ئەم کتێبەم) پێشکەشە بە ئەو، ئەگەر تۆ نەبوای مـن ڕۆحـم دەڕووخـا غـەرقی گـەردە لـوول دەبـووم، بـەبێ خۆشەویستی تۆ تاسەلەکەم دەڕووخا ، بەبێ خۆشەویستی تـۆ نەدەگەیشتم بـە هـیچ شوێنێك، ئەگەر تۆ نەبوای من بزر دەبووم.

مارك لیۆنارد ...

پێشەکی:

ئازاد بوونی هزری و بیر و را بوونی چین کێشەیەکی گەورەیە بۆ مێژوو نووسە رۆژئاواییەکان. کتێبی پیروز هیچ شتێکی نەگوتووە سەبارەت بە چین. لە لای هیگل (Hegel)یش مێژووی جیهان لە چینی دوا کەوتوو و سەرەتای دەستپێدەکات تا دەکاتە لوتکەی پێشکەوتنی شارستانی ئەلمانی. فۆکۆیاماش تەنها ئەمریکا لە شوێن ئەلمانیا دادەنێت.بەلام لە ئاکاو رۆژئاواییەکان لە رۆژهەلات چینیان دۆزیەوە، ئیمپراتۆریەتێکی زۆر گەورە، مێژوویەکی دوور و درێژ و رابردوویەکی پڕ لە سەروەریی و شکۆمەندی.جیهانێکی تازە بەدەر کەوت.

کان یانگ Gan Yang لە کتێبی :

The Grand Three Traition in The New Erq
The Integration of Three Traditions and the
Re-ewergence of the Chiness Civilaization

ئەو شتانەی کەلە سەردەمی ژیانی مندا روویانداوە و دوای مردنم لە بیر ناکرێن زۆر کەمن. تەنانەت ۱۱/۹ یان شەڕی عیراق کە ژیانمانی گۆڕی و چەندین گیانی بێ خەتا بوون بە قوربانی و کاریگەریان لەسەر هەلبژاردنەکاندا هەبوو، ئەوانە هەمووی دەبن بە سەرنجی زۆر بچووك لە کتێبەکانی مێژوو، بەلام بووژانەوە و هەلسانەوەی چین جیاوازە. ئەوە گەورەترین چیرۆکی سەردەمی ژیانی ئێمەیە، ئاساوار و کاردانەوەکانیشی رەنگە بۆ چەندین نەوەی داهاتووش هەر هەبێت. هەر وەك دروستبوون و بووژانەوەی رۆم و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەسەلاتی بەریتانی و یەکێتی سۆڤیەت، ئەمە حکایەتێکە پڕ شتی سەرسوڕهێنەر. بۆ یەکەمین جار دوای ئەمانی شەڕی سارد هێزێکی غەیرە رۆژئاوایی سەر هەلدەدات بەشداری لە پالەوانیەتی جیهانی دەکات.چین هاتە ریزی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەوروپا بۆ رێکخستنی جیهان و سیستەمی جیهانی.

پێوەرەکانی چین سەرسوڕهێنەرن. بۆ تێمە تێگەیشتن لە ئامارە گرینگەکانیان زۆر سەختە. پێنج یەکی دانیشتوانی جیهانن، بە هاتنیان بۆ بازاڕی جیهانی هێزی کاری دووبارە دوو بەرابەر کردووە، ئەمڕۆ نیوەی جل و بەرگ و پێلاوی بەرهەم هێنراوی جیهان نیشانەی (Made in china) یان لەسەرە. چین لەهەموو ولاتانی تری جیهان زیاتر کۆمپیوتەر بەرهەم دەهێنێت. ٤٠٪ چیمەنتۆی جیهان، ٤٠٪ خەلۆزی بەردین، ٣٠٪ ئاسن و ١٢٪ ئاسنی جیهان بەکار دەهێنێت. چین وا ئاوێتە و تێکەڵ بە ئابووری جیهان بووە کە کاریگەری زۆری بەسەر ژیانی ڕۆژانەماندا هەیە. لە یەك کاتدا بۆتە هۆی دوو بەرابەر کردنی نرخی نەوتی جیهانی، و لە هەمان کاتیشدا بە نیوە کردنی نرخی کۆمپیوتەرەکانمان. ئابووریUSA بە هەرمێنی ماوەتەوە و کارکەکانی پێلاوی ئیتالیاش دابەزیوە.

خێرایی پێشکەوتنەکان زۆر سەرسووڕهێنەرن. ئەو تەلار سازییەی کە لە پڕ لە شاری شانگەهای روو دەدات بۆتە هۆی ئەوەی هەر دوو حەفتە جارێك ئەخشەی شارەکە بگۆڕێت.هەموو ساڵێ جارێك شارێك بە ئەندازەی لەندەن لە دۆڵی رووباری پێرل دروستدەکرێت (Pearl Rivwr Delta) بۆ خۆ سازدان بۆ ئۆلۆمپیای ٢٠٠٨ ئەوەندە جادە و شەقامیان دروستکردووە تا چوار جار بە دەوری جیهاندا بسوورێتەوە. چین تەنها لە ماوەی ٣٠ ساڵدا ٣٠٠ ملیۆن کەسی لە دێ هێناوەتە شار، ئەم پرۆسەیە لە ئەوروپا ٢٠٠ ساڵی خایاند. ئەگەر ئەم پرۆسەیە بەو خێراییە بەردەوام بێت...کە ئەگونجێ گەورەیە... ئەوا رەنگە چین بەر لە ساڵی ٢٠٥٠ بە پێش ئەمریکا بکەوێت.

بەلام بیرکردنەوە و باسکردن لە پێشکەوتنی خێرا و ژمارە خەیاڵەکانی وامان لێدەکات بیر لە پرسیارێکی قووڵتر نەکەینەوە ئەویش: ئایا بووژانەوەی چین جیهان دەگۆڕێت؟ ئێمە لەوە راهاتین کە چین کاریگەری لەسەر ئابووری جیهان هەیە، بەلام ئایا ئەوە وا دەکات بیرکردنەوەمان بە جۆرێکی تر رێکبخات سەبارەت بە سیاسەت و دەسەلات؟ چین یەکەم ولاتە دوای شەڕی سارد کە داهێنانی زۆر ژیرانە بکات و تێکەڵ

به جیهان بێت بۆ گۆڕینی به تێڕوانینێکی چینی بۆ دنیا. کێشه ناو خۆییه مەزن و زەبەلاحەکانی وایان کردووه که به دوای نموونەیەکی تر له جیهانگیریدا بگەڕێن. Globalization.

ڕووبەری کەورەی چین وایکردووه که ئەو نەتەوه و ئابووریانەی پەیوەندییان لەگەڵی هەیه هەر له ئەمریکا هەتا زمبابوێ به سیستەمەکانی خۆیاندا بچنەوه بۆ خۆ گونجاندن لەگەڵ بیرو بۆچوونه چینییەکان سەبارەت به گەشەسەندنی ئابووری و چاکسازی سیاسی و سیستەمی جیهانی. چین لەمەو پاش به خۆی بیر دەکاتەوه، لەبەر سەرکەوتنه ئابوورییەکانیشی خەڵك له هەر چوارلای جیهان گوێیان لێدەگرن و لاسایی نموونه سەرکەوتووەکەشیان دەکەن.

چیرۆکی بووژاندنەوەی هزری و بیرمەندان (Intellectual) له وڵاتی چین کەمتر بایەخی پێدراوه و کەمتریش به دۆکیومەنتکراوه، به پێچەوانەی سەرکەوتنه ئابوورییەکەیان. ئێمه به بەردەوام و زۆر به چڕوپڕی لێکۆڵینەوه دەکەین لەسەر باڵەکانی بیرمەندە ئەمریکییەکان، محافزکاره تازەکان Neo- Cons، واقعییه توندەکان، ڕاستڕەوی ئایینی، بەڵام چەند کەس له ئێمه دەتوانێت ناوی چەند کەسێك له نووسەر و بیرمەندی چینی بژمێرێت زیاتر له پەنجەکانی یەك دەست؟ کێ دەزانێت خەونەکانیان چین بۆ وڵاتەکەیان و ئەو جیهانەی وا خەریکه دەیگۆڕن. ئەوروپییەکان و ئەمریکییەکان به تایبەت زۆر کەم ئامادەن بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانه. هەر له سەردەمی هەڵمەته تەبشیرییەکانی (Missionaries) فەڕەنسی و بەریتانی بۆ ڕۆژهەڵات، ڕۆژئاوایییەکان دەیانپرسی داخوا چیان له چین دەوێت و چۆن چین بگۆڕن بۆ قەبوولکردنی جۆری ژیانی ڕۆژئاوایی. خەڵك به هەڵەداچووبوون، چونکه وایاندەزانی هەتا چین دەوڵەمەندتر بێت زیاتر ئامادە دەبێت بۆ ئەوەی وەك ئێمەیان لێبێت.

بوون بە جیهانی بە هەڵکەوت:

چین لە ساڵانی ١٩٩٠ دەستیکرد بە هەڵکشان بە لای ئێمە زۆر بە خێرایی و زۆر بە پەلە بۆشلیی نێوان چین و رۆژئاوا کەمتر دەبۆوە. زۆربەی هەرە زۆری بازرگان و بزنسمانە رۆژئاواییەکان کە دەیانویست سوود لەم دەرفەتە وەرگرن تووشی زەرەرو زیانی زۆر گەورە هاتن. بەڵام دێتە یادم لە دەوروبەری کۆتایی سەدەی رابردوودا بۆ ماوەیەك کەس لە شارەزایان باسی چینی نەدەکرد، هەر دوابەدوای ئەم ماوەیەش زۆر بە کتوپڕی گشت لایەك هەر لە بیرمەندەکانی سیاسەتی دەرەوە لە لەندەنەوە تا خەڵکانی تریش هەر چوار لای دونیا باسیان لە پەرەسەندن و گەشەسەندنی چین و قەبارەو پێوەری چینی دەکرد.

چین راوبۆچوونی خۆی هەبوو سەبارەت: بە پێشکەوتن و گەشەسەندنی ئەفەریقا، چاکسازی لە سیستەمی کاری نەتەوە یەکگرتووەکان، ناخاوتنەکانی بازرگانی جیهانی دۆحە، پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران، جینۆساید لە دارفۆر و نرخی نەوت لە فەنزوێلا. چین تەنها ئەو دەوڵەتە گەورە نەما کە بڕیار بدەین پەیوەندی دیپلوماتی لەگەڵ ببەستین و بازرگانی لەگەڵ بکەین، بەڵکو وا خەریکە دەبێتە بەشێك لە کەل و پەلی ناو ماڵی سیاسەتی نێودەوڵەتی، فاکتەرێکی جیهانی کە ناچارین کێبڕکێی لەگەڵ بکەین.لە رووی کاریگەری سیاسیش چین چیتر وەك وڵاتە گەورە تازە پێگەیشتوان نەما وەك هندستان یان بەرازیل. وا خەریکە دەگۆڕێت بۆ شتێکی تازە ئەمریکاییەکی بچووك. من لە ناکاو بۆم دەرکەوت بەبێ تێگەیشتنی چین ئەستەمە سیاسەتی جیهانی تێبگەین.

هەرگیز یەکەمین سەردانم بۆ ئەکادیمیای چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە بەیجین (CASS) لە یاد ناچێت. لە لایەن وەنگ لوزلن Wang Luolin ی جێگری سەرۆکی ئەکادیمیا و (بلیپری وەنگ کتێبی سەرمایەی کارل مارکسی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی چینی). هوانگ پنگ (Huang Ping) (کۆنە پاسەرانی سوور و جێگری سەر نووسەری گۆڤاری هزری دووشوو Dushu). پێشوازیم لێکرا. من لەسەر

کورسییەکی زۆر گەورە دانیشتبووم کە تایبەت بوو بە میوانی شەرەف، بە جۆرێك دانرابوو بە هاوتەریبی دیوار بۆ پاراستنی زیاتری میوانەکانیان. دەستی نەکرد بە خۆناساندن بە دەم چا خواردنەوە، مـن دەستمپێکرد، سەنتەری سیاسەتی دەرەکی تەمەنی چوار ساڵە، دەوروبەری ۲۰ کارمەندمان هەیە، ساڵانە ۲۵ راپۆرت بڵاودەکەینەوە و ۵۰ کۆڕ و سیمینار دەبەستین. وەنگ لوولن زۆر بەرێزەوە سەری دەهەژاند نیشانی گوێگرتنە بەر لە قسەکردن خەندەیەکی کرد و دەستیکرد بە باسکردنی ژمارە کوشندەکانی: CASS بەرزترین رێکخراوی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمییە لە بوارەکانی فەلسەفە و زانستە کۆمەڵایەتییەکان، پەنجا سەنتەری لێکۆڵینەوەمان هەیە کە ۲٦۰ بابەتی سەرەکی و ناسەرەکی دادەپۆشن و ٤۰۰۰ لێکۆڵەرمان هەیە، کاتێ ئەو قسەیدەکرد من هەستمدەکرد وا خەریکە لەناو کورسییە گەورەکەدا ون دەبم و دەتاوێمەوە، هەموو بیرمەندەکانی بەریتانیا چەند سەد کەسێکن، هەموو ئەورپاش لە هەزار کەمترە، تەنانەت خودی ئەمریکاش ۱۰/۰۰۰ بیرمەندی نییە. بەڵام لە چین تەنها یەك دەزگا، کە رەنگە دەرزەنێکیان هەبێت.

لەم دەزگایانە،بەیێی بە تەنها ٤۰۰۰ لێکۆڵەر و بیرمەندی هەیە (Think Tanks). من دواتر بۆم دەرکەوت کە خەڵکانێك هەن لە CASS وای بۆدەچن کە ئەوانە هەموویان بیرمەند نەبن و شایانی ئەم پۆستە نەبن، بەڵام سەرەڕای ئەمەش ژمارەکە هەر ترسناکە و بە راستی منیان ترساند.

وەنگ لوولن ستراتیژیەتێکی زۆر کۆن ناسراوی بەکار هێنا کە لە بنەڕەتدا دانراوە بۆ حەپەساندن و سەر لێشێواندنی ئەندامێکی تازەی بیانی بۆ ناو رێکخراوەکەی.بۆ ماوەی چەند کاتژمێرك زۆر بە رێزەوە خەریکی گفتوگۆی گشتی بووین بەبێ ئەوەی راستەوخۆ لەسەر هیچ مەسەلەیەکی تایبەت بوەستین. لە گفتوگۆ کردنەکەمان وەنگ زۆر بە دوورو درێژی جۆرێك لە غەزەل، هەروەها رێورەسمی حەجکردن ناسا دەی لاواندەوە باسەکەمان بێ ناوەرۆك و بە هیچ لایەکیشدا نەدەچوو، دیسانەوە ئەمەیش رێگایەکی کۆنی چینییە بۆ پووچەڵکردنەوەی ستراتیژیەتی دانوستانی رۆژئاوایی

دلرێژراوە و پیادە کراوە بۆ ئەوەی وا لە بیانییەکان بکەن بە مەرج و ڕێگای چینی کار بکەن، هەروەها لە جیاتی بۆندی ڕاستەوخۆ (contractual obligations) تۆرێک لە پەیوەندی لەسەر بنەمای پەیوەندی تاکە کەسی دروستبکەن، من لەسەرەتای سەفەرەکەمدا هیوادار بووم کە بە خێرایی وڵاتی چینم پێ بناسێنن و هەندێ شت فێربم و بچمەوە ماڵ، بەڵام دوای ئەم چەند حەفتەیەی کە خەریکی چا خواردنەوە و گفتوگۆ و دیدار و کۆبوونەوە زۆرەکان و ڕاگۆڕینەوە بووم بۆم دەرکەوت کەوا بە ئاسانی ئەنجام نابێت و لێرە چەقیم.

من بەڕاستی شاگەشکە بووم بەو جیهانە شاردراوەی بیرمەند و لێکۆڵەرەوەکان و ئەو هەموو جۆرەجۆرە زۆرەیان کە لە دایکبوونی بیرۆکەی گەورەیان لێدەکەوتەوە. زوو بۆم دەرکەوت زیاتر لە چەند سەفەرێکم پێویستە بۆ بەیەین و شەنگەهای بۆ تێگەیشتنی ئەندازەی ویست خەونەکانی بیرمەندان و لێکۆڵەرەوەکانی ناو چین. هەر بۆیەش بڕیارمدا کە لە چەند ساڵی داهاتوودا ماوەیەکی باش لە چینم تەرخانکەم بۆ فێربوون و تێگەیشتنی پێشکەوتنە بنەڕەتییەکانی چین، هەروەها دەستبکەم بە دۆکیومەنتکردنی ئەم مێژووە زیندووەی کە لەبەر دەممدا کرایەوە. من بە هەڵکەوت بووم بە چینناس (Sinologist) و ئەوەندەی هاتوچۆی بەیجینم دەکرد وام هەستدەکرد کە لە ماڵی دووەمم. دوابەدوای هەر سەفەرێکیش هەستمدەکرد زیاتر تێوە دەئاڵێم و پێوە دەنووسێم. دۆستایەتیم لەگەڵ زۆر بیرمەند دروستکرد و چاودێری بیرۆکەکانیانم دەکرد و لەبەر چاوی من گۆڕانیان بەسەر دادەهات و پێشدەکەوتن بە هاو تەریبی لەگەڵ پێشکەوتنە خێراکانی چین. بە چاوی خۆم بینیم کە چۆن بیرۆکەی ڕۆژئاواییان دەهێنا بە قاڵبێکی چینی دووبارە دایاندەڕشتەوە تا لەگەڵ تێڕوانینی چینی بۆ جیهان بگونجێت و تا تێکەڵ بن بە بزاڤی بیرمەندی جیهانی کە یەکەمین جار چین لە سەدەی نۆزدەدا هاتە ڕیزی بیرمەندانی ڕۆژئاوا.

چین خاڵی دەسپێك:

کۆنە کۆشکی هاوینە لە بەیگین بە قەد شارێك گەورەیە، هەر کەسێك بیبینێت دەڵێت زۆر لە ئەهرامەکان گرنگترە. زۆر چاکتر دروستکراوە لە پەرستگای پارسنونی خوداوەندی گریکەکان (Parthenon) زۆر جوانترو پێشکەوتووتر لە نۆتەردام (Notre Dame). ڤکتۆر هوگۆش ئەو پیاوەی وشەی لێنەدەبڕا، تووشی کێشە دەهات لە وەسفکردنی جوانی ئەم کۆشکە: خەونێك پێکبهێنە یان ببینە بە کۆشکێکی زۆر جوان کە دروستکرابێت لە مەرمەڕ و بەردی گرانبەهای سەوزو برۆنز، نەخش و نیگاری چینی و داپۆشراو بە بەردی گرانبەهای جۆراوجۆر، دیسانەوە داپۆشراو بە حەریر، تێرەیان جێگای خەڵوەتە، تێرەش جێگای ژنان (Harem) کە بە زێڕ داپۆشراوە رەنگەکانی زۆر جوان بن، ئەندازیارەکانیشت با شاعیر بن تا هەزار و یەك خەونی هەزلر و یەك شەوت بۆ بهۆننەوە. باخچە و دەست شۆر و ئافوورەی زۆر جوان کە کۆمەکانی پڕ بن لە ئاو و کەف. قاز و قورینگ و تەیری ئاوی، تاووس هی ترو هی تر. بە چەند وشەیەك هیندەی بڵێی شوێنێکی ئەفسووناوییە، زۆر فراوانتر لە فەنتازیای مرۆڤ. ئێرەیە، بەڵێ ئێرەیە کۆشکی هاوینە و پەرستگاکەی.

ئەو کۆشکە مەزنە ١٥٠ ساڵ پێچوو تا تەواو بوو، بەڵام لە ساڵی ١٨٦٠ کەوتە ژێر دەسەڵات و پۆستاڵی هەردوو لەشکری بەریتانی و فەرەنسی. ئەوەی ئەمڕۆ ماوەتەوە بریتییە لە چەند بەشێك و پارچەیەکی پەرت و لەت و پەتی لە یەکدابڕاو کە مەزنی و گرنگی ئەم کۆشکە مەزنە نیشانبدات. بەڵام سەرەڕای ئەوەش حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی چین زۆر بە چاکی و پاشماوەی کۆشکی هاوینەیان پاراستووە. گرنگی رۆحی ئەم پاشماوەیە وەك گرنگی پاشماوەی گراوند زیرۆیە (پاشماوەی هێرشی تیرۆریستی سەر سەنتەری بازرگانی جیهانی نیویۆرك) لە شاری نیویۆرك. کاریگەریەکی یەکجار بە هێزی هەیە لە سەرووەری چینییەکان کە بوو بە سومبلێکی نیشتمانی هەرە مەزن، کاریگەری لە هەموو خانووبەرە و ئەپارتمانەکان و باڵەخانەکانی تر زیاترە کە لە چین هەیە.

یـادوارەی کۆشـکی هاوینـە یوانمنگیـان (Yuanming yuan) هـەروەك لای چینییەکان ناسراوە وەك برینێکی تاوڵەیـە و کراوەیـە هـەر کاتێـك پێویـست بکـات هاوڵاتیانی چین بەرەوتێك بجوولێنن خۆیی پێدا دەکەن بۆ جووڵاندنیان یانیش بۆ وەبیر هێنانەوەی خەڵك کە چۆن پارتی کۆمۆنیـست توانی چین بپارێزێت لە دۆراندنێکی تـر. یوانمگیان بووە نیشانەی سەدەیەك لە شەرمەزاری دوای شکـستی چـین لـە شـەڕەکانی (تۆپیوم) (Opium) لە ۱۸٤۰ تا دەکا بە دۆراندنی تایوان و داگیر کردنـە یـەك لـە دوای یەکەکانی ژاپۆن و شەڕی ناوخۆ تا دەکا بە شۆڕشـی کۆمۆنیـستی. هەنـدێ لـە بیرمەندان پێیان وایە پاشماوەکانی یوانمگیان هەروەها چیرۆکی چین تازە دەگێڕێتەوە.

چیرۆکەکە باس لەو زەرەر و زیانانە ناکات کـە هێـزە داگیرکـەرەکان لـە چـینیان وەشاند، بەڵکو باس لەو ماڵ وێرانـی و کاولکارییـە دەکـات کـە چـینییەکان بەسـەر خۆیاندا هێنایە باوەش کردنەوە بۆ بیر و باوەڕ و فەلـسەفە و ئایدیۆلۆژیای بیانی کە بـە هەڵە بەسەر خۆیانیان سەپاند و جێ بە جێیان کـرد.زەهـانگ کوانگتیـان لـە هـاوینی ۲۰۰٦ شـانۆگەریەکی پێـشکەشکرد لـە نووسـین و دەرهێنـانی خـۆی بـوو لـە ژێـر ناونیشانی کۆشکی هاوینە یوانمگیان کەباس لەو ماوەیە دەکات کـە چـۆن خـەڵك ون بوو بوون لە نێوان فەلسـەفە یەك لـە دوای یـەك هاوردەکـان، زەهـانگ گونگتیـان لـە شانۆگەریەکەی پرسیارێك رووبەڕووی هاوڵاتیانی دەکاتەوە: بەڕاستی کـێ یوانمگیـانی تێکدا؟ کەم بەرپرسیار دەیەوێت گلەیی کاولکردنی کۆشکی هاوینە تەنها نەخرێتە پاڵ داگیرکەران. لە شانۆگەریەکە نیشانیدەدات کە چۆن چینییەکان خۆیان بەشداریان کـرد لە بەوێرانکردن و بـە تـالان بردنـی ئـەم سـومبلە نیـشتمانییە کـە هێمـای خەونـە بەرزەکانیان بوو. چیرۆکەکە لە ساڵی ۱۸٦۰ دەستپێدەکات کـە کۆمـەڵێك جوتیـار و هەژار لەو ناوە راوەستاون گلـەیی لـەوە دەکـەن کـە چـۆن ئیمپراتـۆری چـین ئـەوانی پشتگوێ خستووە و بە هیچ جۆرێك بیر لە خەڵکی ئاسایی ناکاتـەوە، کـاتێکیش کـە سەربازێکی بەریتانی لەسەر شانۆ دەردەکـەوێت جوتیارەکـان هانیـدەدەن تـا هێـرش بکاتە سەر کۆشکی هاوینە بۆ ئەوەی ئەوانیش پاشماوەکەی تالان بکەن. هـەر هـەمان

سیّ نەکتەر لە دیمەنێکی تردا دەبن بە قوتابییە ئایدیالیستەکانی بزاڤی چواری ئاپاری زانست و دیموکراسی ساڵی ١٩١٩ کە هێرش دەکەنە سەر دەرەبەگەکان بۆ نیشاندانی پابەند بوونیان بە نوێخوازی رۆژئاوایی. لە پەردەیەکی تردا دەبن بە پاسەوانە سوورەکانی شۆڕشی کەلتووری کە پاشماوەی کۆشکی هاوینە یوانمنگیان وەك عەمبار بەکار دەهێنن بۆ عەمبار کردنی برنجی چەڵتوکدار بۆ نیشاندان و دەربڕینی حەماسی شۆڕشگێڕی. لە دیمەنێکی تریشی نەکتەرەکان دەبن بە بیرۆکراتەکانی ساڵانی ١٩٨٠ کە پاشماوەی کۆشکی هاوینە دەکەن بە شاری یاری بۆ پڕکردنی گیرفانەکانیان. لە دوای ئەو دیمەنەشدا هەر هەمان نەکتەر دەبن بە بەرپرسەکانی ئەمڕۆ کە گۆمەکانی کۆشکی هاوینە بە نایلۆن دادەپۆشن بۆ پاشەکەوتکردنی ئاو بە جۆرێکی هێندە زەق کە ڕەخنەگرێکی زۆر گەورەیە لە تاکە هەموڵی ڕەسمی و گشتی وڵات کە خەڵك بەشداریان تێدا کرد سەبارەت بە پاراستنی ژینگە. بەشی دووەمی شانۆگەرییەکەی زهانگ کوانمگتیان خستنە رووبەکی زۆر زەقی ئەو گرفتانەیە کە چین رووبەڕوویان بۆتەوە لە دەرئەنجامی باوەش کردنەوە و لە تامێز گرتنی بازاڕی ئازاد هەر لە پیسبوونی ژینگە، گەندەڵی بەرپرسان، گەورە بوونی یان زیاد بوونی جیاوازی و کەلێنی گەورەی نێوان هەژار و دەوڵەمەند، خراپی باری تونێلەکان (Mines). شانۆ گەرییەکە هانی جەماوەر دەدات تا دان بە هەڵەی خۆیاندا بنێن لە جیاتی ئەوەی هەموو خەتاکە بخەنە سەر داگیرکەران. نامەی شانۆنامە ئەوەس کە بریتییە لە کردنەوەی دەزگای چینی بەسەر جیهان، نەك داخستنی بە بیانووی خۆ پاراستن، و هانیشیاندەدات ڕێگای تایبەتی خۆیان بدۆزنەوە بۆ داهاتوو، نەك لە تامێز گرتنی کەل و پەل و بیر و باوەڕی بیانی بە کوێرانە. لە لایەکی تریش هاوڵاتیانی هاندەدات تا خۆساز و ئامادەکەن بۆ پرسیارێکی دراماتیکی: دەبێت چین چی بکات تا کۆنترۆڵی بەسەر ئایندەی خۆیدا هەبێت؟

لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا:

ژمارەیەکی زۆر لە دەزگا بیرمەندەکانی چین کە روویان لە زیاد بووندایە بروایان وایە کە وڵاتەکەیان لە سەرلێشێواوی شۆڕشی کەلتووری نەجاتیان بوو و توانیان خۆیان رزگار بکەن لە سێبەری ماویزم بەڵام کەوتنە ژێر کاریگەری فەلسەفەیەکی توندڕەوتر: حەپسان و کەوتنە ژێر کاریگەری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تا رادەی پەرستن. گلەیی ئەوە دەکەن و دەڵێن: کاتێك دینگ زیاو پینگ Deng Xiao Ping دەرگای چینی بە رووی جیهاندا کردەوە ئەوا ئەمریکا بازارەکانیانی پڕ کرد جگە لە داڕشتن و دانانی بنەماو فەلسەفەی بازاڕی ئازاد و بنەماکانی گەشەسەندنی ئابووری. داخوازییەکانی بۆ دیموکراسی بوون بە بنەما بۆ چاکسازی سیاسی. سیاسەتە دەرەکییەکانیشی (USA) دەستنیشاندەکرد چ قەبووڵ دەکرێت و چ قەبووڵ ناکرێت لەسەر شانۆیی جیهانی.USA رۆڵی خوداوەندێکی زۆر مەزنی وەرگرت کە کەش و هەوای دنیا رەنگدانەوەی حەز و ئارەزووەکانی ئەو دەبێت. هەر بە هەمان شێوەش هەژار و جوتیارە چینییەکان کە لە رابردوودا دەژیان لە ژێر ترسێکی بەردەوامی تۆڵەی پیرۆزی خوداوەندا دەژیان، گەورەترین خەون و ئارەزووشیان بریتیبوو لە خۆپاراستن لەم تۆڵە و سزا پیرۆزە، سیاسەتێکی دەرەکیان پیادە کرد تا ژێری خۆیانی لەپەنا بشارنەوە، زۆر بە خۆنەویستی و دوور لە خۆ بەزل زانین مامەڵەیان لەگەڵ کێشەکان دەکرد، لە هەمان کاتیشدا قوربانی زۆریان دەدا بۆ رازی کردنی USA هەروەك لە کێشەی کۆریای باکوور و سوودان.

بە خۆشی بێت یان ناخۆشی لەساڵانی ١٩٨٠ و ١٩٩٠ دا تازەگەری Modernization بە واتای بە ئەمریکایی بوونی دەبەخشی، بەلانی کەم بە رووکەشیش بێت.

چینی کۆمۆنیست پێستە سوورەکەی داماڵی و یەکێکی تری زۆر تازەی پۆشت لە ژێر دروشمی خەرجکردنی زۆر (Mass Consuwerism). هەر بۆیەش ستاربۆکس Starbucks (قاوەخانە) توانی کەلێن لە دیواری مەزندا دروستبکات و خۆی

بزرێنێته بازاڕەکانی چین و خۆی وەك میوانێکی ڕۆح سووك نیشانبدات، هێماو نیشانەکانی ماکدۆنالدزو KFC (خواردنگەی خێرا) بە هەمان شێوە چینیان داگیر کرد. منداڵەکانیش زۆر زوو فێری چێشتدان بوون بە شێوەی هۆلیودی. یوکیپینگ Yu Keping ی زانای زانستە سیاسییەکان دەڵێت: واقعی بە، بۆ ئەو نەوەیەی کە لە سەردەمی چاکسازی پێگەیشتن، هەموو شتێکی ئەمەریکیان لا گرنگە و گەورەکە، هەر لە خەڵکی ئەمەریکی ، دەزگاکانیان، ئابووریان، وڵات و کەلتوور و هی تریش، تەنانەت بە لای ئەوانە (مانگ) کەی ئەمریکا لە هی چین خرترە.

لە ئاستێکی فروانتریشدا چین ناچار کرا کە خۆی بگونجێنێ لەگەڵ ئەو جیهانە و جیهانگیرییەی کە بە سەرمایە و هێزی سەربازی ئەمەریکی دروستکراوە.

لە سەردەمی جیهانی پانی (Flat World)ی ڕۆژنامەنووس تۆماس فریدمان دەوڵەتە نەتەوەییەکان دەسەڵات بەسەر چارەنووسی خۆیان لە دەستدەدەن و دەخرێنە دەرەوەی بازنەی بواری ئابووری لە ژێر فشاری فرۆشتنەوەی موڵك و سامانی دەوڵەت بە کەرتی تایبەت (Privatization)، دەرەوەی بواری سیاسی لە ژێر کاریگەری شەپۆلی سێیەمی دیموکراسی و کاریگەری سەرمایەی بێ دەوڵەت و بازرگانی و تیرۆرزم. زۆر لە بیرمەندە چینییەکان مەترسی ئەوەیان لێنیشتووە کە بە لە ئامێز گرتنی قازانجەکانی جیهانگیری ڕەنگە چین دووچاری مەترسی پانبوونەوە بێت لە ژێر کاریگەری ئایدیۆلۆژیای سیاسی ئەمەریکی.

وانگ خیاو دۆنگ (Wang Xiaodong) کە یەکێکە لە نەتەوە پەرستە تازەکانی چینی دەڵێت لە ئامێز گرتنی بیرو باوەڕی ئەمەریکی دەکەرێتەوە بۆ هۆی ڕق لەخۆ بوونەوەیچینییەکان (Self-hatred)، و دەڵێت زۆر لە بیرمەندەکانی بەیگین لە ساڵانی هەشتاکاندا ١٩٨٠ چینییەکانیان بە نەتەوەیەکی کەم و ژێر دەست خاوەن مێژوویەکی کەم و بێ بلیمەت دەبینی، بە بڕوای من ئەوە هیچ جیاوازییەك لە بیرو بۆچوونی هتلەری ڕاست نییە (Racism). تاکە جیاوازی تەنها ئەوەیە کە بیرمەندەکانی ئەو ڕقەیان ئاراستەی خۆیان کردبوو، هەر بۆیەش من ناوم ناوە

ریەسیزمی پێچەوانە (Reverse Racism). هەر چەندە ئەم رایەم وانگ خیاودۆنگ رەنگە زۆر توندڕەوی پێوە دیارە و بە هەڵە بەکار هاتووە بە گوێرەی رای زۆربەی چینی و رۆژئاواییەکانیش، بەڵام ئەوە نیشانەی ئەوبارە ئاڵۆزەیە کە بیرمەندان تووشی هاتوون لە هەستکردن تا نارامی و رووخاون یانیش بەر لە رووخان و دارمان، هەر ئەوەش وای کردووە کە لە ئایدیۆلۆژیایەکی توند بازدەن بۆ یەکێکی توندتر.

ئازاد بوون:

پرۆفیسۆر سوی زهییان (Cui Zhyusn) کە لە زانکۆی تسنگهوە (Tsinghua) مامۆستایە کاتێک مامۆستا بوو لە ئینستیتۆی تەکنەلۆژی ماسۆشیس لە ساڵی ١٩٩٣ وتارێکی بڵاوکردەوە لە ژێر ناونیشانی ئازادی بیرکردنەوە (Liberation Thought) کە تیایدا باسدەکات و دەڵێت: دوای ئەوەی خۆمان لە بیری ئەرتۆدۆکس (Orthodox) مارکسی ئازاد کرد، ئەوا پێویستە بیرمەندە چینییەکان بەهەمان شێوە خۆیان ئەجاتبدەن لە سەرسوورمان و پیادە کردن و لاسایی کردنەوەی کوێرانەی سەرمایەداری رۆژئاوایی. ئامانجی وتارەکەیشی بریتیبوو لە شکاندنی ئەو رێسایەی کە چینییەکان پیادەی دەکەن لەوەی هەر ئەوەیەك بڕواو متمانە بە بیر و بۆچوونی جیاجیاو هەر یەکەیان باوەش بۆ بیر و بۆچوونی هاوردە دەکەنەوە، لە بری ئەوەش هانی چینییەکان دەدات کە خۆیان بۆ خۆیان بیربکەنەوە نەك تەسلیمی ئەو رایە بن کە دەڵێت هیچ ئەلتەرنەتیڤێك نییە بۆ لیبرالی تازە و ئەجندەکانیان- بەرنامەکانیان (New- Liberal). هەروەها هانیان دەدات کە بە دوای هەموو سەرچاوەکاندا بگەڕێن بۆ دۆزینەوەی رێگای تازە- کە ناوی دەنێت ئەلتەرناتیڤی تازەگەری (Alternative Modernity).

سەرەتا کەس کوێی لە بانگەوازەکەی نەگرت. ئەوسا چین هێشتا ناسەواری قسابخانەکەی تیانە چین- Tiananmen پێوە دیار بوو دیمەنەکانی هێشتا هەر زیندوو بوون. زۆربەی بیرمەندان تۆقابوون لە کاردانەوە توندەکەی حکومەت دژ بە

خۆپیشاندەران. بیرمەندانیش یان لە دەزگایەکی حیزبی- دەوڵەتی کاریاندەکرد یانیش لە تاراوگە دەژیان، لە هەمان کاتیشدا سەرکردەکانی حیزب دووبارە دەستیان کردووە بە ریفۆرم یانیش چاکسازی نابووری. بەشەکەی تری نوخبەش خەریکی دەوڵەمەند بوون و پارە کۆکردنەوە بوون. بەڵام ئەمڕۆ بیر و بۆچوونەکانی سوی زهییان کاریگەری خۆیان هەیە لەبەر ئەوەی گەشەسەندنی نابووری چینی بووە هۆی پەیدا بوونی بڕوا بەخۆ بوون.تەنانەت ئەتەوە پەرستێکی وەك (وانگ خیاودونگ) پیش دان بەو گەشەسەندنە دادەنێت و لە یەکێك لە دیدارەکان گوتی: لە ساڵانی ۱۹۸۰ دا یەکەم سەفەرم بۆ دەرەوەی چین کرد، بۆ سەنگاپوور... لە وێ تووشی حەپەسان هاتم بە پێشکەوتنی تەکنەلۆژی ئەم وڵاتە. شارەکانیان و جموجۆڵی ژیانیان... ئەوسا خەونمان بەوە دەبینی داخوا دەکرێت ئێمەش بە پەنجا ساڵ شتێکی وامان هەبێت، ئەو کات زۆر بێ ئومێد بووم بەڵام رۆژگار سەلماندی کە هەڵە بووین، ئەم خەونە تەنها دوای بیست وپێنج ساڵ هاتەدی.

بەڵام پار کە چووم بۆ سەنگاپوور بۆم دەرکەوت کە بە هیچ شێوەیەك ناکرێ بەراوردی سەنگاپوور بکەین بە شینزهین Shenzhen و دالیان Dalianو شانگەهای و بەیگین، چونکە ئەو شارانەی یەکجار زۆر لە پێشترن. ئەو پێشکەوتنە خەیاڵییەی کە نابووری چین بە خۆیەوە بینی متمانەیەکی زۆر بە هێزی لای خەڵك دروستکردووە، بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ بیرمەندی چین پشت بەستن بە گەشەسەندن و پێشکەوتنە مەزنەکانیان پرسیاری ئەوە بکەن: ئایا ئەو وعدانەی لە ژێر سێبەری ئایدولۆژیای ساڵەکانی ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰دا بوون هاتوونە ئەوێ. بانگەوازەکانی دینگ خیاو پینگ بۆ گەشەسەندنی نابووری، کەوتە بەر هێرشی ئەوانەی داوای یەکسانی دەکەن، هەروەها کار بۆ پاراستنی ژینگە دەکەن. لە مەملەکەتی چاکسازی سیاسیدا هەندێك بیرمەند کە ژمارەکانیان روو لە زیاد بووندایە پرسیار دەکەن ئایا دیموکراسیەتی لیبرالی نموونەیەکی چاکە بۆ ئایندەی چین؟ ئایا دەکرێت دەوڵەتی نەتەوەیی پشتگوێ و فەرامۆش بکرێت لە پێناو هێزی بێ دەوڵەتی جیهانگیری.

وادیاره ئەو ئازادییەی سوی زهییوان داوایدەکرد خەریکه به ئەنجامدەگات. هەر بە شێوازی ئەورووپییەکانی سەردەمی رووناکی رۆشنبیری بلاویانکردنەوە خودا مردووە، کە بووە هۆی ئەوەی دونیایەك دروستکەن لە تێروانین و دیدی مرۆڤەوە. ئەمرۆش بیرمەندە چینییەکان بەهەمان شێوە ئازادبوونی خۆیان رادەگەیەنن لەهەر مۆدیل و نموونەیەکی بیانی، لەمەولا تەنها بە خۆیان پلانی داهاتووی خۆیان دادەڕێژن و تەنهاو تەنها بە مەرجی چینی. گان یانگ کە پسپۆڕێکی زانستە سیاسییەکانە دەڵێت دەبێت بە پشت بەستن بە مێژووی تاقیکردنەوەکانی چینی رێگای تازە بدۆزینەوە لە جیاتی هێنانی بیرو باوەڕی بیانی.

ئەمرۆ لە چین سێ رێبازی هەیە کە بە زەقی هەستیان پێدەکرێت، یەکێکیان لە ماوەی بیست و هەشت ساڵی رابردوو دروستبوو کە بازاڕ خاڵی قورساییە تیادا و لەگەڵ ئازادی و مافەکان.

دووهەمیشیان دەگەرێتەوە بۆ سەردەمی ماوتسی تۆنگ کە گرنگترین خاسیەتی بریتییە لە خەباتکردن بۆ دادپەروەری و یەکسانی، سێهەم رێبازیش کە هەزاران ساڵە لە شارستانیەتی چینی کە پێدەگوترێت ریبازی کەلتووری کۆنفۆشی (Confucian Culture).

لە رابردوودا هەندێك جار وا هەڵسوکەوتمان دەکرد وەك ئەوەی ئەم سێ ریبازانە دژ بەیەك بن. بەلام لە راستیدا وا نین.

ئەوە یەکەم جار نییە چینییەکان بلیمەتی بیانی تێکەڵ بکەن و بە بەرگی نیشتمانی داپۆشن. چاکساز خوازە کۆنفۆشییەکانی سەدەی نۆزدەهەم خەباتێکی زۆریان کرد تا بوون بە بەربەست لەبەر دەم داگیرکەران بۆ پاراستنی رووی چین لە رێگای بەکار هێنانی مەعریفەتی وەزیفی (Functional Knowledge) کە خۆیان ناویان ناوە یۆنگ (Youg) بۆ پاراستنی ناوەرۆکی رۆح-تای (Ti). (دینگ خیاوینگ)یش چاکسازییە بازارییەکانی Market Reforms خۆی لە ژێر دروشمی

(سۆسیالزم بە خاسیەتی چینی) ئەنجامدا. بەڵام لەو کاتەی ئەوەکانی پێشتر چاکسازیان لە ژێر فشاری بیتۆلنایی و لە پەل و پۆ کەوتن ئەنجامدەدا، ئەوا چاکساز خوازانی ئەمڕۆ لەو پەڕی هێزەوە چاکسازییەکان بە ئەنجامدەگەیەنن، لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە کە گفتوگۆ و دەمەتەقێیەکان هەرتەنها لە نێو هۆڵە داخراوەکانی دەسەلاتداران ئەنجامنادرێن، بەڵکو بیرمەندان ئەم دەنگانەیان زۆر زیاتر بڵاو کردۆتەوە.

بیرمەند وەك پاڵنەر

ئەم کتێبە باس لە گەشەسەندنی تێڕوانینی چینە بۆ جیهان. ئەوە نیشاندەدات کە چۆن هەوڵی چین بۆ وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی هێزی دەبێتە بناغەی جۆرێکی تازە لە جیهانگیری. ئەمەش دوابەدوای ئەو هەوڵانە دێت کە بیرمەندە چینییەکان دایان بۆ ئاشتکردنەوە و لێکتر نزیك کردنەوەی ناماجە دژ بەیەکەکان. گەڕانە بە دوای دۆزینەوەی بازاڕی تازە، لەو کاتەی هەوڵدەدەن بۆ خۆپاراستن گەردەلوول و کاولکاری ئازادکردنی سیستەمی سیاسی و ئابووری چینی، ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە چۆن چین ڕووبەڕووی جیهانە پانەکەی جیهانگیری ئەمریکا دەبێتەوە لە ڕێگای ئەو جیهانەی کە لە داهێنانی خۆیانە... جیهانی دیوار دراوی چینی. لە ژێر کاریگەری ئەو گفتوگۆیانەی کە لەگەڵ زیاتر لە ٢٠٠ بیرمەند و بەرپرسی چینی ئەنجامداون و پتر لە سێ ساڵ لێکۆڵینەوە. ئەم کتێبە هەوڵێکە بۆ نیشاندانی ئازاد بوونی بەم دواییەی بیرمەندانی چینی لە ژێر کاریگەری بیر و باوەڕی ڕۆژئاوایی ئابووری، سیاسی و هێزی جیهانی. هەروەها تیشك دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن بیرکردنەوەیەکی تازەی بەیگین ڕەنگە ببێتە هۆی گۆڕینی سیستەمی جیهانی و لەوەش زیاتر ڕەنگە ببێتە هۆی گۆڕینی ڕۆژئاواش.

من لەم کتێبەدا نامەوێت ناوەڕۆکی سەرجەم ئەم بیرو ڕایانە بخەمە ڕوو کە ١٠٤ ملیار چینی بڕوایان پێ هەیە، یانیش بیر و باوەڕی هەموو بیرمەندانی چینی

باسبکەم، کە زۆربەیان بە هەرەشەی بەند کردن بێ دەنگ کراون یانیش لە تاراوگە دەژین. ئەو هزرڤان و بیرمەندانەی لێرە باسکراون ئەوانەن لە چین دەژین- خۆیان ئەم جۆرە ژیانەیان هەڵبژاردووە، خۆیان راهێناوە بە جۆرێك کە بگونجێن لەگەڵ ژان و نازارەکانی ژانی فشاری رژێم.لە کاتی توندی و ژانەکاندا بێ دەنگ دەبن و لە کاتی خاویشدا فشار دەکەن و داوای گۆڕانکاری دەکەن لە ناو سیستەم.هەندێك جاریش تووشی گرفتی گەورە هاتوون لەگەڵ سانسۆرەکانی دەوڵەت. لەو ساڵانەی کە خەریکی نووسینی ئەم کتێبە بووم هەندێك لە پاڵەوانەکانی ئەم کتێبە لە کارە گرنگەکانیان لادراون جا چ لە دەزگای بیرمەندان بێت یان لێکۆڵەرەوە بێت یانیش رۆژنامەنووس ئەو جگە لەوەی بیرو باوەڕەکانیانی زیاتر و زیاتر لە لایەن حکومەتەوە پێشوازیان لێدەگرێت. سەرەڕای ئەو فشارە زۆرەی کە سانسۆر دەیخاتە سەربیرمەندانەوە ئەوا لە چین حسابیان بۆ دەکرێت، ژمارەیەکی زۆریان داوایان لێکراوە کە راپۆرت بنووسن بۆ سەرۆك و راوێژکاری، بۆ سەرۆك وەزیران و بەرپرسە بەرزەکانی حیزب بکەن.لە راستیشدا کاریگەری بیرمەندانی چین بەسەر حکومەتەکەیان زۆر زیاترە لە هی هاورێکانیان لە رۆژئاوادا.

بە شێوەیەکی سەیر و ناکۆك هێزی بیرمەندە چینییەکان لە لایەن سیستەمی سیاسی سەرکوتکەری چینی گەورە کراوە، لە وڵاتێکدا کە نە حیزبی بەرهەڵستکار هەیە، نە سەندیکای سەربە خۆیی کرێکاران و نە جیاوازی روون وئاشکرا لە بیرو را لە نێوان سیاسەتمەداران و نەو میدیایەی هەشە تەنها بلس لە بەیەکەوە ژیانی هاوڵاتیان بە ناسوودەیی دەکات لە جیاتی لێکۆڵینەوە و لێپێچینەوە. لە جیهاندا گفتوگۆی نێوان بیرمەندان جێگای سیاسەتمەدارانی گرتۆتەوە بەلام زۆر بێ بەزییانە ترە وەك هی سیاسەتمەدران وەستایانە نەجامنادرێت

بیرمەند چاکتر دەتوانێت ببێت بە دەربڕی چین و توێژە فراوانەکانی کۆمەڵ هەر لە کرێکار و جوتیار و بەڵێندەر و هتد...

داوای گۆڕانکاری بکات بە ناوی گەشتیان. چینییەکان حەز دەکەن دەمەتەقێ بکەن لەسەر ئەوەی ئایا بیرمەندان کاریگەریان لەسەر دەسەڵاتداران هەیە یانیش دەسەڵاتداران بیرمەندان بەکار دەهێنن وەك زمان حال بۆ گەیشتن بەمەرامە سیاسییەکانیان. بەهەر حال گفتوگۆی نێوان هزرڤانان بۆتە بەشێك لە پرۆسەی سیاسی وڵات، بەکاردێت بۆ تاقیکردنەوەی بیر و باوەڕی تازە و کاردانەوەی خەڵك لەسەریان تا ڕێگای زیاتر لە بەردەم بڕیاردەر و دەسەڵاتداری چینی دابینبکات.

هەر چەندە زۆر لە لێکۆڵەرەوەکان گلەیی ئەوە دەکەن کە بیرمەندە چینییەکان رۆڵی کۆمەڵایەتی خۆیان لەدەستداوە وەك ویژدانی ئەتەوە چونکە لە لایەن حکومەتەوە دەستنیشان کراون ولە ناو تایبەتمەندییەکانی خۆیاندا نقووم بوون وەك مرخیش، مرخیشی نێوان چەپی تازە و راستی تازە، ئەمەش بۆتە هۆی لەت بوونێکی کۆمەڵایەتی ترسناك لە (چین) ی ئەمڕۆ.

هەندێك بیرمەند هەن کە لە دەرەوەی چین کەس ناویشیانیان نازانێت، وەك وانگ هۆیی Wang Hui، زهانگ و ییەنگ Zhang Weiying ، یوکیپنگ Yu Keping، پان ویی Pan Wei، زهەنگ بیجیان Zheng Bijin، و خیویتونگ، بەڵام هەر زوو بۆمان دەردەکەوێت کە جیهان لەژێر کاریگەری بیرو بۆچوونەکانیان گۆڕاوە. هەر بەهۆی ئەوەی حکومەتیان ناچار کرد کە گوێیان لێبگرن بیرو بۆچوونەکانیان قەبووڵبکەن و پلانەکانیان پیادە بکەن کە دەبێتە هۆی گۆڕینی سروشتی ئابووری، سیاسی و سیاسەتی دەرەکی چین. ئەوانە خەریکی شەڕێکی زۆر کۆن و کلاسیکی نێوان راست و چەپن سەبارەت بە قەبارە و شێوەی دەوڵەت و چاکسازی سیاسی و چۆنیەتی و سروشتی هێزن. لە گەرمەی گفتوگۆکانی نێوانیاندا فەلسەفەیەکی نوێ سەری هەڵدا کە رەنگدانەوەیەکی گرنگی دەبێت بەسەر جیهاندا. بڕیاری مەزن بە سەرکردەی مەزن دەدرێت، چین رەنگە قەت باوەشی بۆ بازار نەکردبایەوە بەبێ دنگ خیاو پینگ (Deng Xiaoping)، تاتشەریزم بەبێ مارگرێت تاتشەر، هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت بەبێ گۆرباشۆف شەڕی عێراق

ڕەنگە بەبێ جۆرج بوش ڕووی نەدابا. بەڵام ئەستەمە گۆڕانکارییە مێژووییەکان تێبگەین بەبێ ورد بوونەوە لە لێکۆڵینەوە هزرییەکان و هەوڵەکانیان بۆ هێنانەکایەی بیر و باوەڕی تازە و مشتومالیان بکەین بە گفتوگۆکانیان بەر لە وەی سەرکردەکان لە نامێزیان کرن. تاتشەر دانەهێنا (Monetarism) مۆنیتەریزم، بەڵکو پشتی بەست بەو بیر و باوەڕانەی کە چەندین ساڵ کەڵەکەمیان کردبوو. جۆرج بوش کەوتە ژێر کاریگەری بیر و باوەڕەکانی محافزەکارە تازەکاندا (New-Conservatiove) و بیرمەندەکانیان دنگ خیاو پینگ بڕیاری لە ناکاوی نەدا بۆ کردنەوەی دەزگاکانی، بازاڕەکانی چین، بەڵکو لە ژێر کاریگەری ئەو بیرمەندانە ئەو بڕیارەی دا کە ماوەیەك بوو پەیوەندیان بە ڕۆژئاوادا هەبوو. ئەمڕۆش لە چین وا خەریکە بیر و باوەڕی تازە سەر هەڵدەدات کە ڕەنگە ببێتە هۆی سەرهەڵدان و دروستبوونی فەلسەفەی چینی تازە (بیرۆکەی جیهانی دیواردراو) (Wallecl World)

بەشی یەکەم
سەرمایەداری دەوڵەتی نوێ

لە ساڵانی ١٩٨٠ دا ئێمە هەر هەموومان چاکسازیخواز بووین، رەخنەمان لە ماویزم و ئاماژەکانی دەگرت، ئێمە لە ژێر کاریگەری بیر و بۆچوونە رۆژئاواییەکان تەماشای بارو زروفی خۆمانماندەکرد، ئەوەی ئێمە دەمانکرد زۆر ساویلکە و تەم و مژاوی بوو،ئەمان دەزانی بە کردنەوەی بازاڕەکانی چین لە بەردەم رۆژئاوا چی روو دەدات. ئەماندەزانی کە بازاڕ هەژار و دەوڵەمەند دروستدەکات. وامان دەزانی کە سوودی بۆ هەموو لایەك دەبێت و هەموو کەسێك سوودمەند دەبێت. بەڵام ئەم سوودە تەنها چەند ساڵێکی خایاند.

کە چوومە ژوورەکەی زهانگ وییینگ یەکەم جار ئەو شتانەی کە لەسەر مێزەکەیدا بوو سەرنجیان راکێشام: ئیوودەرزەن لە سیگاری کوبی لە جۆری (Cohiba)، رومیۆ و جولێت، مونتی کریستۆ، ئەوانەن نیشانەی خۆشگوزەرانی چینی ئەمرۆ بۆ ئەوانە ئەم هەلە نابوورییەیان بە قازانجی خۆیان قۆستۆتەوە. ئەو چەند شتی سەرمێزەکە کە هێمای سومبلی فرۆیدزمە نرخیان چەندین جار لە داهاتی ساڵانەی جوتیارێکی چینی زیاترە، ژمارەی هەژاران یەکجار زۆرن کە بەسەرجەم لە قازانجی دەوڵەمەندەکان کار دەکەن تا دەوڵەمەندتر بن. ئەو سێ سەد باڵەخانەی کە سەریان لە هەور دایە لە شەنگەهای، یانیشی ستادیۆمی ئۆلۆمپی لە بەیگین بوونەتە نیشانەی شلیەتمانی سروشتی نابوورییەك کە گرێکار تیادا بووە بە کاڵا، پارەش بە هەمان خێرایی پەیدا کردنی سەرف دەکرێت.

بەڵام زهانگ وییینگ (Zhag Weiying) پێیوایە کە ئەوانە دەرئەنجام و باجی ئازادیین باجی ئەو کۆماری رۆژئاوای چینە کە بە هاو تەریبی لەگەڵ دەوڵەتی کۆمۆنیستی هاتە دامەزراندن.

ئەمەش بە دینامیکیەتی بە هێزی وردە وردە ئاسەواری ماویزم ئاهێڵێت. وەك هەر ئازادیخوازێکی ئابووری (Economic Librals) یانیش راستخوازێکی تازە هەروەك ئەیارانیان ناویان دەبەن ئەو پێیوایە کە ئابووری ئەخشە کێشراو (Planned Econowy) بەردی بناغەیە بۆ سەرکوتکردنی سیاسی: هەروەها دەڵێت ئازادی لە چین وەدەستنایەت هەتا کەرتی گشتی ئەفرۆشرێتەوە بە کەرتی تایبەت واتە هەڵوەشانەوەی خاوەنداریەتی دەوڵەت بۆ کەرتی گشتی و تەسلیم کردنی بە کەرتی تایبەت، و دەبێت دەوڵەت هێندە لاواز بکرێت کە تاکە ئەرك یان گرنگترین ئەرکی دەبێتە پاراستنی مافی مولکیەت.

بە گوێرەی راستی تازە (New Right) تەنها ئەو کاتە دەتوانرێت کۆمەڵگایەکی مەدەنی دروستبکرێت کە توانای دامەزراندنی دیوکراسی سیاسی هەبێت. کەواتە سیگارەکان مانای ئەوە نییە کە دەوڵەمەندی هەمیشە زیندوویەتییە، بەڵکو سومبلی سەروەت و سامانی تاکە کەسییە و نیشانەیە کە لە رێگای ئازادی . لە پشت مێزەکەی زهانگ وینگ پێشانگایەکی ناو توسی هەیە کە بە شووشە داپۆشراوە ژمارەیەکی زۆر لەو کتێب باشانەی کە ئەو بلاوی کردوونەتەوە یان لە نووسینی ئەون، وێنەکانی خۆی لەگەڵ پیاوانی دەوڵەت، یەکێکیان لەگەڵ هەڵگری خەلاتی نۆبل، بروانامە لە زانکۆ گرنگەکان، خەلاتێك کەلە ساڵی ۲۰۰۲ لە کەناڵی سەنترالی تەلەفزیۆنی چینی CCTV وەریگرتبوو. ئەوانە هەموو نیشانەی ئەوەن کە پرۆفیسۆر زهانگ وینگ سەرکەوتووە لە کارەکەی و یەکێکە لە بە ناو بانگترین ئابووری ناسانی چین. بەلام ژیان لە چینی ئەمرۆدا زۆر سەختتر بووە بۆ ئابووری ناسانی وەك زهانگ وینگ. دوای سێ ساڵ لە هێنانی بیرو باوەری بیانی لە رۆژئاوا ئێستا وا هەستدەکەن کە چین پشتی تێکردوون و دژایەتیان دەکەن. راپرسییەکان نیشانیدەدەن کە بێ سومعەترین کەسن لەچین وەك هاوڕێکانیان لە فەرمانبەری سزادانی سەرپێچی راگرتنی ئۆتۆمۆبیل لە بەریتانی (Traffic Wardens) و مامەڵەچییەکانی ئۆتۆمۆبیل هەر لە بەریتانیا دیسان. تورەیی خەڵك روو لە زیاد بووندایە سەبارەت بە

بەرز بوونەوەی نرخی چاکسازی، ژمارەی خۆپێشاندانەکانی دژ بە رووخاندنی نایاسایی بالەخانەی گشتی، گەندەڵی و خواردنی یان نەدانی مووچەی خانەنشینی. دەرئەنجامەکەیشی بیرو باوەڕی بازاڕی ئازاد تووشی رووبەڕوو بوونەوە بۆتەوە لەگەڵ چەپی تازە (New Left) کە نەرمتر مامەڵە لەگەڵ سەرمایەداری دەکات. شەرێکی بیروباوەڕ دەستپێکردووە لە نێوان دەوڵەت دژ بە بازاڕ هەرێمەکانی کەنار دەریا دژ بە هەرێمەکانی تری وڵات، شارە گەورەکان دژ بە دێهات و دەوڵەمەند دژ بە هەژار.

بەکالۆریوەتی ئابووریناسان:

سەرکەوتن پەیوەندییەکی زۆری بە کاتەوە هەیە، بۆ زهانگوینگیش ئەم کاتە زۆر لەبار بوو. لە گەرمەو لوتکەی حەماسەتی پرۆسەی چاکسازی دینگ خیاو پینگدا (Deng XIAOPING) بەکالۆریوسی لە ئابووری وەدەستهێنا لە ساڵی ١٩٨٢. زۆر زەحمەتە بۆ رۆژئاواییەکان کە لە کۆمەڵگایەکی کراوە چاویان کرد بێتەوە کە بیرو رای جیاوازو دژ بە یەك زۆر بە ئازادی و زەقی باسدەکرێن لە دەوڵەتێکی خاوەن بەرنامەی وەك چینی دینگ بگەن. زهانگ وینگ هەمیشە وشەی تەبشیری (Missionary) بەکار دەهێنێت بۆ وەسفکردنی حاڵەتی پابەند بوونی لە بەردەوام بوون لە گەشەسەندنی ئابووری.فرانزکافکا (Franzkafka) کە گرنگی دەدا بە نووسین لەسەر کۆمەڵگای داخراو، لە نووسینێکی سەبارەت بە دیواری مەزنی چین هەڵوێستی دەسەلاتدارانی چین لە کاتە جیاجیاکانی مێژوودا بەم جۆرەباس دەکات:- پەنجا ساڵ بەر لە دروستکردن، بە دروستکردنی دیواری مەزنی چین بڕیاری ئەم دروستکردنە درابوو. دەوڵەت و حکومەتی چین بە فەرمی ئەندازیاری و بەرد شکاندن و وەستای دیواری بە بەرزترین ناستی مەعریفەت دەناسن.

بەشەکانی تری مەعریفەت هەر ئەوەندە گرنگە ئەگەر پەیوەندییەکی راستەوخۆیان هەبوایە لە کار ئاسانی دروستکردنی دیواری مەزن، ئەو کاتە زهانگ وینگ زانکۆی تەواو کرد لە ١٩٨٢ دەبوایە دیوارێك لە جۆرێکی تر دروستبکرێت، بازاڕی ئابووری

چینی. پارتی کۆمۆنیست زووتریش بڕیاری دابوو که گەشەسەندنی ئابووری ئەرکی سەرەکییانە، هەر بۆیەش لە ناکاو هەموو کەس دەیانویست ببن بە ئابووری ئەلس. وانگ هەیی (Wang Hui) دەڵێت ئابووری ناسی لەگەڵ گەشەسەندنی ئابووری هێزی نەخلاقی پەیدا کردبوو، هەر بۆیەش ئابووری ناسان کاریگەری و دەسەڵات، سەروەت و سامانیان لە زیاد بووندا بوو. حکومەت دەستیکرد بە دارشتنی پلان بۆ فرۆشتنەوەی کەرتی دەوڵەت بە گشتی بە کەرتی تایبەت (Privatization) ئەمەش بووە هۆی پەیدا بوونی دەیان کۆمپانیای تازەی کەرتی تایبەت

(لە کۆی ٢٧٤ کۆمپانیا و پرۆژەی ئابووری چین بەڕێوەبەری ١٣١ دانەیان نابووری ناسی ئەکادیمایین).

نابووری ناسان وەك چینێکی تازەی پیاوانی نایینیان لێهاتووە، زۆر سەرکەوتوو بوون لە گفتوگۆ کانیان لەکەڵ زانایانی دەوڵەت، چونکە ئەو زانایانە تەنها پشتگیریان لە بڕیارەکانی سەرۆك دەکرد بە چاك و خراپ.

دیکتاتۆریەتی دینگ خیاو پینگ (دیکتاتۆریەتی نابووری ناسان) رق و داخێکی زۆری لای زانایانی سیاسەت و فەلسەفە و زانستە کۆمەڵایەتییەکان دروستکرد، چونکە ئەوانە پێیان وا بوو کە دەرئەنجامەکانی ترسناکن. بەڵام بۆ ماوەی ٣٠ ساڵ ساڵانە پێشکەوتن و گەشەسەندنی نابووری ٩٪ بوو ئەمەش وایکرد کە چین لە ساڵی ٢٠٠٧ ببێت بە سێ هەمین و بەهێزترین نابووری جیهان. لەم ماوەیەدا ٣٠٠ ملیون کەس لە هەژاری رزگاریان بوو، لە هەمانکاتیشدا ٢٠٠ ملیۆن کەس لە کێڵگەکانەوە گواسترانەوە بۆ کارکەکان، ١٠٠ ملیون کەس بوون بە چینی ناوەڕاست (Middle Class) وە ٥٠٠ هەزار کەسیش بوون بە ملیۆنێر و ئەومیەکی تازەی کۆمپانی چینی هاتنە بازاڕەوە وەك لینۆڤۆ (Lenovo) کە IBM یان کڕیەوە، و کۆمپانیای نانجین (Nanjin)کە MG رۆڤەری بەریتانیان کڕییەوە (MG Rover) بەم جۆرەش هاتنە دونیای کەوران.

هەر بەهەمان شێوازی سەرکەوتنی زهانگ وینگ ئەوا موعجیزەی ئابووری چین دەگەڕێتەوە بۆ کات. چونکە وەك رووسیا و ئەمریکای لاتین خەریکی دروستکردنی کۆسپ و تەگەرە نەبوون لە بەردەم ئازاد کردنی بازارەکانیان لە ڕێگای سەپاندنی چارەسەری ئابووری شۆك (Economic Shock therapy).

دینگ خیاو پینگی سەرۆکی چینی کات و شێوازی دیاریکراوی نەبوو بۆ ئەنجامدانی چاکسازی.هەندێك لە سەرکردەکانی پارتی کۆمۆنیست وەك چین یون chen Yun و لی خیانیانLi Xiannian و دینگ لیکوین Deng Liqunژی چاکسازی بازاڕ بوون، ئەوانە پێیان وا بوو کە دەکرێت گرفتەکانی چین دەکرێت بە پلانی ئابووری تازە و مۆدێرنی زانستی هەروەك هی هاوڕێکانیان لە سۆڤیەت چارەسەر بکەن. لەبەر ئەمەش دینگ خیاو پینگ و هاوڕێکانی نەیانتوانی نەخشەیەکی روون و ئاشکرا بۆ گۆڕانکاری ئابووری چین ئامادە بکەن. لە جیاتی ئەوەش زۆر ژیرانە یەکەیەکە بەردە بازیان دادەنا تا بە سەلامەتی بپەڕینەوە، هەنگاو بە هەنگاو گۆڕانیان ئەنجامدەدا بەبێ ئەوەی ئامانجی یەکجارەکیان دەستنیشان بکەن. لە کاتە سەختەکانیشدا ئامۆژگاری دینگ خیاو پینگ بریتیبوو: کورترین ماوە لە نێوان دوو خاڵ هێڵێکی خولرە.

زهانگ وینگ چیرۆکێکی سەیرو خۆش دەگێڕێتەوە بۆ روونکردنەوەی چاکسازی چین لە چیرۆکەکە باس لە گوندێك دەکات کە خەڵکەکەی ئەسپ بەکار دەهێنن وەك بار هەڵگر. هەر کەسێکیش جورئەت بکات بڵێت ئەو زێبرایانەی کە گوندەکەی دراوسێیان بەکاریان دەهێنن باشترن لە ئەسپەکانی گوندی خۆیان، ئەوا ریشسپی و پیری گوندی ئەسپەکان دەستبەجێ خیتابێکی دوور و درێژی بۆ دەدەن و ئابرووی دەبەن ئەوەك جارێکی تر کەسێکی تر ناماقوولی وا بکات بەڵام دوای ماوەیەك پیرو ریشسپییەکان بۆیان دەرکەوت کە زێبراکان لە راستیدا زۆر لە ئەسپە تەمبەڵ و چاو چنۆکەکانی وان باشترن، کێشەکەشی ئەوەیە کە چەندین ساڵە ئەوان پروپاکەندەی بۆ ئەسپەکان دەکەن مێشکی خەڵکی گوندەکەیان پڕ کردووە بە باشی ئەسپ، سەرەڕای

ئەمەش بریارنەدا کە لەمەولا دەستبکەن بە بەکار هێنانی زێبرا بە جۆرێك کە کاردانەوەی لای دێهاتییەکان دروستنەکات کە چەندین ساڵ بوو خەریکی شۆرینەوەی مێشکیان بوون بە باشی ئەسپ.ریشسپیەکان پلانێکی زۆر ژیرانەیان دارشت، هەموو شەو دوای ئەوەی هەموو خەڵك دەنوستن دەچوون ئەسپەکانیان بە بۆیەی رەش رەنگ دەکرد بە جۆرێك تا لە زێبرا بچن، کە گوندی رۆژی دواتر ئەمەیان دەبینی سەرسام دەبوون ریشسپیەکان نارامیان دەکردنەوە و دەیانگوت ئەوە خۆمان رەنگمان کردوون و هەر ئەسپەکانی جارانن زێبرانین، ئەم کارە بەردەوام بوو هەر شەوەی چەند ئەسپێکیان رەنگ دەکرد تا خەڵکی ناوایەکە راهاتن لە بینینی ئەسپ کە لە زێبرا دەچێت. دوای ماوەیەك ریشسپیەکان دەستیانکرد بە گۆرینی ئەسپە بۆیە کراوەکان بە زێبرای راستەقینە، بەمە بۆیان دەرکەوت کە زێبراکان زۆر بەهێز و چالاکترن لە ئەسپەکان و بەرهەمی دێیەکەیان چەندین جار زیاتر بوو لە جاران . دوای چەندین ساڵ وەپاش ئەوەی توانیان بە سەرکەوتوویی هەموو ئەسپە رەنگکراوەکان بگۆرن بە زێبرا کە بوو بووە مایەی قازانج و خۆشگوزەرانی پیرو ریشسپیەکان خەڵکی گوندەکەیان کۆ کردەوە و رایان گەیاند کە کۆمەڵگاکەیان بریتییە لە دێی زێبراکان، کە واتە زێبرا باشە و ئەسپ خراپە.

زهانگ وینگ بەم جۆرە ئەو بیر و باوەرە بە ناویانگە روون دەکاتەوە و بانگەشە بۆ بیرۆکەی (جووت رێگای نرخ دانان) دەکات (Dual Track Pricing) کە بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٨٤ هاتە جێ بە جێ کردن.

بەم جۆرەش پشتگیری لە بیرۆکەی جووت رێگای نرخ دانان دەکات و دەوڵەت ئەمە رێگا بە حکومەت دەدات تا خۆ بپارێزێت لە دانانی نرخی کاڵا و کەل و پەل و رێگا خۆشدەکات تا بازاری نازاد نرخ دیاریبکات، بەبێ ئەوەی حکومەت ناچار بێت بکەوێتە خانەی دژایەتی کردنی سۆسیالیزم، یانیش رووبەرووی بەر هەڵستکاری هەرێمەکان ببنەوە چونکە سوودمەند بوون لە پلاندانانی ناوەندی. لە ژێر کاریگەری ئەو بۆ چوونەی زهانگ وینگ هەندێك کاڵا و خزمەتگوزاری بەردەوام بوون لەسەر

فرۆشتن بە نرخی دەوڵەت لەو کاتەی هەندێکی تر لەم کاڵا و خزمەتگوزاریانە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران. دواتریش وردە وردە ژمارە و ڕێژەی ئەو کاڵاو خزمەتگوزاریانەی کە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران روو لە زیاد بوونیدا بوون هەتا سەرەتای ساڵانی ۱۹۹۰ زۆربەی هەرە زۆری ئەم کاڵاو خزمەتگوزاریانە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران.تاقیکردنەوەی جووت ڕێگا دوو شتی گرنگی لە خۆوە گرتبوو و پلەپلەی یانیش سیاسەتی هەنگاو بە هەنگاو (Incremen lism)، بەمەش چاکسازیخوازی چین لە جیاتی رووبەروو بوونەوەی راستەوخۆ لەگەڵ کۆسپ وتەگەرەکان بە دەوریان دەسووڕانەوە بەدوای چارەسەری کەم کێشە. لە جیاتی وازهێنان داخستنی سیستەمی کۆنی پلاندانانی ناوەندی، یەکەم جار ئەلتەرناتیڤێکیان شان بە شانی سیستەمە کۆنەکە دروستکرد، کاتێکیش لەم کارەیان سەرکەوتوو بوون ئەوا چاکسازیان بەسەر سیستەمە کۆنە داهێنا بە جۆرێك باشترین خاسیەتی تازەیان لە سیستەمە کۆنەکەدا موتوربە کرد.

سەرمایەداری ڕووبازاری بەراڵ:

لە شۆڕشی بەردەوام بۆ داهێنانی بەردەوام (تازە بوونەوە) زهانگ وینگ تاکە کەس نەبوو کە باس لە (جووت ڕێگای نرخ دانان بکات) بەڵام یەکەم کەس بوو کە بە ئاشکرا بانگەوازی بۆ دەکرد. ئەم بانگەوازەیەشی بوو بە هۆی ئەوەی کە زوو پۆستی بەرپرسی دەزگای چاکسازی دەوڵەتی پێ بسپێردرێت کە لە ساڵی ۱۹۸٤ تا ۱۹۹۰ لەم پۆستە مایەوە. کارەکەی زهانگ وینگ لەگەڵ کۆمەڵێك کارمەندی حکوومی لاودا بریتیبوو لە جوانکردنی بیر و باوەڕی بازاڕی ئازاد بۆ نوخبەی (Elite) سەرکردە بەتەمەنەکانی پارتی کۆمۆنیست. ئامانجیان بریتیبوو لە رەنگ کردنی زۆرترین ژمارە لە زێڕاکان بۆ دروستکردنی بازاڕێکی هاوتەریب لە نێو قەپێلکی (قاوغی)، (Shell) وڵاتی چینی سۆسیالستی.

چاکسازی ئابووری چینی لە دێهاتەکان بە هەڵوەشاندنەوەی هەرەوەزییە میللییەکان دەستیان پێکرد (Peoples Communs). هەروەها کۆتایی هێنان بە کێلگە هەرەوەزییەکان لە ساڵی ۱۹۷۹. پتر لە بیست ساڵ زووتر ژیانی دێهاتەکان لە ژێر ناونیشانییەکەی کار ڕێکخرا بوون (Work Units) کە تیادا خەڵك بە یەکەوە دەژیان، کاریاندەکرد و نانیشیان بە یەکەوە دەخوارد. ئامانجی یەکەی کار بریتی بوو لە گرتنەوەی شوێنی خێزان و ببێتە بناغەی جموجۆڵی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتی. لەگەڵ دەستپێکردنی سەردەمی چاکسازی ئەم یەکانە داخران، لە جێگای ئەوانەی کێلگەی بچووك بچووك دروستکران کە لە لایەن چەند خێزانێکەوە بەڕێوە دەبران، لە هەمووشی گرنگتر ئەوە بوو کە ئەم خێزانانە دەیانتوانی بڕیار بدەن کە چ جۆرە بەروبوومێك بروێنن و قازانجەکەیشی بۆ خۆیان بێت. ئەمە بووە هۆی دروستبوونی جموجۆڵێکی یەکجار زۆر لە بواری کشتوکاڵی و بەرز بوونەوەی بەرهەمهێنان بە ڕێژەیەکی زۆر بەرز و لە دەرئەنجامیشی بە هەزاران کرێکار لە کێڵگەکان ئازاد بوون. ئەم کرێکارە ئازادانەش لەو کارگە تازانە دامەزران کە پێیان دەگوترا (پرۆژەی شارو گوند) (Town and Villge Enterprises) کە سەرتاسەری دێهاتەکانی وڵاتیان گرتبۆوە.ئەم شۆڕشە ئابوورییەی کە دێهاتەکانی گرتەوە کە بووە هۆی خۆشگوزرانی و دەوڵەمەند بوون سوودێکی ئابووری زۆری بەخشی بە حکومەتی هەرێمەکان. بەڵام ئەوە نەبووە هۆی دڵخۆشی زهانگ وینگ و هاوڕێکانی تا شانازی پێوە بکەن... چونکە ئەوە تەنها سەرەتا بوو.لە هەرل و پشکنیندا بە شوێن چینی تازە هەموو شوێنێکیان بەسەر کردەوە، سنووری دێهاتەکانیان بەزاند هەر چەندە چاکسازییەکە لەوێ دەستپێکردبوو، هەر بەتە زەوییەك، تەنانەت نیمچە دورکەکەی ناو رووبارەکانیش، دواتر هەڵکشان بەرەو هەرێمە رۆژهەڵاتییەکانی سەر کەنار، لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکاندا شێنز هێن (Shenzhen) گوندێکی نەناسراو بوو خەڵکەکەش کە چەند هەزار کەسێك دەبوون بە راوە ماسی دەژیان. بەڵام لە ماوەی سی (۳۰) ساڵی رابردوو دا شێنزهێن بوو بە شا نموونەی ئەو سەرمایەدارییەی کە زهانگ وینگ و هاوڕێکانی

بۆ چینیان دەخواست و سەرکەوتن لە دروستکردنی. لەبەر نزیکی شێنزهێن لـە هـۆنگ کۆنگەوە لە لایەن دینگ خیاو پینگ هەڵبژێردرا تا ببێت بە یەکەمین ناوچـەی ئـابووری تایبەت (Special EconomicZone). سەرکردەکانی ئەم شارە ئازاد کـران لـە ژێـر باری یاساکانی دەوڵەت و دەستیان واڵا کرا، باجیان لەسەر لا چوو مۆڵـەتیان پێبەخـشرا تا بێن بە نموونە و ڕێگا خۆشکەر بۆ بیر و باوەڕی تازەی بـازاڕ. ئەنـدازیارانی چاکـسازی شێنزهێن نەیاندەویست لاسایی ئـەو سەرکەوتنەبچووکانەی کـە پـشتیان بەستبوو بـە تەکنەلۆژیایەکی نزم بکەنەوە کە ناونرا بوو شۆڕشی پیشەسازی دێهاتەکان لـە سـەرەتای سەردەمی چاکـسازی بەڕێوە چوون لە ژێر دروشمی بوونەوە و چاکـسازی.

ئەوان دەیانویست کارگەی گەورە دروستبکەن بە تەکنـەلۆژیای بـەرزو بـۆ ئـەوەی ژمارەی یەکجار زۆر کاڵا بەرهەم بێنێت کە نرخیان بەرزو بە قیـمەت بن تا راسـتەوخۆ پێشبڕکێ لەگەڵ کاڵا رۆژئاواییـەکان بکات. بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم خەونـە مەزنـە دەسەڵاتداران پلانی تایبەتیان دانا بۆ هێنانی سەرمایە تەکنەلۆژیای بیانی. شێنزهێن بە تەنها توانی ۳۰ ملیار دولار لە سەرمایەی بیانی بۆ جێ بـەجێ کردنـی پرۆژەکـان هەر لە دروستکردنی کارگـە و ڕێگاوبـان و دروسـتکردنی و گەشـە پێـدانی بەنـدەر. نهێنی سەرکەوتنی شێنزهێن دەگەڕێتەوە بۆ پـشت بەسـتینیان بـە هەناردنـە دەرەوە (Exports)، لە جیاتی سەرفکردنی کەلوپەلەکانیان یا خودکاڵا لە ناوەوەی چـین بـۆ پەرەدان بە گەشەسەندن. بڕیاری (ناوچەی ئابووری تایبەت) هۆکارێکی زۆر گرنگ بوو بۆ دروستبوونی کەرتی تایبەت و پرۆژە ناحکومییەکان

(Non State Sector) ئەمـــەش وایکـــرد کۆمپانیـــای خـــاوەن پـــشك (Sharholding)لە دەرئەنجامیش تا ساڵی ۲۰۰۱ نیوەی داهاتی پیشەسازی چین لە لایەن کەرتی غەیرە حکوومی هاتبووە بەرهەم. (Non State Sector).

تاقیکردنـەوەی دروسـتکردنی (ناوچـەی ئـابووری تایبـەت) کـە بـوو بـە هـۆی بەرهـەمهێنانی کـاڵای گرانبـەها و خزمـەتگوزاری بـوو بـە کلیلـی پێـشکەوتن و سەرکەوتنی چین سەرمایەیەکی یەکجار گـەورەی پێویـست بـوو و دەبوایـە لـە پاشـە

کموتە زۆرەکانی دەوڵەت کە لە هەناردنە دەرەوەی کاڵا هاتبوونە دەستیان پاشەکەوت کرابوون سەرف بکرێت، نەك لەسەر حیسابی خەرجییە ناوخۆییەکان لەم کارەشیان پشتیان بەستبوو بە ژمارە بێ ئەهاتووەکانی کرێکاران، چونکە لەو کاتەی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە کرێکارانی کێڵگە دێهاتەکانیان جێ دەهێشت ئەوا هەرێمەکانی سەر کەنار توانیان هەموویان بخەنە سەرکار، بەم جۆرەش نەیاندەهێشت مووچەی کرێکاران بەرز بێتەوە. لە لایەکی تریش بەم کارە راستەوخۆ خەڵکی کەم دەرامەت لە رێگای کارەکانیان داهاتیان لە دەوڵەمەندەکان پەیدا کرد، بەبێ ئەوەی بخوازێت باس لە دووبارە دابەشکردنەوەی داهات بکەین. دینگ خیاو پینگ بە ئاشکرا رایگەیاند کە (دەبێت سەرەتا هەندێك دەوڵەمەند بن) ، لەوەش زیاتر دەڵێت دەبێت هەرێمەکان لە چێشتخانەی جیاجیا نان بخۆن لە جیاتی ئەوەی هەموو داهاتەکان لە یەك مەنجەڵێ بکرێت. لە ئەنجامی ئەم سیاسەتەش چاکسازیخوازانی هەرێمەکانی رۆژهەڵات رێگایان پێدرا کە ئازاد بن و خۆیان لە هەژاری رزگار بکەن.

پێشکەوتنی هەرێمەکانی سەرکەنار رەنگە راستی ئەو قسەیە دووپاتبکاتەوە کە چەندین ئەوەی چاکسازیخوازانی چین دەیانگوتەوە لەوەی کە هۆی دواکەوتنی وڵاتەکەیان دەگەرێتەوە بۆ محافزکاری و دواکەوتوویی هەرێمەکانی دوور کەناری یانیشی ناوەراستی وڵات ئەمەیش بۆتە رێگر لە بەردەم چین تا نەتوانێت کێبڕکێ بکات لەگەڵ ئەو شارستانیەتانەی کە هێزی دەریاییان هەیە (Maritime Civilizations) وەك بەریتانیا، فەرەنسا، ژاپۆن و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە زاڵبوون بەسەر بازار، بازرگانی و داگیر کردن. چاکسازییەکانی ساڵانی ۱۹۸۰ سنووری چاکسازی ئابووری بەزاند و رێگای خۆشکرد بۆ پرۆسێسەکی زۆر فراوانی گۆڕینی کۆمەڵایەتی. چینییەکان ناویان نا هەڵچوونی کەلتووری Cultural Fever ، ئەم هەڵچوونە گەیشتە لوتکە کاتێك لە مانگی حەفتی ۱۹۸۸ دوکیومێنتەرێکی شەش زنجیرەیی لە ژێر ناونیشانی رووباری نیلگی لە کاتە گرنگەکانی (River Elagy in prime time) لە کەناڵی سەرەکی چین پەخشکرا.

چیرۆکی ئەو فیلمە کە باس لە رووباری زەرد دەکات کە زۆربەی جار بە رووباری دایـك ناو دەبرێت چونکە بە لانەی شارستانیەتی چینی لە قەڵەم دەدرێت، لێرەدا هێرشـێکی زۆر توندی راستەوخۆ ئاراستەی داب و نەریتە چینییەکان دەکات.

لە جیاتی ئەوەی رووباری زەرد وەك نیشانەی گرنگی و گەورەیی چینییەکان بـە شێوازێکی نموونەیی و رۆمانتیکی قەبووڵبکات ئەم لەم چەند زنجیرەیەدا رووباری زەرد بە دوژمن وەسفدەکات کە خەڵکی چین بوونەتە قوربانی لافاوەکان و وشکبوونەکانی . لە هەر ئەڵقەیەکیش بـاس لـە یـەك لـە داب و نەریتـەکان دەکـات کـە بۆتـە هـۆی دواکەوتنی وڵات. بۆ نموونـە دیـواری مـەزنی چین وەسـفدەکات کـە بۆتـە سومبلی دابڕینێکی بێ مانا. لە کاتێك هێرش دەکاتە سەر خێزانی پاشایی مـنگMing کـە چۆن جموجۆڵی دەریایی چینیان قەدەغە کردووە. نووسەری ئەم بەرهەمە هەر لە یەکەم زنجیرەوە بە رەخنە توندەکانی سـەرنجی هەموولایـەکی راکێـشا و سـەرجەم نەتـەوەی هەژاند کە گوتی: خاڵێکی تاریك و نادیار لە رۆحی نەتەوەییماندا هەیە کە بریتییە لە بڕوایەکی نادیار یان هەستێکی نادیار بە شەرمەزاری لە سەدەی رابـردوودا، ئـەوەیش دابڕانە لە مێژووە پڕشنگدارەکەمان.هەر لـە سـاڵانی ١٨٤٠ وە خـەڵکانێك هـەوڵیان داوە سوود لە رابردووی مەزن و پڕشـنگداری وڵات وەرگـرن بـۆ زاڵبـوون بەسـەر ئـەو دواکەوتنـە شارستانییە و لاوازییەی کە ئەمڕۆ چین تیـدا دەژیـت، بـەڵام راسـتییەکە ئەوەیـە ئێمـە خـاوەن شارسـتانیەتێکی بـەرز بـین و لـە ململانـێ دابـین لەگـەڵ شارستانیەتەکانی تر بەڵام ئەمڕۆ ئێمە لە قۆناغی مـت بـوون یـان سـڕ بـوون دایـن. نووسەرەکە داوا لە خـەڵکی چین دەکـات کـە چـیتر وابەسـتەی ئـەو داب و نەریتـە کۆمەڵایەتیـانە نەبن کە بوونەتە کۆسپ و تەگـەرە لـە بـەردەم تـازە کردنـەوەی وڵات (Modernization). چین دەبێت پشت لە دێهاتەکان بکات، تەنها پشت بە رووباری زەرد نەبەستێت، بەڵکو هەموو گورو توانەکان روو لە ئۆقیانووس و ئەو دنیایـەی کـە لە پشتەوە دێن بکات. دوا پەردەی زنجیرەی کۆتـایی رووبـاری زەرد نیـشاندەدات کـە چۆن دەڕژێتە ناو دەریاو تیادا ون دەبێت.

وەك سومبلی مەزنی جیهانی رۆژئاوایی دوای ئەوەی باوەشیان بۆ تازە بوونەوە کردەوە (Modeknity). دوابەدوای تەواو بوونی هەر زنجیرەیەك قوتابیانی زانکۆکان و کۆلیجەکان سەرجەمی ولآت دەمەتەقیّ و گفتوگۆی لەبن نەهاتوویان لەسەر کرد. پیّنج ملیۆن کۆپی لەم زنجیرانە فرۆشران، بوو بوو بە یەکەم بابەتی فرۆشتن لە شوێنی فلە فرۆشتن یان بە کرێدان. سەرۆك وەزیرانی چاکسازیخواز زهاو زیانگ Zhao Ziyang بریاری دووبارە پەخشکردنەوەی دەرکرد لە کەنالی تەلەفزیۆنی ناوەندی چینی (CCTV) کەمتر لە سالێك دوابەدوای بلآوکردنەوەی ئەو زنجیرەیە هەلّچوونی کەلتووری بایەیەوە و بوو بە هەلّچوونی سیاسی کەبوو بە ئەنجامی دروستبوونی خۆپیشاندانەکانی گۆرەپانی تیانیانمین (Tiananmen) ی سالّی ١٩٨٩. سەرەتای خۆپیشاندانەکان بە رێپێوان دەستیانپێکرد بۆ یادکردنەوەی سەرۆکی پێشوو هیویاوبانگ (HuYaobang) لە ١٩٨٩/٤/١٥ ، ئەم رێپێوانە لە ماوەیەکی کورت و زۆر بەخێرا بوو بە نارەزایی دەربرین دژ بە گەندەلّی و بەرز کردنەوەی دروشمی داخوازی چاکسازی سیاسی و مافی کرێکاران. ئەم نمایشە وێنەیەی جەماوەر بۆ ماوەی شەش حەفتە بەردەوام بوو و شەقامەکانی بەیجینیان کۆنترۆل کردبوو، تروسکەیەك لە هیوای بە جیهان بەخش سەبارەت بە گۆرینی دیموکراسی لە چین، بەلآم ئەم تروسکە هیوایە کەوتە بەر گەردەلوول کاتێك لە ١٩٨٩/٦/٤ تانك و سەربازی چینی کۆتلیان بەم نارەزایی دەربرینانە هێنا. کپکردنەوە و نەهێشتنی نارەزایی تراژیدیایەکی کەم وێنەی مرۆڤایەتی بوو، رووی راستەقینەی چاکسازی و گەشەسەندنی سیاسی و ئابووری چینی نیشاندا.

[illegible]:

یەکێك لەو خوێندکارانەی کە بە تەلەفزیۆنەوە نووسابوو لە کاتی پێشکەشکردنی زنجیرەی رووباری نێلگی (River Elegy) وانگ هیو بوو (Wang Hui) کە ئەو کاتە خەریکی خوێندنی دکتۆرا ph.D لە ئەدەبیاتی چینی و بەشداریکرد لە

خۆپیشاندانەکانی ۱۹۸۹. هەروەك زۆربەی رۆشنبیران و خوێندکارانی زانست وانگ هیو یەکێك بوو لە هەوادارانی زینگ دیاوپینگ و سیاسەتی (دەرگای کراوە)، و بڕوایەکی بە هێزی بوو بە قازانجەکانی بازاڕی ئازاد. بەڵام کاتێك وانگ هیو بۆ دواجار گۆڕەپانی خۆپیشاندانەکانی بە جێهێشت نەیدەزانی کە دەستدەکات بە سەفەرێك بۆ فێربوونی زانست و مەعریفەت کە دید و بۆچوونی بۆ دونیا دەگۆڕێت و دەڵێت: سەر لە بەیانی ۱۹۸۹/٦/٤ بۆ دوا جار لەگەڵ گروپێك لە هاورێکانی پۆلەکەم گۆڕەپانی (تیانیانمین) مان جێهێشت ئەو کاتە من دڵم پڕ لە تووڕەیی و بێزاری و بێ دەسەڵاتی. لەو کاتەی حکومەت خەریکی راونان و گرتن و سزادانی رێکخەرانی خۆپیشاندانەکانیان دەدا وانگ هیو رووی لە شاخەکان کرد بۆ خۆشاردنەوە، توانی بۆ ماوەی دوو ساڵ لەوێ بمێنێتەوە لەم ماوەیشدا شارەزایی و پەیوەندی چاکی دروستکرد لەگەڵ جوتیاران و هەژاران و کرێکاران، هەر ئەوەش بارمەتیدا تا بلێ و گفتوگۆ لەسەر یەکسانی و داد و (بازاڕی ئازاد رێکخراو بکات) گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە دەبێت دەوڵەت رۆڵی خۆی ببینێت بۆ نەهێشتنی نا یەکسانی و ناعەدالەتی.

هەتا ساڵی ۱۹۸۹ بیرمەندە چاکسازخوازەکان یەکگرتوو بوون و لەو بڕوایە دابوون کە ئازادی سیاسی و ئابووری رۆژئاوایی لێك جیا ناکرێنەوە و پیادە کردنیان سوود بە گەلی چین دەبەخشێت. نەیارانیشیان بریتیبوون لەو محافزەکارانەی کە پاڵپشتیان لە هێشتنەوەی ولات دەکرد هەر بە پیادە کردنی سیاسەتە کۆنەکان دوابەدوای ئەو خوێن رشتنەی بوو بە هۆی دامرکاندنی خۆپیشاندانەکان چاکسازخوازەکان دابەشبوون بەسەر دوو سەربازگا، راستی تازە (New Right) بە سەرکردایەتی بیرمەندی وەك زهانگ وینگ (Zhang Weiyiug)، کە بازاڕی ئازاد بە گرنگترین ئامانج دەزانێت و ئامادەیە بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە سیاسەتێکی فاشستی پیادەبکات.ئەوەی تریش چەپی تازە (New Left) کە لەمەولا زیاتر باسیاندەکەین، ئەوانەش وانگ هوی (Wang Hui) سەرکردایەتیان دەکات و بڕوایان

وایە کە یەکسانی و دیموکراسی سیاسی دەبێت لەسەر حسابی ئازادی رەهای بازاڕ بێت.

ئەم بار گرژی و ناکۆکیانە لە نێو جەرگەی خۆپێشاندانەکان بوونیان هەبوو. ئێمە لە رۆژئاوا رووداوەکانی گۆڕەپانی تیانیاغیانمان بە رووبەڕوو بوونەوەی نێوان کۆمەڵێك قوتابی و دەوڵەتی کۆمونیستی دواکەوتوو دەبینی، کە قوتابیەکان دەیانخواست ببن بە بەشێك لە جیهانی سەرمایەداری و ئازادی و دیموکراسی بەڵام وانگ هیو کاتێك کە لە تاراوگە دەژیا لە ساڵی ١٩٩٧ لێکۆڵینەوەیەکی بڵاوکردەوە سەبارەت بە ماناکانی رووداوەکانی ١٩٨٩ کە تیادا تیشك دەخاتە سەر ئەو کرێکارانەی هاتبوون و بەشدار بوون لەم خۆپێشاندانانە بەڵام بەداخوازی جیاواز. ئەوان داوای باشکردنی باری گوزەران و کۆمەڵایەتی و ئابووریان دەکرد. هۆی بەشداری کردنیشیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو چاکسازیە ئابووریانەی کە لە ساڵی ١٩٨٨ دەستیانپێکرد کە بووە هۆی گران بوونێکی کەم وێنەی سەرجەم نرخی شتومەك و هەڵاوسانێکی زۆر بەرزی ئابووری. ئەم کرێکارانە هیچ قازانجێکیان نەبوو لەوەی ببن بە شتێك لە رۆژئاوا. لە راستیدا داخوازی کرێکاران بریتیبوو لە چەسپاندنی نرخ، مسۆگەر کردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی (Social Security) و کۆتایی هێنان بە گەندەڵی. وانگ هوی ئەم مەترسی و داخوازیانە بە بەشێك لە بەرگری جیهانی دەزانێت بەرامبەر لیبرالی تازە .Neo Liberalism

هەروەها خۆپێشاندانەکانی تیانیاغین بە نارەزایی دەربڕینەکانی دژ بە جیهانگیری (GLOBALIZATION) لە سیاتل و جەنوا Genoa دەچووێنێت.

وانگ هوی دەڵێت خۆپێشاندەرانی گۆڕەپانی تیانیاغین دوو داخوازی و بەرنامەی جیاوازیان هەبوو، لە کاتێك گروپێك داوای خۆشگوزەرانی و دابینکردنی پێداویستیە بنەرەتییەکانی ژیان دەکرد، هەروەها داوای پاراستنیان دەکرد لە فشاری بازاڕی ئازاد ئەوا گروپەکەی تریان داوای دیموکراسی و پاراستنیان دەکرد لە سەرکوتکردنی دەوڵەتی کۆمونیستی. هەروەها دەڵێت لەناو بردن و باربردنی دەنگی

نارەزایی لە خۆپیشاندانەکانی ۱۹۸۹ هەر تەنها دەنگی خوازیارانی دیموکراسیان کپ نەکردەوە، بەڵکو کۆتاییش هێنا بەو گفتوگۆ گشتییە و ناشکرایەی کە لەسەر ناعەدالەتی لە ئارادا بوو. لەو کاتەی تانکەکان کاری خۆیان بەجێ کەیاند، پرۆسەی گۆڕین و باوەشکردنە بۆ بازاڕی ئازاد خێراتر کرا. چاکسازی نرخ (Price Retorms) کە لەنیوەی دووهەمی ۱۹۸۸ راگیرا بوو، لە سێپتێمبەری ۱۹۸۹ دووبارە دەستی پێکردەوە. لە ساڵی ۱۹۹۲ دینگ خیاو پینگ سەردانێکی شارەکانی کەنارەکانی باشووری وڵاتی کرد هەر لە کوانگژهـۆ Guangzhou ، شینزهینShenzhen، بۆ دووپاتکردنەوەی بەردەوام بوون لە چاکسازی کە زۆر گۆڕانکاری تریان بە دواداهات، دینگ ئەم سەفەرەی بەکار هێنا بۆ زاڵبوون بەسەر محافزکارەکان، هەر لێرەش دەنگی بەرز کردەوە بۆ بەربەرەکانی کردنی گەندەڵی، قاچاغچیاتی، نایەکسانی لە دابەشکردنی سامانی وڵات، زێدەرۆیی لە دروستکردنی خانوو بەرەو بیناسازی، گرفتە پەیوەندی دارەکان بە خۆشگوزەرانی و پیسبوونی ژینگە، هۆی ئەویش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی سەرجەم داوا کارییەکانی خۆپیشاندەرانی گۆڕەپانی تیانیانمێن بەرەو خراپتر دەرۆیشت.

هەر چەندە بە رووکەش لەناو بردنی خۆپیشاندانەکان مەترسییەکی بەردەوامی دروستکرد لە سەرکوتکردنی کۆمەڵگاو لەناو بردنی دەنگی نارەزایی، بەلام وانگ هوی دەڵێت: لەو کاتەی خەڵك لە خۆشی تیانیانمێن سەدای دەنگدانەوەی لەت و پەت بوونی کۆمەڵایەتیان لەبیر چۆتەوە... ئەوا هەر لە هەمان کاتیشدا هەست بەوە ناکەن یانیش چاکتر وایە بڵێین نایەتەوە یادیان کە ئەوەی ئەمرۆ پێدەڵێن لیبرالی تازە تەنها خۆشاردنەوەیە لە پەنا کاریگەریەکانی خۆپیشاندانەکانی تیانیانمێن، ئەویش بۆ ئەوەی دەوڵەت خۆ بپارێزێت و دڵنیا بێت لە روونەدانی نارەزاییەکی کۆمەلایەتی لەم چەشنە. مەبەستی وانگ هوی ئەوەیە کە بیرۆکراتە لەسەر خۆکانی پارتی کۆمونیست دەمامکی خۆیانداوە بۆ جێ بەجێ کردنی چرترین و بە ئومێدترین پرۆسەی بە بازاڕکردن (Marketization) و بە تایبەت کردن

(Privatization) کە یەکەم جارە شتی وەها لە جیهان روودەدات. ناویان لە شۆڕشی بازاڕی ئازاد ناوە (سۆشیالیزم بە خاسیەتی چینی) دەسەڵاتداران وتە و تێکستی مارکس و ماو بە جۆرێکی جیاواز بەکار بهێنن تا بتوانن تێکهەڵکێشی بیرو باوەڕەکانی میلتۆن فریدمان (Milton Friedman) و فریدریك هایك (Fried Hayek) یان بکەن. وانگ هوی پێیوایە کە ئەو تانکانەی کە خوێنی بیرمەندەکانی ساڵانی ١٩٨٠ بۆ ئایندەیەکی گەش پانکردەوە و لەناوی برد ئەو کارمیان لە جیاتی ماویزمەکان ئەنجامنەدا بەڵکو بە نمایندەیی توندڕەوەکانی بازاڕ هیوا و ئاواتی ئەم نوخبەیەیان لەناو برد. بەم کارەیش ئازادییان کپکردەوە و دووبارە ئایدۆلۆژیای ماویزمیان دووپاتکردەوە،جارێکی تریش فاشستەکان دەسەڵاتی خۆیان دووپاتکردەوە کرێکارانیان بێ دەنگ کرد کە داخوازی یانیش مەترسیان هەبوو لە ناعەدالەتی. ئەمەش بینینی (زانگ هوی)یە بۆ چیرۆکی زێڕاکان. وانگ هوی پێیوایە کە پازدە ساڵی رابردوو وەك هوریتنە وابوو: ئەوانەی وایاندەزانی کە پرۆسەی پێشکەوتنی دیموکراسی لە (چین)دا خێراتر بووە بۆیان دەرکەوت کە گەڕاونەتەوە بۆ سەردەمێك کە وایاندەزانی دەمێکە کۆتایی هاتووە،هەمان زەمانە کۆنەکە، شێوازی کۆن، کارەکتەری کۆن، بانگەوازی کۆن، دەموچاوی کۆنی مە دەبولیە ماوەیەکی زۆر زووتر خانەنشین بووبان دووبارە جارێکی تر شانووکەیان داگیر کردەوە. ئەم شێوازە کۆنە کاریگەری هور بوونی دروستکرد بە جۆرێك کە کەس هەستی بەوە نەکرد وەزیفەی سەرکوتکردنی نارەزایی دووبارە پەیوەندی نێوان ئەو میکانزمانەی بازاڕ کە لە بنەڕەتدا دەستی بە رووخان و دارمان کردبوو درووستبکاتەوە.

بە رووکەش وا دەردەکەوت کە پاسەوانە کۆنەکان سوور بوون لەسەر پیادە کردن و بەردەوام بوون لە ڕێگای کۆمۆنیستی، بەڵام لە راستیدا هێشتا ئەوژمی بازاڕ بە خێراییەکی چاوەڕوان نەکراو بەرەوپێش دەچوو. ئەمەش بارو دۆخێکی زۆر سەیرو سەمەرەی دروستکردبوو کە ئابووری ناسی راستەڕۆی وەك زهانگ وینگ، کە داوای توانەوەی دەوڵەت و نەمانی دەسەڵاتەکانی دەکرد کەورەترین سوود مەند ئەبوون لە

دەسەڵاتانی تاك حیزبی. کۆمونیستەکان زۆر دڵسۆزانە بیر و باوەڕ و بیرۆکە چاکسازییەکانیان جێ بەجێ دەکرد، لە هەمان کاتیشدا رەخنەگرە چەپخوازەکانیان بێ دەنگ دەکرد.

زهانگ وینگ دەست بە جێ دڵنیا نەبوو لە دەرئەنجامی گۆڕانکاری و چاکسازییەکان هەر بۆیە بەچینی بە جێ هێشت و بەرەو زانکۆی ئۆکسفۆرد کەوتە رێ بۆ خوێندنی دکتۆرا phD لە ژێر سەرپەرشتی هەڵگری خەڵاتی نۆبل پرۆفیسۆر جەیمس میر لیس (James Mirlees).

لە ساڵی ١٩٩٤ گەڕایەوە بۆ چین، بەمەش گەورەترین مەترسی بۆ سەر چاکسازی دووبارە دەست بە کاربۆوە. ئەو کاتەش ئەندازەی کەرتی تایبەت یانیش کەرتی ناحکومی (Non States Sector)زۆر زۆر زیادیکردبوو. لە لایەکی تریش چین توانیبووی بەسەر ئاسەوارە سەلبییەکان بەسەر هاتی تیانیانمین لەسەر ئاستی جیهاندا زهانگ وینگ دەستبە جێ کەوتە چالاکی جۆراوجۆر، کاتی خۆی دابەشکرد لە نێوان کارو کاسبی (Business) و کاری ئەکادیمی و جیهانی سیاسەت. جگە لەوەی کە چەندین کاری حکومی جۆراوجۆری لە شوێنی جیاجیا پێ سپێدرابوو هەروەها کرا بە بەڕێوەبەری قوتابخانەی گوانگ هوە بۆ بەڕێوە بردنی (Guanghua Schoolf Management) سەر بە زانکۆی بەیگین. خزمەتگوزاری راوێژکاری بۆ دەرزەنێك لە کۆمپانیا چینییەکان پێشکەشدەکات. لە ساڵی ١٩٩٥ وە زۆرترین چاوپێکەوتنی لەگەڵ ئەنجامدراوە لە لایەن کۆڤار و رۆژنامە ئابوورییەکان.

وانگ هوی و چاکسازخوازەکانی باڵی چەپ بە ناخۆشترین بارو دۆخدا تێپەڕین لە ساڵی ١٩٩٠، سڕ بوو بوون لە ژێر کاریگەری ئەو وەحشیەتەی دژ بە خۆپیشاندەران ئەنجامدرا. لە لایەکی تریش تووشی سەر لێشێوان هاتبوون لەو یەکگرتنە و دۆستایەتییەی نێوان پارتی کۆمونیست و توخبە سەرمایەدارە تازەکاندا. زۆریش دڵتەنگ بوون بە زیاد بوونی ژمارەی ئەو دەزگایانەی کە بڕوایان وابوو کە مێژوو بەرەو کۆتاییەکی حەتمی دەچێت، خۆی و هاوڕێکانی خۆیان شاردووە و پشتیان بە سێ جۆر

چەك بەست كە جیمس جۆیس بانگەشەی بۆ دەكرد بۆ خۆپاراستن دژ بە مەترسی لەناو چوون: (بێدەنگی، تاراوگە، ژیری).

بووژانەوەی چەپی تازە لە چین:

(وانگ هوی) لە قاوەخانەی بیرمەندان بینی شوێنێكی گەورە و رووناك، دانیشتن لەسەر قەنەفەكان زۆر خۆشە، قاوەیەكی تازەو بە تام، ئەم قاوەخانەیە كەوتۆتە سەر گەورەترین دوكانی كتێب فرۆشی بەیجین. تەنها بەرد هاوێژێك دوورە لە سێ لە گرنگترین وبە ناوبانگترین زانكۆ: تسینگ هوەTsinghua بیدە Beida و رێنمن Renmin. بە راستی جێگای گفتوگۆ و دەمەتەقێی هزری و بیرمەندییە. وانگ هوی نێستا بەسەر بێ ئومێدییەكەی زاڵبووە. ئەو جل و بەرگەی كە لە بەری كردوون رووخسارو شێوەی بیرمەندی پێ بەخشیون، پیاوێكی لاواز و قژێكی زۆر، چاكەتێكی قاوەیی و فانیلەیەكی رەش نیو قۆڵی لەبەر كرد بوو. حەز دەكات لە گفتوگۆ كردن لەسەر پوختەی بیرو باوەڕ، گشتییەكان وەك بووژانەوەی رۆشنبیری Enligtenment، غائیيەت Teleology وە مانای تازە خوازی Modernity.

دواترین مۆدیلی گفتوگۆ تیۆرییەكان هەروەك كەشخەیی جان پۆل سارتەر و جلە جوانەكانی زۆر چاك جێگایان دەبێتەوە لە لای چەپی كەنار رووباری پاریس (The (Left Bankof paris

بەڵام وانگ هوی هێشتا هەر تووڕەیە سەبارەت بە بارو دۆخی چین. ئەو توانیویەتی خۆی بپارێزێت لە خەتی گشتی بازرگانی بیرمەندان، لەبەر ئەوەی نەبووە ئەندام لە حیزب هیچ پلە و پلەیەكی رەسمی نییە (بە پێچەوانەی زهانگ وینگ ئەو نە سەرۆكی زانكۆیە و نە هی هیچ دەزگایەكیش). بۆ ماوەی ١٠ ساڵ پۆستێكی كاریگەری هەبوو، سەر نووسەری گۆڤاری هزری Dushu دووشو لە چین بەڵام دوابەدوای كۆنگرەی ١٧ ی پارتی كۆمونیست لە ٢٠٠٧ لادرا.هەر چەندە پرۆفیسۆرە لە زانكۆی تسنگ هوە بەڵام پەیوەندییەكی ناخۆشی هەیە لەگەڵ دەسەڵات. بە

راپۆرتەکانی گەندەڵی ئاشکرا دەکات و یارمەتی کرێکاران دەدات بۆ خۆ ڕێکخستن دژ بە تایبەتیکردنی نایاسایی، زۆربەی جاریشی دەزگاکانی ڕاگەیاندن بەکار دەهێنێت بۆ ریسوا کردنی هەڵەکانی حکومەت.

وانگ هوی یەکێکە لە سەرکردەکانی چەپی تازە کە لە چەند کروپێکی بەیەکەوە نەبەستراوی بیرمەندان پێکهاتوون و زۆر بە چاکی دەتوانن سەرنجی رای گشتی بۆلای خۆیان ڕاکێشن، هەر خۆیشیان خاڵە گشتییەکانی گفتوگۆ سیاسییەکان دەستنیشان دەکەن. ئەوانە تازەن لەبەر ئەوەی بە پێچەوانەی چەپی کۆن پشتگیری لە چاکسازی بازاڕ دەکەن. ئەوانە چەپی تازەن لەبەر ئەوەی بە پێچەوانەی ڕاستی تازە خەمخۆری یەکسانی و ناعەدالەتین. زۆربەیان پەنایان بردە بەر تاراوکە لە ئەمریکا لە ساڵانی ۱۹۹۰، بەڵام ئەمڕۆ هاتوونەتەوە بۆ بەشداریکردن لە گفتوگۆ لەسەر ئایندەی چین. وانگ هوی لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێت: چین کەوتۆتە نێوان بەرداشی دوو تونیدڕەوی، سۆسیالیزمێکی بە هەڵە پیادەکراو و سەرمایەداری دۆست ئەمەش بۆتە هۆی پیادە کردنی خراپترین خەسڵەتی هەردوو سیستەم، من بەش بە حاڵی خۆم لەگەڵ ئەوەم کە چاکسازی بازاڕ دەبێت بەردەوام بێت و بەرەو پێش بچێت. بەڵام دەبێت پێشکەوتن و گەشەسەندنی چین یەکسانتر بێت و باشتریش بەلانس بکرێت. نابێت گەشەسەندنی GDP لەسەر حیسابی مافی کرێکاران و ژینگە بێت.

فەلسەفەی ئەوانە بەرهەمی سەروەت و سامان و سەرکەوتنی ئابووری چینن. ئێستاکە بازاڕ هاندەرە و یارمەتیدەری گەشەسەندنی ئابوورییە ئەوان دەپرسن چ لەو سامانە زۆرە بکەین؟

ئایا بەردەوام بین لە کۆکردنەوەیان بە دەست نوخبە بەختەوەرەکەی چین؟

یانیش ڕێگایەکی تر بگرینەبەر لە پێشکەوتن و گەشەسەندن کە سوود بە هەموو هاوڵاتیانی چین بگەیەنێت؟ دوای سی ساڵ لە پرۆسەی چاکسازی چین ڕووبەڕووی فەلسەفەی گەشەسەندن دەبنەوە و دەپرسن ئایا گەشەسەندن تاکە ئامانجی ئێمەیە. لە جیاتی ئەوەی زۆر بە توندی وەك چەرخی نۆزدە داوای ئازادی بێ قەید و شەرت بکەن

له سایەی سیستەمی سەرمایەداری، ئەوانە دەیانەوێت ڕێگایەکی تایبەت بەچین بدۆزنەوە بۆ دیموکراسی کۆمەڵایەتی، بۆ سەرکەوتن لە دۆزینەوەی ڕێگای چینی بیروباوەڕ و بیرۆکە لە هەموو لایەکی جیهان دەهێنن و لەگەڵ بارو دۆخی چین دەیانگونجێنن و تاقییاندەکەنەوە و پێیان وایە گەشەسەندنی چین دەبێت بە مەرجی چیی بێت. وانگ هوی دەڵێت: ئێمە ناتوانین پشت ببەستین بە تاقیکردنەوەی ئەڵمانیاکان، وڵاتانی باکووری ئەوروپا، چونکە وڵاتی ئێمە هێندە گەورەیەکە دەوڵەت لە توانایدا نییە خۆشگوزەرانی و گشت خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان دابینبکات. هەر بۆیەش ئێمە پێویستیمان بە داهێنانی دەزگایی هەیە (Institutional Iunovation). وانگ شاوز گوانگ (Wang Shaoguang) کە ئابووری ناسێکی سیاسییە بە باس لە دابینکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی دەکات بە نرخێکی هەرزان،سوی زهی یوان Cui Zhiyuan کە تیورستێکی سیاسییە (Apdlitical Theorist) باس لە سۆسیالیزمی سەرمایە دەکات لەگەڵ چاکسازی مافی موڵکیەت بۆ ئەوەی کرێکاران مافی رادەربڕینیان هەبێت لەو کۆمپانیایانەی کە کاریان تێدا دەکەن. (هونانگانگ)ی ئابووری ناسیش Hu Angang باس لە گەشەسەندنی سەوز دەکات.

ناەنجیشیان بریتیبوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی بیر و باوەڕی هاوردەی بیانی کە بۆ سەرمایەداری ڕووباری پەرل هێنرا بوون و بیانگۆڕن بە فەلسەفەیەکی خۆرسکی ناوماڵ هەڵقوڵاو. زمانحاڵیان دەڵێت: ئێمە دەبێت ڕێگایەکی تر بدۆزینەوە و ئەمەش گرنگترین ئەرك و ئامانجی ئەم نەوەیە، هەر چەندە کێشەکان لە دەرئەنجامی گەشەسەندن زیاتر دەبن، ئەوەندەش زیاتر سەرکردەکان کوێیان لێرا دەگرن، ئەمڕۆ ئەوانە هەستدەکەن کە کاتی دەست بەکار بوونیان هات.

سەرمایەداری رووباری زەرد:

هینان (Henan)، واتە (باشووری رووبار)، کەوتۆتە لێوارەکانی رووباری زەرد. نێرە ناو جەرگەی وڵاتی چینە و دژە رۆحییەکەی (شینزهین) (Shenzhen). تێرە بە لانەی شارستانیەتی چینی ناسراوە، دێی نانجی Nanjie کە لەم هەرێمەدایە لە ساڵانی ١٩٩٠ بوو بوو بە نموونە و پۆستەری چەپی تازە. سەرکردەکانی نانجی دوابەدوای وازهێنان لە کشتوکاڵی کۆمەڵگایەکی هەرەوەزیان لە گوندەکە دروستکرد بۆ خۆسازدان بۆ گۆڕینی جۆری کار و ژیان، گۆڕان بۆ پیشەسازی، دەسەڵاتداران ٢٦ کارگەیان تیایدا دروستکرد کە هەر لە نودلەوە (هەرشتەی چینی) هەتا نایلۆنی پێچانەوەیان دروستدەکرد. ژیان لە نانجی خۆش بوو هەروەك تاقیکردنەوەی رۆبەرت ئۆین Robert Owen کە دێیەکی دروستکرد لە سەردەمی پیشەسازی چەرخی ١٩ بە ناوی لانارکی تازەNew Lanark لە بەریتانیا بە مەبەستێکی تەخلاقی یانیش نایینی. کرێکارانی نانجی مووچەیان زیاترە هەر هەمووشیان کرێ خانوو نادەن، خزمەتگوزاری تەندروستی بەلاش، بەشە خۆراکی بەلاش لە گۆشت، هێلکەوە رۆژانەش شووشەیەك بیرە. خوێندنیشی هەر لە سەرەتاییەوە تا دواناوەندیش لە لایەن دەوڵەتەوە پشتیوانی لێدەکرێت. دەوڵەت یان دەسەڵاتداران بە چاکی خەمخۆری هاوڵاتیانیان بوون، نەك بە هاندەری نایینی هەروەك لانارکی تازە، بەڵام بە گوێرەی فەلسەفەی ماویزم بۆ رەخنە لە یەکترو لە خۆگرتن بۆ ریسواکردنی هەڵەکان و هەڵسوکەوتی نەگونجاو. لە ساڵی ١٩٩٦ سوی (زهایوان)ی (Sui Zhiyuan)ی تیۆرستی سیاسی سەر بە چەپی تازە کتێبێکی بڵاو کردەوە و تیایدا باس لە سەرکەوتنی تاقیکردنەوەی نانجی دەکات بەم کارەش ئەم گوندەی خستە ناو لاپەڕەکانی مێژوو بە زیندویی دەمێنێتەوە.

سوی زهایوان پێیوایە کە نانجی بووە بە ئەلتەرناتیڤێکی زیندوو. ئەوەش ئەوە دەسەلێنێت کە دەکرێت بازاڕی، ئازاد بێت بۆ خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی، ئەم سەرکەوتنانە نەك هەر تەنها لە هەرێمەکانی سەر کەنار، بەڵکو لە دێهاتەکانیش

سەرکەوتوو دەبێت ئەم تاقیکردنەوە سەرکەوتووە ئەوە نیشانددات کە چۆن حکومەت و دەوڵـەت گـەر بیاتـەوێت دەتـوانن دەسـەلاتیان بـەکاربهێنن بـۆ دابینکردنـی خزمەتگوزاری تەندروستی، خوێندن و فێرکردن، هەروەها پێش خستنی دابینـامیزمی نابووری. بەلام ئەمڕۆ ناچی هەندێك لە باق و بریقی خۆی لەدەستداوە، چـونکە زیـاتر لە نموونەیەکی بە زۆر دروستکراو دەچێت لەوەی سروشتی بێت. بەلام سوی زهایوان لە ساڵی ۱۹۹٦ دا پێیوانەبووە کە ناچی دەکرێت ببێت بە نموونەیەکی جیهـانی. بـەڵکو ئەو وای بۆ دەچوو کە ئەم نیشانەی ئەومیە کە چۆن چین دەتوانێت خۆی رزگـار بکـات لە ژێر فشاری باری سەختی بازاڕی ئازاد بەبێ ئەوەی ناچار بێت رۆژانـە و مانگانـەی کـەس کەمبکاتـەوە. کرێکـاران بپارێزێـت لـە لایـەن کۆمەلایـەتی. ئـەوەش ئەلتەرناتیڤێکی ترە بۆ سەرمایەداری کە لە دۆڵی رووباری پیرل پیادە کـرا، کـە مـن پێیدەڵێم (سەرمایەداری رووباری زەرد).

لەو کاتەی وانگ هوی بە ئەنقەست لە سەرخۆ قسە دەکات ئـەوا گـوێ گـرتن لـە سوی زهایوان زۆر زەحمەتە و ماندووت دەکات، کە دەکەوێتـە قـسە کـردن چـاوە بـە بریقەکانی خەریکن لـە ناوسـەری دێنـە دەرێ. ئـەو مەسـەلانەی کـە باسـیاندەکات ئەفسەرن و پڕن لە حەماس و هەستدەکەیت سەرخۆش بووە بە مەعریفەتی زانستی تا رادەی شێت بوون. کاتێك پرسیارە ئامادە کراوەکـان دەخاتـە روو بـۆ بـەهێز کـردن و روونکردنەوەی خاڵـەکانی ، وا هەسـتدەکەیت کـە کەوتویتـە بازنەیـەك لـە گفتوگـۆ ئەزەلیـەکان، ئەویش لەو مامۆستایانە فێریان بووە کە بڕوای بە بیرو بۆ چـوونەکانیان هەیە وەك: نیکۆلۆ میکیاڤیلی، جان جاك رۆسۆ، جۆنستیوارت، میل و جەیمس میید (Mill and Jams Meede). سوی زهایوان یەکێکە لە گەشبین تـرین ئەنـدامانی چەپی تازە کە تاقیکردنەوەی ڕێگای تازە بە کلیلی چارەسەر کردنی کێشەکانی چین دەزانێت، و دەڵێت: تاقیکردنەوەکانی رووسیا و ولاتە تازە پێگەیشتووەکانی دنیا ئەوە دەردەخەن کە ئەم ولاتانە ناتوانن پێشبکەون و گەشەسەندن بە خۆوە ببیـنن ئـەجاتیان بێت و ئازاد بن لە کاریگـەری ولاتـە پیشەسازیـە گـەورەکان تـەنها بـە سـەپاندن و

لاسایی کردنەوەی دەزگا ئابووری و سیاسییەکان و دیموکراتەپێشکەوتووەکان. بەڵکو بۆ سەرکەوتن دەبێت دەزگا و دامەزراوەی تایبەت بە خۆیان دروستبکەن. بۆ چەپی تازەش کلیلی سەرمایەداری رووباری زەرد بریتییە لە (فەلسەفەی داهێنانی بەردەوام و نەزەلی) بۆ دروستکردن و دۆزینەوەی کۆمپانیای تازە و دەزگای کۆمەڵایەتی تازە کە تێکهەڵکێشی بێت لە پێشبڕکێ و کاری هەرەوەزی.

لاوازترین دەوڵەت لە جیهان:

ئابووری ئاسان لە ساڵی ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ دەیانگوت، دەوڵەتی کەمورە خراپە و هی بچووک باشە. بەڵام تیمی تازەی چەپی تازەی وەك هوئانگانگ، وانگ شاوۆ گوانگ کارێکی زۆریان کرد و ماندوو بوونێکی زۆریان چێشت تا توانیان ئەم بۆچوونە هەڵگێرنەوە. بەڵام ئەو جووتە سەیرو دەگمەنە کە وەك لینین Lennon و ماکارتنی یان لێهات Mc Cartney (دوو ئەندامی باندێکی گۆرانی بێژی بەریتانی زۆر ناودار بوون لە جیهان لە ۶۰ و ۷۰ دا) کە لە زانکۆی یەل Yale سەریان هەڵدا بوون بە کاریگەرترین ئابووری ناسی چینی سەر بەچەپی تازە. لە راپۆرتێکی زۆر گرنگدا کە لە سەرەتای ساڵانی ۱۹۹۰ نووسیبوویان دەڵێن:

دەوڵەتی چین جۆرێکی هەڵەی هەیە لە هێز، زیاتر سەرکوتکەرە لەوەی بەڕێوەبەر. توانای بۆ سەرکوتکردنی ئازادی هاوڵاتیانی بریتییە لەو بۆ هیچ. بەڵام توانای بۆ بەڕێوەبردنی وڵات بە شێوەیەکی بلش دەوڵەتی چین بە لاوازترین دەوڵەتی جیهان دەژمێردرێت.

ئەوان نیشانیاندا کە داهاتی حکومەتی ناوەندی لە دابەزینێکی بەردەوام دایە بە کوێرەی پێوەری GDP سەرجەم داهاتی نەتەوەیی (Gross Domestic Product) کە لە ساڵی ۱۹۷۸ ۳۱/۲٪ بەڵام لە ساڵی ۱۹۹۲ دابەزیەوە بۆ ۱٤/۷٪ .لەو کاتەی بودجەی حکومەتی ناوەندی دادەبەزێت ئەوا لە هەمان کاتدا داهاتی حکومەتی هەرێمەکان لە زیاد بوون و گەشەسەندنێکی زۆر بەرز تا گەیشتە رادەی

پەیدا بوونی میری سوور (Red Barons) کە باجی جۆراوجۆریان لە هەرێم و پارێزگاکانیان دەسپاند بۆ پەیدا کردنی سەروەت و سامان و دەسەڵاتی زیاتر و تا کار گەیشتە پڕ بوونی قاسە و گەنجینەکانیان، لە کۆتایی ساڵانی ۱۹۸۰ ئەوانە لە حکومەتی ناوەندی بە هێزتر بوون.

بە بڕوای چەپە تازەکان بەربەست زۆرن لە بەردەم چاکسازییەکانی چین هەرلە گەندەڵی و هەڵاوسانی ئابووری، وەبەر هێنانی هەڵە، قەرزە بێ سوودەکان، ناستی نزمی خەرجی و سەرفکردنی ناوخۆ و زیاد بوونی رێژەی ناعەدالەتی کە دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی و کەم دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی لە جیاتی زۆر بە هێزی.

هونانگانگ وا دەخەملێنێت کە بەرتیلی نایاسایی، خۆ دزینەوە لە باج دان، دزی بە ئاشکراو باجی نابەجێی هەرێمەکان بەیەکەوە ۱۵٪ GDP سەرجەم داهاتی نەتەوەیی بە فیڕۆ دەبەن و دەفەوتێنن ساڵانە لە چین. هەروەها روونی دەکاتەوە و دەڵێت کە چۆن بەبێ لێپێچانەوەیەکی دیموکراتی (هەڵبژاردن) لە خوارەوە بۆ سەرەوە یانیش ترسی لێپێچانەوەی لە سەرەوە بۆ خوارەوە، سەرکردەی هەرێم و پارێزگاکان بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان خستۆتە سەر بەرژەوەندی گشتی خەڵك، بەمەش زۆربەی داهاتەکان لە خۆیان و خێزانەکانیان سەرفدەکەن مووچەی زۆرو ئۆتۆمبیلی چاك و گران بەها، ساردکەرەوەی ناوماڵ، باڵەخانەی تازە و گران بەها. چارەسەر بە رای ئەو لە بە هێزکردنی حکومەتی ناوەندییە بۆ کۆکردنەوەی باج بە شێوەیەکی ناوەندی بۆ قەدەغە کردنی باجە بێ ماناکانی هەرێمەکان، هەروەها بۆ دروستکردنی دەزگایەکی ناوەندی بۆ نەهێشتنی گەندەڵی.

چەپی تازەش بلس لە شتێکی هاو شێوە دەکات و گفتوگۆی لەسەر دەکەن سەبارەت بە (فیلەسپییە گران بەهاکان) وەك دروستکردنی هوتێلی نایاب و گران بەها، ئەو باڵەخانانەی کە سەریان لە هەور دایە، شاری یاری زۆر نایاب و گران ئەو یاریگە گەورانەی کە حکومەتی هەرێمەکان خۆیان بە دروستکردنیانەوە کرتووە ئەم خەرجکردنە نابەجێ یانە بوونەتە هۆی هەڵئاوسانی ئابووری ئەم وەبەر هێنانە بێ

مەعنایانە بوونەتە هۆی نەوەی نابووری ولات لەبەریان بنالێنێت. چونکە نەوانە بە پارەی نەو بانکانە دروستکراون و دەکرێن کە دینگ خیاو پینگ لە ژێر دەسەلاتی حکومەتی ناوەندی نازادی کردن.

بەهێزترین بیر و بۆچوونیان نەوە کە دەڵێن دەوڵەتی بەهێز بە مانای ناوەندی بەهێزتر دەبێتە هۆی هاندانی خەرجییەکانی ناومالْ کە نێستا ٤٠٪ بەرامبەر بە GDP و نەم رێژەیە کەمتر نییە لە نێو ولاتە خاوەن نابوورییە پێشکەوتووەکان. چەپی تازە دەڵێت نموونەی تاقیکردنەوەی نابووری چین ناتوانێت بەم جۆرە بەردەوام بێت، چونکە ناستێك هەیە بۆ رێژەی نەو کالایانەی کە جیهان توانای کرینیانی هەیە، بۆیە چین دەبێت دەستبکات بە بەکار هێنانی بەشێکی زۆری لە بەرهەمەکانی . لە داهاتوشدا چینییەکان دەبێت زیاتر خەرجبکەن و کەمتر پاشەکەوت کەن. چەپی تازە زۆر راستن کە دەڵێن خەرجکردن و بەکار هێنانی کەل و پەلی ناومالْ تەنها کاتێك دێتەدی لە چین کە خەلك زیاتر هەستیان بە سەلامەتی و ناسایشی نابووری کرد. هەتا سیستەمێکی پاراستنی ناسایشی کۆمەلایەتی نەبێت کە هاولاتیانی بپارێزێت لە نەخۆشی و بێکاری و پیری و پەکەوتەیی نەوا خەلك هەر خەریکی پاشەکەوت کردن دەبن لە جیاتی سەرفکردن بۆ مسۆگەر کردنی نەم پێداویستیانە. چەپی تازە دەڵێن تەنها لە رێگای دووبارە زیندوو کردنەوەی دەسەلاتی حکومەتی ناوەندی ناسایشی کۆمەلایەتی زامن دەکرێت نەو کاتەش خەلك بروا بە باری سەقامگیری نابووری ولات دەکەن و دەستدەکەن بە خەرجکردن کە دەبێتە هۆی هێندەی دی بەهێز کردنی نابووری ولات. دەسەلاتداران زۆر بە وردی گوێ لەم بۆچوونانە دەگرن و بایەخێکی تەواوی پێدەدەن. هەر لە سالی ١٩٩٤ و داهاتی باجەکانی حکومەتی ناوەندی لە زیاد بووندایە. لە لایەکی تریش نەگەر هەر تەنها بۆ پروپاگەندەش بێت نەوا هوجنتاوۆ (Hu Jintao) و وین جیاباو (Wen Jiabao) خۆیان تەرخانکردووە بۆ دووبارە دروستکردنەوەی دەوڵەتی خۆشگوزەرانی چین (Chinas Welfare State).

پاراستنی موڵکی گشتی:

هەر لـە سـەردەمی پـییر جۆزێـف پـراودۆن دا (Pierre Joseph Proadhon) بەناوبانگترین دروشمی چـەپەکان بریتیبـوو لـە (موڵکـداری دزیـە)، (Preperty is Theft) کـە بـۆ یەکـەم جـار لـە ١٨٤٠ لـە لایـەن پـییر خۆیـەوە بـەکار هـات. فەوزەوییـەکانی فەرەنسا زۆر باسی مـەرجی خـەیاڵیان دەکـرد بـۆ چارەسـەری گرفتـە کۆمەڵایەتییەکان، ئەوا چینییەکانی ئەمڕۆش بە هەمان شێوە و ئەندازە ئـەم کـارە دەکەن، نموونەی ئینگلتەرا دەهێننەوە لە نێوانی سـەدەی دوازدە و نـۆزدەدا کـە چـۆن موڵکدار و خاوەن زەویە تایبەتەکان زەوی وزار و دارستانە گـشتییەکانیان بـە تـاڵان برد، بەهەمان شێوەش وا خەریکـە سیـستەمی پاراسـتنی کۆمەڵایـەتیش بـە تـاڵان دەبردرێت. ناعەدالەتیـەکی کەم وێنەی لێدەکەوێتەوە.

ڕۆژنامە و وێبسـایتەکان و حەفتانە چیرۆکی لـەت و پـەتکردن و بـەتاڵان بردنـی سەروەت و سامانی گشتی لە لایەن بەرپرسە بەرزەکانی حیزب بڵاو دەکەنەوە لـە ژێـر ناونیـشانی بـە تایبـەت کـردن و کڕینـەوەی کـەرتی گـشتی لـە دەوڵـەت (Privatization). ئـەو زەویانـەی کـە ڕۆژێـك لـە ڕۆژان لـە دەرەبەگـەکان و دەوڵەمەندەکان سـەندرایەوە بۆ ئەوەی بدرێت بـە جوتیـاران و هـەژاران، ئـەوا ئـەمڕۆ دەوڵەت دەستیان بەسەر دادەگرێت بۆ ئەوەی بیاندات بە ئەوانەی دەیانکەن بە کارگـە و باڵەخانە و پرۆژەی پیشەسازی. چەندین گوند بە تەواوی دەستیات بە سەرداگیران تا بدرێن بە دەلاڵ و مەزادچی تا پرۆژەی لەسەر دروستبکەن. کارگەکان بە نرخێکـی زۆر کەم فرۆشران تەنها بۆ بەتاڵان بردنی موڵکی گشتی. هەموو ئەوانە وایانکرد بەرپرسی گەندەل و بزنسـانی ساختەچی بەشەو و ڕۆژێك بـبن بـە ملیـۆنێر، لەهـەمان کاتیـشدا خاوەن زەوییەکان و ئەو کەسانەی لە کارگەکان کاریان دەکرد بـە پارەیـەکی زۆر کـەم قەرەبوو بکرێنەوە.

(Management Buyout) سێ پیتی (MBO) بـوو بـە نیـشانەی مـوڵکی گشتی (لە ژێر ناوی بەڕێوەبردنی کڕینـەوە) بـێ چـاو و ڕووتـرین جـۆری تـاڵانکردنی

یەکێك لە پیاوە ئەکادیمیاکانی کە لەهونگ کۆنگ دەژیا بە ناوی لانـگ خیـاپـینـگ (Lang Xia ping) بـوو بـە کەسـایەتییەکی ناسـراوی نیـشتمانی کاتێـك لـە لێکۆڵینەوەی تەلەفزیۆنیدا بۆ کەناڵێکی ناو خۆی شەنگەهای باسی هەندێك لەم زێـدە رۆییانەی کرد. ئەم بەرنامەیە هێندە کاریگەر بوو کە دوای کرد بە بەڕێوەبەری یەکێك لە کۆمپانیاکان بە نـاوی جیوچـوجون (Gu chu hun) زۆر نازایـە و بـە زمـانێکی درێژەوە شکایەت لە کەناڵە تەلەفزیۆنییەکە بکات بـۆ داکـۆکی کـردن لـە شـەرەف و سومعەی... بـەڵام زۆری پـێ نەچـوو... کیـسەکەی دۆڕانـد و جیوچـوجون بەنـدکرا. ئابووری ناس زهانگ وینـگ هاتە داکۆکی کردن لەم پیـاوە بـە هەقیـەتی پاراسـتنی سومعەی کۆمپانیـاکەمان و داوای کرد کە فرۆشتنی موڵکی گشتی دەبێـت بـەردەوام بێت بۆ پێشخستنی ئابووری وڵات . بە بڕوای ئەو تەنها سەرمایەدار جورئەت دەکات خۆ لە کاری مەترسی داری بازاڕی بدات هەر ئەوەش دەبێتە هۆی بەرەو پێش چوونی ئابووری چین. ئەم کارەش هەر چەندە زەرەر و زیان بە هەندێك چین و توێـژی کۆمـەڵ دەگەیەنێت... بەڵام ئەوە تاکە ڕێگایە. لەبەر ئەوە دەبێت دەوڵەت بەردەوام بێـت لـە فرۆشتنی کەرتی گشتی. ئەمەش سوودی بۆ هەموو لایەك دەبێت.

چەپی تازە دژ بەو رایەیە کە دەڵێت کۆمپانیـاکـانی دەوڵـەت نـاتوانن کـێ بڕکـێ لەگەڵ بازاڕ بکەن، چونکە ئـەم جـۆرە کۆمپانیـایانـەش دەتـوانن وەك کۆمپانیاکـانی کەرتی تایـەت بەڕێوەبەری چاك بدۆزنەوە لە بـازاڕ و پـارەی چـاکیان بـدەنێ، نەگـەر سـەرکەوتن. سزاشیان بدەن کەر سەرنەکەوتن لە بەڕێوەبردنی کۆمپانیاکە. بە تایبـەت کردنی کەرتی گشتی جێگـای نیگـەرانی چـەپی تازەیـە لەبـەر لـە دەسـتدانی بـەها کۆمەڵایەتییەکان و هەڵوەشانەوەی کۆمەڵ. پرۆژە بازرگانییەکانی دەوڵەت چاك بن یان خراپ، بوون بە چەترێك کە کرێکاران لـە سـایەی حەسـانەوە، یـان وەك مەتەڵێکی ناسـینی برنج وایە بژێوی کاگەران مسۆگەر دەکات، لە مووچەی مانگانە و فێرکـردن بە خۆرایی و خانەنشینی و خزمەتگوزاریـەکانی خانوو و بەرەو تەندروسـتی تەنانـەت وەرزشیشی. بە تایبەتی کردن و کڕینەوەی موڵکی دەوڵـەت نـەك تـەنها ملیۆنـەهای

بێکار کردووە، بەڵکو داپاڵنیبوون لە گشت گرەنتییەکانی ژیان کە لە سەرەوە باسمانکردن و ژیانی ئەو هەموو خەڵکەی خستۆتە مەترسییەوە. ڕۆژگارێك هەموو خەڵکی چین خاوەن کارو پیشە بوون، ئەمڕۆ لە ٤٠-٦٠ ملیۆن کەس بێکارن، جگە لەوەی دەیان ملیۆن کرێکار لە ناو وڵات ڕەوەندی کارن (Mingnon) کە لە وڵاتی خۆیاندا لە غوربەت دەژین. هیچ ماڵێکیان نییە، چونکە بەڵگەنامەی نیشتەجێ بوونیان نییە. ئەمانەش وایانکردووە پەیدا کردنی کار ببێتە کارێکی زۆر سەخت لە دە ساڵی ڕابردوو نوخبە سیاسییەکانی چین بوون بە دەوڵەت سەبارەت بە دەرکردنی یاسایەك بۆ پاراستنی موڵکی تایبەت. وانگ هوی Wang Hui کە بە ناوی بەشێك لەو نوخبانەی چەپی تازە قسە دەکات دەڵێت: ئێمە هیچ شتێکمان نییە دژ بە پاراستنی موڵکی تایبەت، بەڵام ئایا پێویست ناکات یاسایەکمان هەبێت بۆ پاراستنی موڵکی گشتی؟

سوی زهایوان (Cui Zhiyuan) بیروڕایەکی توندتری هەیە کە دەڵێت دەبێت قازانجی پرۆژە بازرگانییەکانی دەوڵەتی چین دابەشبکرێت.

لەساڵی ٢٠٠٥ دا ١٦٩ کۆمپانیای گەورەی چین قازانجیان گەیشتە ٧٠٦ ملیار یەن (٧٥ ملیار دۆلار). بەڵام سەرەڕای ئەو قازانجە زۆرە کۆمپانیاکان ئەو قازانجە دابەش ناکەن بەسەر خاوەن سەهمە زۆرەکان (کە دەکاتە دەوڵەت)، بەڵام حکومەت خەریکە داوای دابەشکردنیان دەکات. سوی زهایوان دەیەوێت بەسەر خەڵك دابەشبکرێت نەك بەسەر دەوڵەت. ئەوە غوونەیشی سەرچاوە لە ڕابردووی سۆسیالیست چین هەڵدەگرێت.بە تایبەت لەئالاسکا هەر لە ساڵی ١٩٨٢ وە. چونکە لە ئالاسکا حکومەتی هەرێم هەندێك لە داهاتەکانی نەوتی تەرخان کرد بۆ سیستەمێکی تایبەت. کە بریتیبوو لە دروستکردنی سندوقێکی تایبەت بۆ یارمەتیدانی کە ساڵانە هەزاران دابەشدەکرێت بەسەر هاوڵاتیانی هەرێم وەك بیمەی کۆمەڵایەتی. سوی زهایوان داوا دەکات قازانجی کۆمپانیاکانی دەوڵەت وەك قازانجی نەوتی ئالاسکا بەسەر هاوڵاتیان دابەشبکرێت بۆ گەیاندنی سوود بە خەڵکی هەژار و کەم دەرامەتی

چین، نەك تەنها بۆ توخبە دەوڵەمەندەکان بێت، ئەمەیش وا دەکات خەڵك هەست بە بوونی ناسایشی ئابووری بکەن و بە پارەی کەمیش کار بکەن، چونکە دەوڵەت ژیانیان مسۆگەر دەکات و لە لایەکی تریش دەبێتە هۆی خەرجکردنێکی زۆر و جووڵە و گورێکی زۆر بە بازاڕ دەبەخشێت هێندەی تریش متمانەی خەڵك بە ئابووری وڵات بەهێزتر دەکات.

گەشەسەندنی پشێلەسەوزەکە:

چەپی تازە لە چین هەر بە تەنها لە خەمی ئاسەوارە کاولکارییە کۆمەڵایەتییەکانی دەرئەنجامی گەشەسەندن نین لە وڵات، بەڵکو لە خەمی کارەساتی ژینگەیشدان. لە سەفەرەکانم بۆ چین، هەموو جار دەمزانی کە من وا لە ئاسمانی چیندام: چونکە هەواکەی هێندە پیسە ئەرز نابینرێت لە ئاسمانەوە. ئەم پیس بوونەش دەگەرێتەوە بۆ پەرەسەندن و گەشەسەندنی خێرا کە بووە هۆی پیسبوونی هەوا ، ئاو و خاکی چین. گەشەسەندنەکانی کەنارەکانی رۆژهەڵات بوونەتە هۆی ئەوەی خاك و زەویەکانی ناوەوە ببن بە وشکانییەکی بێ سوود. بە کورتی هەرێمە هەژارەکان بوون بە زبڵخانەی هەرێمە دەوڵەمەندەکان. دوو لەسەر سێی کارەبای چین بە خەڵوزی بەردین (پیس) بەرهەم دەهێنرێت. هەموو حەفتەیەکیش وێستگەیەکی لەم جۆرە دروستدەکرێت و دەکەوێتە گەڕ. کارگەکانیان بە بەردەوام گازی ژەهراوی بڵاو دەکەنەوە و پیسی فرێدەدەنە ناو رووبارەکان، گۆمەکان پڕ بوون لە پاشماوەی کیمیاوی، هەر هەموو ئەم پاشماوانەش دەچنەوە ناو رووبار و زێ و گۆمەکان. لە کشتوکاڵیشدا هەندێك جۆر پەیین بەکار دەهێنن کە لە سەرتاپای دنیا قەدەغە کراون.تا ئەمڕۆش نیوەی خاکی لە دەرئەنجامی برینەوەی دارو درخت بوو بە بیابان، کارەش بە خێرایی ٢٤٦٠ کیلۆمەتر لە ساڵێکدا بەردەوامە.٣٠٪ بارانی ترش دەبارێت، ٧٥٪ گۆمەکان پیس بوون، زۆربەی رووبارەکانیش یان ژەهراوی بوون یانیش وشکیان کردووە. نزیکەی ٧٠٠ ملیۆن کەس ئاوی پیسبوو پاشەڕۆی مرۆڤ یان ئاژەل دەخۆنەوە. سەرجەمی کۆی

گشتی خاکە رووینداوەکان زۆر کەمیان کردۆتەوە، یان لەبەر ئەوەی زەویەکانیان بە پاشماوەی کیمیاوی پیس بوون یانیش چونکە زەویە کشتوکاڵییەکان دەستیان بەسەر داگیراوە.

کەشەسەندنی ئابووری بەهەر ترخێك بوو بە دروشمی گشت بەرپرسە ناوخۆییەکان پاش ئەوەی دینگ خیاوپینگ رایگەیاند (گرنگ نییە پشیلەکە رەشە یان سپی، گرنگ ئەوەیە مشك بگرێت). بە واتایەکی تر پێشکەوتن و گەشەسەندنی ئابووری بەرلە هەموو شتێك دێت، تەنانەت ئایدۆلۆژیاش. بەڵام بەلای چەپە تازەکان گرنگە رەنگە رەنگی ئەم پشیلەیە چۆن بێت. هونەنگانگ دەڵێت پێشگەوتنی بریتیبوو لە پێشکەوتنی سەرجەم داهاتی نەتەوەیی GDP پشیلەی رەش. ئەم بە چەند ریگایەکی تایبەت نرخی ئەو زەرەر و زیانە گەورانەی بەر ژینگە کەوتوون نیشاندەدات و ناوی ناوە پێشکەوتنی پشیلەی سەوز Green Cat

Development، کە تیایدا هێرش دەکاتە سەر نمونەی سیاسەتی سالانی ۱۹۸۰ دەیانگوت (با یەکەم جار دەوڵەمەند بین، لەپاشانیشی پاککردنەوە دەکەین). هوتانگانگ پێیوایە پێکهاتەی ئابووری چین رێگا بدات بۆ ئەوەی بتوانێت خۆ لە نمونەی ئابووری رۆژئاوایی بپارێزێت کە لە بنەڕەتدا پشتی بەستووە بە سەرف یان رێژەی بەرزی خەرجکردن و رێژەی بەرزی پیسکردنی ژینگە، ئەویش لە رێگای سەپاندنی باج و هاندان و دروستکردن و دابینکردنی وزە لە سەرچاوە تازە بووەکان هەروەها دابینکردنی کارو پیشەی سەوز لە رێگای دەرگردنی یاسای تایبەت.

ئەم بیرو باوەڕانە زیاتر پەرەیان سەند کاتێك لاوێکی پر جوولەی چالاك و زمان رەوانیش فەرخەمیرێك بەناوی پان یوی (Pan Yue) کرا بە سەرۆکی دەزگای بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەت بۆ پاراستنی ژینگە (SEPA). پان یوی زاوای لیو هوە کینگ (Huaqing) کۆنە بەرپرسی PLA و ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی کۆمونیستی چینە. کاتێك SEPA یەکەم راپۆرتی سەبارەت ژینگەی چین بلاو کردەوە لە ۲۰۰٦ لە ژێر ناونیشانی GDP ی سەوز، خەونەکانی هوتەنگانگ یان

زیاتر نزیککردەوە لە راستی. لەم راپۆرتەدا هاتووە کە پیسبوونی ژینگە و ناو و هەوای چین لەساڵی ٢٠٠٤ دا بوونەتەوە هۆی زیان لێکەوتنی چین بەبڕی ٦٤ ملیار دۆلار، کە ئەمەش دەکات ٣,٠٥٪ GDP وڵات.

پێوەریشیان بۆ GDP سەوز بریتییە لە بەهاو نرخی بەکار هێنانی پێنج سەرچاوەی سروشتی ، خاك، کانزاکان، دارستانەکان، شاو و بەرهەمەکانی (ماسی...هتد) لەگەڵ نرخی پیسبوونی ژینگەو ئەو زیانانەی بەسەر زیندەوەرەکان کەوتوون. پان یوی پێیوایە کە ئەم ئامارە تەنها بەشێکی کەمن لە راستییەکی تاڵتر. بەڵام ئەم جموجۆڵانەی پان یوی گرنگیان پێنەدران و پشتگوێ خران، چونکە ئەو نووسینگە بچووکەی ئەو بەراورد لەگەڵ کۆمپانیا زلّ و زەبەلاحەکان هیچ دەسەڵاتێکی ئەوتۆیی نییە. لە لایەکی تریش دەسەلاتداران تەنها گرنگی دەدەن بە گەشەسەندنی ئابووری بەهەر نرخێك تەنانەت لەسەر حیسابی ژینگەش. بەڵام پان یوی هەڵیدا بۆ تاقیکردنەوەی بەختی سیاسی بە پشت بەستن بە کۆمەڵگای مەدەنی تازە پێگەیشتوو، داوایەدەکرد کە بەر لە ئەنجامدانی هەر پرۆژەیەکی گەورە دەبێت هاوڵاتیان مافی ئەمەیان هەبێت بە شێوەیەکی گشتی و ئاشکرا رای خۆیانی لەسەر بدەن بە تایبەت بابەتی پەیوەندیدار بە لایەنی ژینگە. لەو کاتەی زۆربەی هەرە زۆری بەرپرسەکان خۆیان لە میدیا و رێکخراوە مرۆیی ناحکومییەکان دەپارێزن وەك ئەوەی خۆیان لە ئەخۆشی تاعون بپارێزن، ئەوا پان یوی هیچ کات دوور نییە لە میدیا و هەمیشە تیشکی لەسەرە. خۆی و قات و کراسە رەشەکەی بەبێ بۆینباخ لەبەر دەکات و هەمیشە میدیای بیانی و ناوخۆ بەکار دەهێنێت لەگەڵ NGO کان وەك گرین پیس (Green Peace) و دەزگای پاراستنی ژیانی کێوی (World Wild life Fund) بۆ فشار خستنە سەر ئەو کۆمپانیایانەی ژینگە پێش دەکەن. پان یوی دەڵێت چین خەریکی خۆکوشتنە لە رێگای ژینگە، لە چاوپێکەوتنێك لەگەڵ گۆڤاری دێر شپیگل Der Spiegel ی ئەلمانی دەڵێت و پێشبینی ئەوە دەکات کە موعجیزەی ئابووری چین بەم زووانە کۆتایی دێت چونکە ژینگە چیتر بەرگە ناگرێت.

راپۆرتە رەنگاو رەنگەکانی پان یوی ئەوە نیشاندەدەن کە سەرکردەکانی چین بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەکەونە ژێر کاریگەری پیسبوونی ژینگە، کە ئەمەش جێگای نیگەرانییە. چونکە ئەوان لە خەمی باری قورسی نابووری دان کە دەبێتە ڕێگر لە بەردەم پێشکەوتنی نابووری. هەروەها نرخ و بەهای تێکدانی تەندروستی گشتی. جگە لە هەڕەشە لەسەر سومعەی نێو دەوڵەتی چین کە وەك دوژمنی ژینگە بناسرێت. لە هەمووشیان ترسناکتر بۆ ئەوان نا ئارامی کۆمەڵایەتی گوێرەی بەرپرسی بەرزی ژینگە زهور شینگخیان (Zhou Sgengxian) لە ساڵی ٢٠٠٥ دا ٥١/٠٠٠ خۆپێشاندان سەبارەت بە پیسبوونی ژینگە ئەنجامدراون، هەندێکیان دەیان هەزار کەس تێیدا بەشدار بوون. ئێستا بەیگین بلس لە پیسبوونی ژینگە دەکات و پلانی (گەوج) داتراوە بۆ چارەسەر کردن. بەلام هەروەك وانگ شەو گوەنگ Wang Shaoguang و هونەگانگ (Hu Angang) باسدەکەن حکومەتی ناوەندی دەسەلاتی زۆر کەمە. سەرەڕای ئەوەی هەندێ وەعد دراوە لە لایەن حکومەتی هەرێمەکان بۆ دروستکردنی شارێکی پاك و خاڵی لە کاربۆن (Zero Carbon City) لە دونگتان (Dongtan) نزیك شەنگهای، بەلام وێنە گشتییەکە هەر لێڵە.

کاتێك کە کار دەگاتە جێ بەجێ کردنی یاساکان بەرپرسی هەرێمەکان گرنگی زیاتر دەدەن بە گەشەسەندن لەسەر حسابی ژینگە. لەبەر گلەیی سەرکردە ناوخۆییەکان کەم بایەخ و پشتگوێ خراون. شارەزایانی ژینگە...

لە چەپی تازەدا، رەنگە لە شەڕی بیرو باوەڕەکانی بەیەن سەرکەوتنیان وەدەستهێنابێت بەلام لەسەر ئەرزی واقیعیدا ئەوانەی بەدوای قازانجی ماددییدا دەکەڕێن شەڕە ڕاستەقینەکەیان بردۆتەوە.

پاڵنانەوە بەلای چەپ:

یەکەم جار واهەستدەکەین کە زهانگ وینگ لە لوتکەی خۆشگوزەرانیدایە، چونکە ئەو بەشێك بوو لە سەرکەوتووترین تاقیکردنەوەی ئابووری سەدەی رابردوو،

مووچەیەکی زۆر چاك وەردەگرێت بۆ بەڕێوەبردنی کۆمپانیاکەی خۆی، پۆستێکی زۆر بەرزی هەیە لە باشترین و بە ناوبانگترین دامەزراوی ئەکادیمیای لە چین. سەرەڕای ئەو هەموو شوهرەت و دەوڵەمەندی و سەروەت و سامانە زۆرەی، لە دوا سەفەرمدا بۆ چین لە ٢٠٠٦ هەستم نەکرد کە خۆشحاڵ و بەختەوەر بێت.

لە بیست ساڵی ڕابردوودا چین بە قۆناغی گۆڕینی سیستەمیدا پێپەڕ بوو، Trans The System،Forming کە بە چینی پێیدەڵێن گـایزهی (Gaizhi). کە تیایدا چەندین پرۆژەی وەبەرهێنان دووبارە داڕێژرانەوە، بەشی زۆریشیان فرۆشرانەوە بە کەرتی تایبەت. دەساڵ لەمەو بەر ٣٠٠ هەزار کۆمپانیاو پرۆژەی وەبەرهێنانی حکومی هەبوون، بەڵام ئەمڕۆ تەنها ١٥٠ هەزاریان ماون؟ لە ئەنجامی ئەمەیش ٤٠٪ کارگەرانی ئەم پرۆژە و کۆمپانیانە لەسەر کار دەرکران کە ژمارەیان دەگاتە ٤٥ ملیۆن کرێکار . بە بڕوای زەهانك وینگ ئەو پرۆسەیە هێشتا مەودای تەواوی خۆی وەرنەگرتووە، گلەیی دەکات و دەڵێت: هێشتا پارتی کۆمۆنیست بڕیاری ئەوە دەدات کە کێ بەر پرسیارەتی و بەڕیوەبردنی ئەم پرۆژە و کۆمپانیایانە یان هەیە، حیزب بەڕێوەبەر دەستنیشان دەکات. ئەو بەرپرسە بیرۆکراتانەی ئەرکی دەستنیشانکردنەکانیان لە ئەستۆدایە هیچ هۆیەك و هاندەرێکی راستەقینەیان نییە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو بەڕێوەبەر و بەڵێندەرانەی بە دوای وەبەر هێنانی قازانجدا دەگەڕێن چونکە ئەوانە جورئەت ناکەن و نایانەوێت خۆیان تووشی سەر ئێشە بکەن ڕێك بە پێچەوانەی سەرمایەداران. ئەمڕۆش زەهانگ تووشی کێشەیەك بۆتەوە کە لە دروستکردن وداهێنانی خۆیەتی، سیستەمی جووت ڕێگای نرخ دانان کە بۆتە هۆی ئەوەی سیستەمە کۆنەکە بۆ ماوەیەکی زیاتر لە پێویست لە ژیان بەردەوام بێت. دوای ٣٠ ساڵ لە چاکسازی کەرتی پیشەسازی چین دەناڵێنێ بەدەست کۆنترۆڵی دەوڵەت ٦٠٪ سەرمایەداری چین بە دەستی دەوڵەتەوە ٨٠٪ سەرۆك و بەڕێوەبەری پرۆژە و کۆمپانیاکان لە لایەن حیزب دەستنیشاندەکرێن.

هەر چەندە چین بازاڕێکی ڕاڕاو هەژاری سەهمی هەیە (Stock Market) بەڵام گۆڕینەرەکانی شەنگەهای و شینزهین بەیەکەوە هەشتەمن لە جیهاندا، هەر بە حاڵ

سێیەکی سەهمانە ڕێگای گۆڕینەوە و فرۆشتنیان پێدراوە. بەرزترین و بەناوبانگترین کۆمپانیای وەك موبایلی چین یان سینۆپیك Sinopec لە لایەن دەوڵەت کۆنترۆلکراون. تەنانەت کۆمپانیای تایبەتی وەك (Lenovo) کە لە بازاڕی جیهانی مامەڵە دەکات ئەوا لە ڕێگای تۆڕێکی تایبەت بەستراوە بە دەوڵەت. بە گوێرەی زهانگ وینگ وڵات پڕە لە پرۆژەی نیوەچڵ چاکسازی کراوە هەسپی بۆیەکراو لە جیاتی زێبرا. ئەو پێیوایە کە دوای سی ساڵ لە گەشەسەندنی زۆر بەهێز کاتی ئەوە هاتووە کە بڵێین چین دی زێبراکانە و واز بهێنن لەو چەند ئەسپەی ماون.

زانگ وینگ پێیوایە کە حکومەت ڕێگای پرۆسەی مەنتقی ونکردووە، ئەمەش وای کردووە کە حکومەت خۆی لە دەرەوەی چوارچێوەی ئابووری بدۆزێتەوە. گەشەسەندنی ئابووری وەك گرنگترین نارمانجی حکومەت نەماوە. ئەو پرۆژە و کۆمپانیا حکومیانەی کە لەسەر زەرەرو زیان دەڕۆیشتن ژمارەیان زۆر کەمبوونەتەوە. ئەمەش وادەکات ئەو فشارەی لەسەر پرۆسەی فرۆشتنەوەیان بە کەرتی تایبەت ئاسانتر بێت. ئەمرۆ سەرکردە سیاسییەکانی بەیەکێن باس لە پێویستی ڕاگرتنی هەڵاوسانی ئابووری دەکەن (تضخم اقتصادی،Ecanmic- Dverheating) بۆ ئەوەی دووبارە داهاتی وڵات بە شێوەیەکی عادلانە دابەشبکرێت، لە جیاتی پەلە کردن لە پرۆسەی فرۆشتنی کەرتی گشتی بە کەرتی تایبەت. زهانگ وینگ و هەواڵەکانی لە ڕاستی تازەدا نیگەرانن لەوەی کە سەرۆك هو جینتاوە (Hu Jintao) و سەرۆك وەزیران وێن جیاوباو کەوتوونەتە ژێر کاریگەری ترسناکی (Populism) وەك پێوەرەکانی دووبارە دابەشکردنەوەی داهات گەشەسەندنی ئابووری خاو دەکاتەوە و هەموو ئەو دەسکەوتانەی لە سی ساڵی ڕابردوو هاتوونەتە کایەوە تووشی خاو بوونەوە و ڕاوەستان دەکات.لە ئابوورییەك کە زۆربەی دەوڵەمەندەکان بە ڕێگای خوار و خێچ پارەکانیان پەیدا کردووە هەر کاتێك باس لە چاکسازی و بەرهەمگار بوونەوەی گەندەڵی دەکرێت مەترسی ئەوە دایان دەگرێت کە حکومەتی چین وەك حکومەتی ڕووسیا و سەرۆك ڤلادیمر پۆتین بکەن دەستبەسەر داگرتنی پارەو پوڵ و سامانی خاوەن بزنسی ئۆلگاریشییەکان بکات.

زهانگ وینگ نارەزوو و تەمەننا دەکات بەو ڕۆژانەی کە دینگ خیاوپینگ و جیانگ زیمین و زهاو ڕۆنگجی دەسەڵاتیان هەبوو هەمیشە پیشتگیری گفتوگۆیان دەکرد سەبارەت بە ناعەدالەتی، لە واقیعدا هەمان دروشمی (هەندێك سەرەتا دەوڵەمەند دەبن) دووبارە دەکردەوە دەیان گوت لە کاتی چاکسازیدا پێویستمان بە سەرکردەی دەرویشی هەیە (Missionarg).

ئەمڕۆ زۆر جیاوازە لە ساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان.لەسەر ئاستی ناوەند و هەرێمەکان سەرکردەکان دەرویشی نین. زۆر نیگەرانن لە ڕای گشتی. ڕای گشتی جیهانی زهانگ وینگیان سەراوبن کردەوە. چاکسازەکان گفتوگۆی ساڵانی ۱۹۸۰ یان بردەوە لەگەڵ پاریزکارەکان.

وا دەردەکەوێت هەڵوەشانەوەی بڕیاری چاکسازی نەستەمە. بەڵام ئەمڕۆ جۆرێکی دیکە لە گفتوگۆ لە ئارادایە، دەبێت چین چ جۆرە چاکسازیەك بکات؟ کە سوودمەند دەبێت تێدا؟ چۆن قازانجی گەشەسەندن دابەشبکرێت؟ وێبسایتەکان، ڕۆژنامەکان و کەناڵە تەلەفزیۆنەکان چیتر باس لە چۆنیەتی هەڵوەشانەوەی دەوڵەت ناکەن. بەڵکو گەورەترین پرسیار کە دەیخەنە ڕوو بریتییە لە چۆن بازاڕ پشت بکەن و بیکەن بە گیان لەبەرێکی ناومالی زهانگ وینگ هەستدەکات دەسەلات لە دەستدەدات. ئەو گلەیی ئەوە دەکات کە خۆی و هاورێکانی لە ژێر ئابلوقەدان. کەوتوونەتە ژێر هێرشی چەپ لە وێبسایتەکان و لە لایەن میدیا هەمیشە مەحکوم و ڕیسوا کراون. دەمەتەقێ و گفتوگۆ لەم کەش و هەوایە زۆر سەختە. لە هەشتاکان و نەوەدەکان دەمانتوانی باسی مەسەلەی گرنگ بکەین لە نێو ئابووری ئاساندا. بەڵام ئەمڕۆ خەڵکی ئاسایی دەتوانن خیتابچییەکانی باڵی چەپ بەکار بهێنن بۆ هێرش کردنە سەر ئێمە. بڕوا متمانەی خەڵکیان بە ئێمە لاواز کردووە هەندێ بڵێن ئەوانە دارو دەستەی ئەمریکاو سەرمایەدارانی جیهانن. ئێمە وا هەستدەکەین کەوا قوتابین و لەگەڵ لەشکردا دەجەنگێن.

میکافیلی تازه و کۆمەڵگای هەماهەنگ (Harmonious):

ئەمرۆ لەچین شەری بیرۆکە یان بیرو باوەڕ زۆر تێکهەڵکێش بووە لەگەڵ هەوڵ بۆ وەدەستهێنانی دەسەڵات. لە نێوان ئەو یەکێتییە روو کەشەی دەسەڵات بۆ پاراستنی حیزب بەرپرسە بەرزەکانی حیزبی کۆمونیست هەمیشە داخ لە دڵن و لە ژێر کاریگەری دوو باڵی سیاسی کە خۆیان لە ژێر ناونیشانی چەپی تازە و راستی تازە حەشارداوە...

(سوی زهایوان)ی سەر بە چەپی تازە باس لە سەرچاوەیەکی سەر سوڕ هێنەری گۆڕانی دینامیکیەتی سیاسی کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست لە ئەوروپادا دەکات: ژمارەیەکی زۆر لە چاودێرە رۆژئاواییەکان تووشی سەر ئێشەیەکی زۆر هاتوون چونکە لە چین ناگەن، چونکە سیاسەت لە لای ئەوان پەیوەندی نێوان حاکم و مەحکومە، نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگای مەدەنی. سوی زهایوان دەڵێت ئەو پرسیارە قورسەی کە ئەوروپییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست وڵامی زۆر ئاسان بووە بۆ نموونە لای نیکۆلۆ میکیاڤیلی:

لای میکیاڤیلی دەسەڵات دابەش نەکرابوو بەسەر دوو ئاستدا دەوڵەت و خەڵک ، بەڵکو سیاسەت لە رۆما لە نێوان سێ گروپدا دابەشکرابوو: میر (یەك)، دەرەبەگ و دەوڵەمەند (کەم) و خەڵك (زۆر). ئەمرۆش لە چین (یەك) بریتییە لە پارتی کۆمۆنیست (کەم) دەوڵەمەندە قەبەکان و (زۆریش) بریتین لە خەڵك. میکیاڤیلی نیشانمان دەدات کە چۆن (یەك- و کەم) دەتوانن فێڵ لە (زۆر) بکەن، هەروەها چۆن حاکم یان دەسەلاتدار هۆیەك بدۆزێتەوە شان بە شانی خەڵك دژ بە میر (دەرەبەگ و دەوڵەمەند).

سوی زهایوان پێیوایە سیاسەتی هەشتاکان لە چین بریتیبوو لە پەیوەندییەکی خۆشەویستی نێوان حیزب و دەوڵەمەندە قەبەکان بە تایبەت دوابەدوای رووخانی دروشمی بە ناوبانگی ماوتسی تۆنگ (خزمەتی خەڵك بکەن) لە جیاتی ئەمەش دروشمی دنگ خیاوپینگ بەرز کرایەوە (دەوڵەمەند بوون خۆشگوزەرانییە) سەرۆکی پێشووی حیزبیش لە شەنگەهای تۆزێکیش لەوە زیاتر رۆیشت و باسی لە (تیۆری سێ نوێنەر) ی دەرکرد، کە نامەی ناراستەی دەوڵەمەندەکان دەکرد تیایدا داوەتیان دەکات تا بین بە ئەندام لە

پارتی کۆمۆنیست بە بەهانەی ئەوەی نوێنەری هێزی بەرهەمهێنەر لە تەک نوێنەرانی هێزی کۆمەڵایەتی کەلتووری بوونیان هەبێت. جیانگ زێمین کۆمەڵێك خەڵکی دەوڵەمەند خاوەن دەسەڵاتی سەربە هەرێمەکانی سەر کەنار لە خۆ کۆکردەوە بۆ ئەوەی دوابەدوای خانەنشین بوونیشی دەسەڵات لە دەست نەدات.

سەنتەری دەسەڵاتی جیانگ زێمن کەوتۆتە شاری شانگەهای هەر بۆیەش خۆی و گروپەکەی بە (دەستەی شانگەهای) ناسراون. ئەوەش وایکردووە کە ئەم گروپە ببن بە توندڕەوترین و چاوچنۆکترین سەر چۆپی کێشی تاقیکردنەوەی سەرمایەداری چینی.

دەستەی شانگەهای بەرو بۆچونیان زۆر کۆکە لەگەڵ (زهانگ وینگ)ی هاوڕێی نەکاد یمیایان، ئەوانەش وەك زهانگ و گروپەکەی پشتیوانی خۆیان بۆ گەشەسەندنی ئابووری دوویات دەکەنەوە لەکەڵ دانی دەسەڵاتێکی زۆر بە هەرێمەکان لە لایەنی وەبەرهێنانی ئابووری. هەروەها والا کردنی دەستیان بۆ ئازاد کردنی بانگەکان و قەرزدان بە ئارەزووی خۆیان و وەبەرهێنان و دامەزراندنی پەیوەندییەکی پتەو لە نێوان حیزب و بزنس مانە تازەکان یانیش دەوڵەمەندە تازەکان.

بەڵام لە ساڵی ۲۰۰۲ وە راستی تازە یەکێتی ریزەکانیان لە دەستدا و تووشی رووبەڕووبوونەوە هاتن لەگەڵ سەرۆك هوجینتاو، دوای ئەوەی سەرۆك بنکەیەکی تری هێزی دروستکرد کە پێکهاتبوون لە لاوانی کۆمۆنیستی چین (CCYL) کە زۆربەیان لە هەرێمە هەژارەکانی ولاتەوە هاتوون، بە زمانی چینی پێیان دەڵێن توانپای (Tuan Pai) زۆربەی هەرە زۆریشیان لە چەپی تازە نزیکن و سەرووەکانیان دەڵێنەوە، داوای گەشەسەندنێکی لەسەرخۆ و سۆکەر دەکەن، لە تەك یەکسانی کۆمەڵایەتی و پێسبوونی ژینگەش بەلایانەوە زۆر گرنگە. لە لایەکی تریش داخوازی زیادکردنی یارمەتی دەوڵەتن بۆ فێر بوون، خزمەتگوزاری تەندروستی و بیمەی کۆمەڵایەتی و ئاسایشی ئابووری و کۆمەڵایەتی دەکەن. هەر دوو دروشمی (هەماهەنگی کۆمەڵایەتی و پێشکەوتن و گەشەسەندنی زانستی) هوجینتاو رەنگدانەوە و کاریگەری هەندێك سیاسەتن بە ئومێدی گێڕانەوەی بەلانس لە نێوان ئەو خۆشگوزەرانییەی لە دەرئەنجامی

بـازاڕی ئـازادەوە دروسـتبوو و لەگـەڵ ئـەو ناسـەوارە فەرامۆشـکراوەی رابـردووی سۆسیالیستی ولاتە.

لە جیاتی هاندان ورێگا خۆشکردن بۆ پرۆژەی گەورەتر و رەخساندنی بوار بۆ بزنـسی گـەورەتر سـەرۆك هوجینتـاو لەگـەڵ سـەرۆك وەزیـران ویـن جیابـا (Wen Jiabao) هەڵگەڕانەوە و روویان کردە کرێکار و جوتیارو پێبەشکراوان بـۆ ئـەوەی لەگـەڵ " زۆر" سەنگەر بگرن دژ بە" کەم" ئەویش لە رێگای بەکار هێنـانی میـدیا، وەك نووسـتن لـە مالی جوتیاران، سکالا بەرز کردنەوە بە ناوی ئەو کرێکارانـەی مووچـەیان خـوراوە یـان وەرنەگرتووە، بەم جۆرەش خۆیان لە نوخبە سیاسـییە سـوودمەندەکانی سـەربە جیـانگ زەین جیاکردەوە. ئەوەی جێی نیگـەرانی راسـتی تازەیـە دوور کەوتنـەوەی "چـین" لـە پەرەپێدان و گەشەسەندن وەك ئامانجی سەرەکی. لە یەکێك لـە کۆبوونـەوە گەرمـەکانی مەکتەبی سیاسی حیزب لە تەموزی ٢٠٠٤ سەرۆکی پێشووی حیزب لە شەنگەهای بـە پەنجە هەڕەشەی لە وین جیاباو کـرد ئـەوەك سیاسـەتێك بگرێتەبـەر بـۆ خاوکردنـەوەی گەشەسەندن لە هەرێمەکانی کەناری رۆژهەلات_ بە بەهانـەی دووبـارە دابەشـکردنەوەی پارە بەسەر هەرێمەکانی ناوەوەی رۆژئاوا_ چونکە ئەم کارە دەبێتە مـایەی نـا ئـارامی و تێکچوونی بارو دۆخ.

چین لیانگیو" Chen Liangyu" کە یەکێکە لەوانەی گەشبینە بە بازاڕی ئـازاد لە راستی تازەدا بیرو باوەڕێکی (عقیدە) دامەزرانـد کـە دەڵێـت خـۆر یەکـەم جـار لـە رۆژهەلات هەڵدێت، ناکرێت لە هەمان کات لە رۆژئاواو رۆژهەلات هەڵبێت. پار سـەنگ راگرتنی گەشەسەندن ئەوە ناگەیەنێت دەوڵەمەندەکان ئـالان بکـرێن بۆئـەوەی یارمـەتی هەژاران بدرێت بۆئەوەی هەر دوولا دەوڵەمەند بن، بەلام ئەم کـارە هـەردوولا وەك یـەك هەژار دەکـات... حیزبەکـەمان لـە ئـارەزایـەکی مێژوویـیـەوە ئـەوە دووپاتدەکاتـەوە دروستکردنی ئابووری بەهێز و بازاڕی ئازاد ناکۆکە لەگەڵ یەکـسانی تـەنها رێگـەوە لـە بەردەم گەشەسەندن. سیـستەمی سیاسی چین لەو جۆرە نییـە کـە بـراوە هـەموو شـتێك دەبات. هەردوو بالی ناکۆك پێویستیان بە یەکە بۆ ئاساندنی ئـەویتر. و لـە کۆتایـشیدا

هێز دابەشدەکرێت لە نێوانیاندا. هوجینتاو دیار بوو کە کۆنترۆڵێکی دەسەڵاتێکی زۆری هەبوو لە ساڵی ٢٠٠٦ چین لیانگێوی دەرکرد لەسەر گەندەڵی، بەڵام هەڵبژاردنەکانی بیرووی سیاسی لەساڵی ٢٠٠٧ ولە کۆنگرەی پێنج ساڵەی حیزب لە مانگی دەی ٢٠٠٧ هەردوو باڵ وەك یەك دەنگیان هێنا بەمەش هوجینتاو نەیتوانی لی کیکیانگ لە جێگای خۆی دەستنیشانبکات.

لە لایەنی سیاسییەوە پارسەنگی هێز بەلای چەپی تازەیە، لە کۆتایی ٢٠٠٥ هوجینتاوەHu Jintao و لەگەڵ وین جیاباو پلانی یانزەمینی پێنج ساڵە یان بلاو کردەوە بۆ" کۆمەلگایەکی هەماهەنگ". ئەم راپۆرتە پشتی بەستبوو بە راپۆرتی دەیان تیمی حیزبی کە ناردراون بۆ ئەورووپا و ئەمریکا و ئەمریکای لاتین و رۆژهەڵاتی ئاسیا و ئەفریقیا کە ئەمەش بوو بە وەرچەرخانێکی گرنگ بۆ گەیشتن لە بیرکردنەوەی داهاتووی ئابووری ولات. بۆ یەکەمین جار هەر لەساڵی ١٩٧٨ وەکو چاکسازی ئابووری دەستپێیکرد، گەشەسەندنی ئابووری بە گرنگترین ئامانج وەسف نەکرا. بەڵام لە جێگای ئەم ئامانجێکی تریان دەستنیشانکردەوە خەلك بەر لە هەموو شتێك Putting Yirqmn weibek) .Reople First لە هەمان کاتیش رێز لە سروشت وژینگە بگرێت. بەڵێنی ئەومیاندا کە نموونەی ولاتانی ئەسکەندنافی پیادە بکەن بە رێژەی ساڵانەی ٢٠٪ بەرەو زیاد بوونیشی و زیاد کردنی یارمەتی خانەنشینەکان و بێکاران و بیمەی کۆمەلایەتی و دایکلیەتی (منداڵ بوون)...

و پشووی منداڵبوون، بۆ لادێش بەڵێنی دامەزراندنی سۆسیالیزمی تازەی دێهاتەکانیاندا کە لە سایەی ئەم سیستەمەدا باجە زۆرە ملێیەکان لادەبەن و خزمەتگوزارییەکانی تەندروستی و فێربوون باشتر بکەن. بەڵێنی کەمکردنەوەی بەکار هێنانی وزەی ناساییاندا بەرێژەی ٢٠٪ بە پێوەری GDP. ئەمانە و جگە لە بەڵێندان بۆ دامەزراندنی سیستەمێکی چاودێری کۆمەلایەتی و ژینگە لەژێر کاریگەری گەشەسەندنی ئابووری و ناسەولرە خراپەکانی. چینییەکان راهاتوون لە کۆرینی سیاسەتی گشتی ولات، لە کۆنگرەی حیزبی ساڵی ٢٠٠٧ دا جارێکی تریش سیاسەتیان

گۆڕا.لەم کۆنگرەیەدا بیرو باوەڕو دروشمی گەشەسەندنی زانستی هوجینتاو کەوتە ناو دەستووری حیزب و بە جۆرێش بوو بە خاڵێکی گرنگی تری بەرنامەی حیزب لەگەڵ بنەماکانی تری رێبازی فکری ماو.

دروشمی گەشەسەندنی زانستی یەکێکە لەو دروشمانەی چەپە تازەکان دایانهێناوە و کاری بۆ دەکەن و دوای هەوڵێکی زۆر توانیان بیگەیەننە رێزی دروشمەکانی ماوزیدۆنگ و جیانگ زەمین. بەڵام کاتێك جیانگ زەمین سەرۆك بوو هەستی بە گرنگی ئەم دروشمە نەکردبوو. هەر چەندە ئەوان هێشتا (١١) مین پلانی پێنج ساڵەیان تەواو نەکردبوو، بەڵام ئاشکرایە پلانی ئەمجارەیان دەبێتە قاڵبێك بۆ سەرمایەداری رووباری زەرد. هەر لە زەمانگ وینگ و چاکسازخوازەکانی پێشی ئەویش بروایان بە تاقیکردنەوەی بەردەوامی بیرۆکە تازەکان بووە نەك رێگا چارەی کتوپڕ (Shock Therapy). ئەمەش دووپاتکردنەوەی راستی بۆچوونەکەیان کە دەڵێن: بازاڕ خۆی دەبێتە هاندەری گەشەسەندنی ئابووری نەك دەوڵەت. چەپی تازەش زۆر نیگەرانن بە پەیوەبوونی ژینگە و نایەکسانی، هەر بۆیەش دۆزینەوەی دەزگایەك، رێگا چارەیەك کە تێکهەڵکێشی هاریکاری و هەرەوەزی بێت لە لایەك پێشبڕکێش بێت لە هەمان کاتدا داخوازییەکی زۆر پێویستە. دانان بەوەی دەوڵەت دەبێت رۆڵێکی خۆی بگێڕێت لە نێوان بەردەوام بوون لە گەشەسەندن و دابینکردنی خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان گەورەترین رووبەڕوو بوونەوە ناکۆکییە لەگەڵ فەلسەفەی جیهانی پانی سەرمایەداری لە (بنەمای دەستتێوەر نەدان، ئازادی جموجۆڵ و بازرگانی) (Laisser Faire). ی گەشەسەندنی سەرمایەداری. بەڵێنی ئەنجامدانی گەشەسەندنی ئابووری لە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەت تاقیکردنەوەی سەرمایەداری روباری زەردی کردووە بە چیرایەکی زۆر گەش لە نێو حکومەتە تازە پێگەیشتووەکانی دنیا. چین رەنگە بڕیاری نەدابێت، یانیش لە توانای دانەبێت زاڵبێت بەسەر کۆنترۆلی ئابووری ئەنگلۆسەکسۆنی، بەڵام ئەگەر لە قۆناخی داهاتوو سەرکەوتوو بوون ئەوا بەبێ گومان تێڕوانینی جیهان بۆ گەشەسەندنی ئابووری سەرەوژێر دەکەنەوە.

بەشی دووەم
دیموکراسی بە ڕێگاییەوە (ئەمەریکا)

دیموکراسی رۆژئاوایی وەك ئەوە وایە بچیت بۆ چێشتخانە و تۆ سەرپشك بیت و هەڵبژێری چ وەستایەك، فەرەنسی، ئیتالی یان ئەڵمانی لە جیاتی تۆ بڕیار بدات و لیستێك لەو خواردنانە ئامادە بکات تا تۆش لێیان هەڵبژێریت کامیانت دەوێت. بەڵام لە دیموکراسی چینی تەنها یەك وەستا هەیە، پارتی کۆمۆنیست، بەڵام ئێمە لیستی داواکاریەکانمان بە بەردەوام روو لە زیاد بووندایە کە چ جۆرە خواردنێکیان بۆ ئامادە بکات.

فانگ نینگ، ئەکادیمیای چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان پینگچانگ (Pingchang) شارێکە لە ئاسار هەمور،پتر لە پێنج کاتژمێر دوورە لەچینگدو (Chengdu)ی پایتەختی سچیوانسی Sichuanese، بەرەو خوار لە شەقامی چیای میندیرنیگ Meandering، ٩٠٠ مەتر بەرزە لە ئاستی دەریای و کەوتۆتە زنجیرە چیاکانی دەبا (Daba). دێهاتەکانی دەوروبەریش لە جوانیدا کەم وێنەن، وەسفکردنیان ئاسان نییە، پڕن لە دارو درخت و سەوزایی و چیمەن و قامیش جگە لە بەروبوومی دانەوێڵە. شاخەکان هەموو تاشراون بۆ چاندنی گەنم و برنج، ڕێگا پێچاو پێچەکان هێندەی تر سحراوی تری کردوون. بەڵام ئەو خانووانەی کە لە کۆنکریت دروستکراون لە گەڵ ئەو باڵەخانە چەند قاتییەی ناشرین و نابەجێ کە لە چیمەنتۆ دروستکراون وەك شەقە زلەیەکە بە ئاگات دەهێنێتەوە، خانووەکانی زۆر کۆن و وێرانن بە هیچ جۆرێك لەگەڵ جوانی سروشتی ناوچەکە ناکونجێن، هەندێك لە خانووەکانیان هەروەك ئەوانی کۆشکی دزنی نیوەیان لە شاخە.ڕەنگە میر چارلس بیگوتبایە وەك عەقیقە (بەردێکی بە نرخی سوور) بەڵام لە پێناو دوور کەوتنەوە لە یوتۆپیا خۆمم لێ لادا. سەرەڕای ئەوەی خانووەکان زۆربەیان وەك کاولگە وابوون،

بەڵام نیشانەی تواناو نارەزووی مرۆڤیان نیشاندەدا بۆ سەپاندنی تواناو ویستی خۆی بەسەر سروشت.

تەنانەت لە خراپترین باریش نەوە نیشانەی توانای مرۆڤی دەتوانـد سـەبارەت بـە سەپاندنی ویستی خۆی بەسەر سروشتدا.

زۆربەی دانیشتووانی پینگ چانگ (Ping chang) لە گوندەکان دەژیـن کـە بـە ڕێگایەکی قوڕاوی بە شارەکەوە بەستراون. لە یەکەم گوند کە سەردانم کرد "نەنچاوز" (Nun Chao) دێهاتییەکان هەروەك گاجووت ئالـا زەمبیلە دارەکانیان لەسەر ملـی خۆیان بەستابوو، لە ژێر دروشمی سووری گـەورە نوسـراو کـە لـەو بـەر تـا نەوبـەری شەقامەکەی کرتبوو تیادا نوسرابوو.

(سۆشیالزمی تازە بۆ دێهاتەکان). بەڵام نەنچاوز زۆر تـازە دیـار نـەبوو. خـانووە رزیو و کۆنەکانی تەنها خەڵکی پیرو نەخۆش و پەککەوتەیان تیادا دەژیا، کە تەنها لە پاشماوەی شەڕ دەچوو کە لە تەلەفزیۆنەکان بینیبووم. بەڵێ هیچ خۆناساندنێك ژنێکـی بە ساڵدا چوو لێم هاتە پێش و گوتی. گوندمان بووە بە کەلاوە هـەر لـەو ڕۆژەی لاوە بەهێزەکانمان جێیان هێشتووین بۆ گەڕان بە دوای کار. نەوانەی لێرەش ماون بەرهەمی ساڵانەیان ۹۰۰ RMB (۶۵$) لەو کاتەی قسەمان دەکرد کۆمەڵێك خـەڵکی بێـزار لە حاڵ و ژیانی گوندەکە لە دەورمان کۆبوونەوە زۆر بە شەوقەوە قسەیان بۆ دەکردین، باسی کێشە و گیر و گرفتەکانیان دەکرد و سکاڵایان لە نرخی دکتۆر و نەخۆشـخانە و قوتابخانە و نەبوونی ژەمە خواردن بۆ منداڵەکان لە قوتابخانە.

ژیانی تەنهایی و لاچەپی دێـەکـەیان. دوای ماوەیـەکی کـەم دەیبانی لـەم جـۆرە خەڵکـە مان لیّ کۆبوونـەوە بـەدەنگی بـەرزتر داخوازییـەکانیان دەخـستەڕوو. هـەر هەموویان داوایان لێکردم کە گازاندەیی نامە پڕ لە نێش و نازارەکەیان بـۆ بگەیەنـە بەیگین. بەڵام نەوەی نەیان دەزانی نەوە بوو کە برادەرەکانم لە بەیگین منیـان نـاردبوو بۆ لێکۆڵینەوە کردن سەبارەت کردنی پینگ چانگ بە نموونـە بـۆ هـەموو داهـاتووی چین.

دیموکراسی لە زیاد بوونەدایە:

پینگ چانگ لەم رۆژانەدا بۆتە جێگای سەرنجی زۆر کەس، هەر بۆیەش سەردانی دەکەن. نەك بۆ جوانی سروشت و نەنازیاری خانووەکانی یان گەشەسەندنی ئابووری، بەڵکو سەردانەکە لەبەر ئەوەیە کە پینگ چانگ یەکەم هەرێمە لە چین کە ئەندامانی حیزب رێگەیان پێدرا بە شێوەیەکی راستەوخۆ و لە کەش و هەوایەکی ئازاد و لەسەر بنەمای کێ بڕکێ سکرتێری پارتیان بۆ شار هەڵبژارد. ئەم تاقیکردنەوەیە یەکجار پڕ بەهاو بایەخە چونکە تا ئەمرۆش هەڵبژاردن یان دەستنیشانکردنی هەر کەسێك پەیوەندیدارە بە پەیوەندییە تایبەتەکان و دڵسۆز بن بۆ ئەم و ئەو ئەمەش لەسەر حیسابی ئەندامی ئاسایی. لە باروودۆخێکی ئاسایی هەر چین و تونێك لە حکومەت، سەرکردەی توێژی لە خۆیان تۆمتر دەستنیشاندەکەن. پارتی نیشتمانیش بەرپرسی هەرێمەکان بەرەو خوارەوە دەستنیشان دەکەن لە حیزب، ئەوانیش بەدەوری خۆیان بەرپرسی حیزبی پارێزگاکان دەستنیشاندەکەن، ئەوانیش بەرپرسی شارەکان دەستنیشاندەکەن و دەبن بە بەرپرس لە دەستنیشانکردنی بەرپرسی حیزبی گوندەکان. بەڵام پینگ چانگ هەرەشە لەم پرۆسێسە دەکات بەوەی سەراوژێریان بکاتەوە. ئەوە بەرزترین لوتکەی ئەو پێشکەوتنەیە کە بەرمەندەچینییەکان ناوی دەبەن بە" دیوکراسی ناو حیزب"

لە ساڵی ٢٠٠٦ کە چووم بۆ لێکۆڵینەوە لەم مەسەلەیە، سکرتێری حیزبی پارێزگاکە لیوکیان خیانگ Liu Qian Xiang بە شانازییەوە روونیکردەوە کە هەڵبژاردن پینگ چانگی خستە سەر نەخشە، ئابووریان زۆر پێشنەکەوتووە بەڵام تاقیکردنەوەی دیوکراسی زۆر پێشکەوتووە.

یەکەم جار ناوی پینگ چانگ م لە برادەرێکم بیست بۆ ناوەندی نووسین وەرگێران کار دەکات (Central Compilation and Translation Bureau). ئەم ناوە گەورەو بێ سوودە هی دەزگایەکی زۆر گرنگ بوو کەلە ساڵانی ١٩٣٠ دامەزراوە کە

بیرو باوەڕی سۆشیالزمی بە چین ناساند، کە چەندین کتێبی گرنگیان وەرگێڕاوە بۆسەر زمـــانی چـــینی. وەك (Das Kaital) ســـەرمایە و مانیفێـــستی کۆمونیـــستی (Communist Manifest) وە کتێبی لینین"Lenin" چ بکرێت لە چین (What is be Dow in toChinese).

ئەم دەزگایە یەکێك بوو لە دەزگـا هـەرە گرنگـەکانی حیـزب تەنانـەت بـەر لـە دروستبوونی کۆماری گەل یان میللـەت. پـاش تـەوەی قۆنـاخی چاکـسازی هـەر لـە ١٩٧٨ دەستپێکرد ئەم بیرۆکە یان دەزگایـە هـیچ رۆڵێکـی نـەما. بـە پێـچەوانەی دەزگای لێکۆڵینەوەی (بیرمەنـدنان)ی تـازە کـە بارەگاکـەیان زۆر تـازەو بریقـەدارە، بارەگای بیرۆی نووسین و وەرگێڕان لە تەنیشت کۆگایەکی فرۆشتنی سـەوزە و میوەیـە کە تەنها دەوڵەمەندەکان دەتوانن بیانکڕن و هەزاران لێیان بێ بەشن. بەڵام ئێستا ئەم بیرۆیە هۆیەکی دۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی بـەردەوام بێـت. ئـەو خـانووە کۆنـەی تێیدایـە کردوویەتی بە خانوویەکی زۆر بەهێز و پڕ لە بیرۆکـەی تـازە " داهێنـانی حکومـەتی هەرێم و باشترین پاداشت".

جێگری بەڕیوەبەری بیرۆکە یـوکیپنگ (Yu Keping) بـووە بـە ئەسـتێرەیەکی گەش کە راوێژکاری ناڕەسمی سەرۆك هوجینتاوە. پاش تەواو کردنی دکتۆرا نامەکـەی PHD لە زانکۆی بەیجین. کرا بە سەرۆکی دەزگای تازە...

بیرۆکە بەشێکی زانکۆیە، بەشێکی دەزگای لێکۆڵینەوەی بیرمەندان و بەشـێکیش Mckinsg بۆ حکومەت. تەبیعەتی زۆر خۆشـە و کـراوە و ناڕەسمییـە، لـە هـەمان کاتیشدا ئینگلیزیـەکی چاك دەزانێت کە لە سـەفەرە زۆرەکانی بۆ رۆژئاوا فێـری بـووە هەروەها (زەمیـل ز انـن) ، لـە زانکـۆی DUKO لـە USA (Visiting Fellw) یوکیپنیك وەك زهانگ وینـگ چاکسازی سیاسییە، تەسیە سیاسییەکانی وڵات رەنگ دەکات بە هیوای تاقیکردنەوە و گۆڕینی دیموکراسی کە رەنگە رۆژێك دیکتاتۆریـەتی حیزب ولا نێت رۆژێکی تازە دەستپێبکات. هەروەها تاواتخوازەکە تاقیکردنەوەی وەك پنگ چانگ رۆژێك وەك شینز هێنز ببێتە نموونەی دیمۆکراسی سیاسی. چەقی قورسای

پرۆژەکەی بریتییە لە پرۆگرامێك کە خەڵاتی داهێنانی دیموکراسی ناو خۆی وەرگرتووە. کە وایکردووە زۆر گروپ و بیرمەند و شارەزا هانی گۆڕان و چاکسازی پارتی کۆمۆنیست و حکومەت دەدات کە لە ناوەوە چاکسازی دەستپێبکەن دەست پێشخەریەکان و هەوڵە خۆرسکەکان تایەتە هەژمار، ئێمە هەوڵدەدەین کە سەرژمێری هەڵسەنگاندن و بەراوردیان بکەین.چاکترین بیرۆکەش خەڵاتیان پێدراوە، لەوەتەی ئەم پرۆگرامە دەستی پێکردووە لە ساڵی ١٩٩٩ ، ٨٠٠ پرۆژە دەستنیشان و پاڵێوراوە و (٣٠) سی خەڵات پێشکەشکراوە بۆ هەوڵی چاکسازی و هەڵبژاردنی سەرۆکی شارو شارۆچکەکان، مشورەتی دیمۆکراسی . ئەوانەی خەڵاتکراون بوون بە جێگای سەرنجی نیشتمانی بۆ نموونە کاتێك هەڵبژاردنی هەرێمی پینگ چانگ خەڵاتی ساڵی٢٠٠٦ بەرکەوت، لە ناکاو ٨٦ گروپی لێکۆڵینەوە هاتن بۆ هەرێمەکە، تا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن. تەنانەت جێگری سەرۆکی چین داوای راپۆرتی کرد بوو سەبارەت بە هەڵبژاردنەکان لەو هەرێمە.

یوکیپن بوو بە هۆی دروستبوونی چەندین شەپۆل کاتێك لە دیسەمبەری ٢٠٠٦ وتارێکی نووسی و بڵاویکردەوە لە رۆژنامەی قوتابخانەی ناوەندی حیزب لە ژێر ناونیشانی " دیموکراسی شتێکی باشە" کە تێیدا دەڵێت ئەگەر خەڵك باشترین خواردن و جل و بەرگ و خانوو بەرەو هۆیەکانی هاتووچۆیان هەبێت، بەڵام مافی دیمۆکراسییان نەبێت. ئەوە مانای ئەوەی کەم و کوڕی لە کەرامەتی مرۆڤدا هەیە. سەرەڕای ئەوەش یوکیپنگ توانای خۆگرتن و مانەوەی هەبوو وێڕای ئەو هەوڵانەی کە لە ئارادا هەبوون بۆ لادانی و راماڵینی بەوەی لە جیاتی خیتاب دڵی سەبارەت بە مافی مرۆڤ ئازادییە گشتی و تایبەتییەکان، ئەو هەوڵ و توانای خۆی چڕ دەکردەوە لەسەر پرۆژەی بچووك و کاریگەر. بیرۆکەی سەرەکی ئەو بریتییە...

زیاد کردنی دیوکراسی" Incremental Democracy" بە واتایەکی تر باوەش کردنەوە بۆ دیوکراسی هەنگاو بە هەنگاو... ئەمەش دژ بە تیۆری شۆك و گۆڕینی دیوکراسی چاکسازی لە ناکاوە" Big Bang Political Reform" . بەمەش

پاڵپشتی لە گۆڕینی لەسەرخۆ لە خوارەوە بۆ سەرەوە دەکات. کە هاوتەریب بێت لەگەڵ تۆنی گۆڕانکاری و پێشکەوتنی ئابووری، ئەو پێیوایە چاکسازی نێولن شەو و رۆژێك زیانی بەقەد زیانی چارەسەری بە شۆك (صدمە) "Shock Theropy".
یوکیپینگ بۆ چەندین ساڵ بانگەشە و بانگەوازی بۆ بیرۆکەی شەلال یان رووبارێکی بچووك دەکرد کە وردە وردە بەرەو دیموکراسی هەڵدەکشێت بە پشت بەستن بە تاقیکردنەوە سەرکەوتووەکان. کە سەرەتا دەبێت هەڵبژاردن لە ۷۰۰/۰۰۰ گوند دا بکرێت، ئەوجا لە ئاستە بەرزترەکانی حکومەتیش ، لەسەر ئاستی ۳۸/۰۰۰ شارۆچکەو ۲۵۰۰ شار، یان پارێزگا ئەوجا ۳۳۰ ولایەت و دواتریش لە ۳٤ هەرێمدا، بەر لەوەی دەستکاری لە دەسەلات و سیاسەتی حکومەتی ناوەندی بکەین.
پرۆژەکەی یوکیپینگ "Yu Keping" زۆر زیاتر بەرەو پێش چووە و بوو بە جێگەی ئومێد بە تایبەت دوابەدوای هەڵوەشانەوەی سیستەمی کۆمۆنە لە وڵاتی چین لە ساڵانی هەشتاکاندا:
لە هەمان کاتدا دەستکرا بە هەڵبژاردنی کۆمیتەی گوندەکان، تا ساڵی ۱۹۹٤ نیوەی دێیەکانی چین هەڵبژاردنی کۆمیتەکانی تێدا ئەنجامدرا بوو. لە ساڵی ۱۹۹۸ یاسایەك دەرچوو بەناوی یاسای سروشتی کۆمیتەی دێیەکان (Ommittees) (OLVC) Organic Law forvillage کە هەڵبژاردنی گوندەکان دەکات بە زۆرەملێ. هەر لەهەمان ساڵدا شارۆچکەیەك لە پارێزگای سیچوان (Sichuan) بە ناوی بویولن (Buyun) گەوتە ناو مێژوو بەوەی بوو بە یەکەم شارۆچکە دوای گوند کە هەڵبژاردنی راستەوخۆی تێدا ئەنجامدەدرێت و کێ بر کێ یەکی ئاشکراش بەخۆوە بینی کە هەموو کەسێك مافی خۆ پاڵاوتنی هەبوو. لە ساڵی ۲۰۰۱ هەڵبژاردن دوو جاری تریش ئەنجامدرا بەڵام نەجارە (کۆنگرەی خەڵکی شارەکە دووبارە چاوی دەخشاندەوە بە وانەی خۆیان پاڵاو تبوو) یوکیپینگ پێیوایە کە هەڵبژاردنەکان کاریگەریەکی زۆریان لەسەر ژیانی خەڵك هەیە. لە کاتی وەرگرتنی خەڵاتی (بویوان) دا (Buyanl) گوتی گوندنشینەکان ئێستا دەزانن کە مافی دیموکراسی خۆیان پیادە

دەکەن... بەرپرسانی شار هەست بە بەرپرسیاریەتی زۆر دەکەن و خەمی لێپێچانەومیانە، ئەو بەڵێنانەی پالێوراولن دابوویان بەر لە هەڵبژاردنەکان... دووپاتدەکرێنەوە لە هەڵبژاردنی وەرزیداو هەموو مانگێك لە (بویوان) دا خەڵك دەتوانێت راستەوخۆ پرسیار و نیگەرانییەکانی خۆیان ئاراستەی بەرپرسانی شار بکەن... و ساڵێ جارێکیشی لە نێوارەی سەری ساڵی تازەی (ساڵی مانگی) "Lunar new year" سەرکردەکانی شار راپۆرتێك سەبارەت بە پێشکەوتنی شارۆچکەکە پێشکەش بە دانیشتووانی شارۆچکەکە دەکەن.

بەڵام لەوەتەی رۆژگارە دژوار و سەختەکانی ساڵانی ۱۹۹۰ بەسەر چوون، پێشکەوتنی دیوکراسی سەقامگیری بەخۆوە بینیوە، بەڵام تەنها ژمارەیەکی کەم کە بە پەنجەکانی دەست دەژمێردرێن لە شارۆچکەکانی تر رێچکەی"بویوان" یان گرتۆتەبەر. لەوەش زیاتر تەنانەت لەسەر ئاستی گوندیشدا زۆربەی هەرە زۆری هەڵبژاردنەکان تەنها یەك تاکە پالێوراوی تێدا بوو لە جیاتی بوونی پێشبڕکێیەکی ئاشکراو ئازاد. لە ناو توێژی بیرمەنداندا لە چین بەبێ بایەخی هەڵبژاردنی دێهاتەکان هەڵدەسەنگێنن و دەڵێن کومیتەی دێ هیچ سەرچاوەی داهاتیانەی نییە پارە و پوولیان لەبەر دەستدا نییە تا بڕیاری لەسەر بدەن و هەندێك بەرپرسیاریەتی لاوەکی و کەم بایەخیان هەیە. یەکیپنگ و هاورێکانی پێیان وایە ئەم لەخۆبایبوونە و فشەفشی دانیشتوانی پایتەخت و شارە گەورەکانن. هەر چەندە بەرپرسەکانی هەڵبژاردوو لە هەڵبژاردنە ناوخۆییەکان کاریگەریەکی زۆر کەمیان هەیە لەسەر ژیانی هاوڵاتیان، بەڵام لە دێهاتەکاندا ئەوان بەرپرسیارن لە سیاسەتی گرنگی وەك " پلانی خێزانی" باج و دەست بەسەرداگرتنی زەوی و موڵکدا. یوکیپینگ لەو بۆچوونەیدا پشت ئەستوورە بە لێکۆڵینەوەکانی تابووری نالس و مامۆستا لە زانکۆی بەیگین (یانگ یاو).

Yang Yao کە نیشاندەدات هەڵبژاردن یارمەتیدەرە و هاندەرە بۆ بەگڕدا چوونەوەی گەندەڵی و هاسدانی چاکسازی لە خزمەتگوزاری گشتیدا. لە

لێکۆڵینەوەیەکدا کە لە ماوەی شانزدە ساڵدا ئەنجامدراون و چل و هەشت گوندی لە خۆوە گرتبوو. یانگ یاو بۆی دەرکەوت کە هەڵبژاردنەکان بوونەتە هۆی زیاد بوونی لەسەرفکردنی گشتی بە ڕێژەی لە سەدا بیست و لە هەمان کاتیشدا بۆتە هۆی کەمکردنەوەی ڕێژەی خەرجییەکانی فەرمانگە گشتییەکان بە ڕێژەی ١٨ لە سەد، وەك (خەرجی تایبەتی بەرپرسەکان و خێزانەکانیان).

گەورەترین کرفت لە بەردەم هەڵبژاردنەکاندا بریتییە لە پارتی کۆمونیست لە چین هەر حکومەتێك بەر لە هەموو شتێك دەیەوێت دڵنیا بێت لە دڵسۆزی بەرپرسانی دەوڵەت بەوەی کە دەبێت لەگەڵ خەتی حیزبدابن.لە لایەن چاودێران و ڕەخنەگراندا ئەم هاوتەریبییە وایکردووە هەڵبژاردنەکان بێ سوود و بێ مانا بن چونکە کۆمیتەی گوندەکان ڕووبەڕووی دوو ئاغا دەبنەوە، ئەو خەڵکانەی کە دەنگیان بۆ داون و لە لایەکی تریش حیزب. لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەی بەرژەوەندییەکانیدا، بەرژەوەندی حیزب بەسەر هی خەڵکدا زاڵبێت. یوکیپینگ دان بەوە دادەنێت کە ئەمە ڕەخنەیەکی شیاو و بەجێیە. هەر لەبەر ئەمەش بەم دوایییە زۆر سەرسوڕماو و خۆشحال بوو بە هەڵبژاردنەکانی پینگ چانگ (Ping Chang).

کە ئەمە هەوڵێکەبۆ بە دیموکراسی کردن لەناو جەرگەی پارتی کۆمۆنیست. لەبەر ئەوەی حیزب کۆنترۆلی هەموو شتێك دەکات، ئەم کارە جێگای خۆشحالی و هیوایە. کە حیزب بە دیموکراسی گرا یان بە کۆڕانی بنەڕەتی دیموکراسی بەسەر هات، گۆڕانی سروشتی بەسەر وڵاتدا دێت. ڕەنگە یوکیپینگ تۆزێك زێدەڕۆی بکات لە گەشبینی، بەڵام بیرۆکەی دیموکراسی ناو حیزب جێگای سەرنجە.

دیموکراسی ناو حیزب:

هەرێمی پینگ چیانگ" Ping chang" بۆ یوکیپینگ وەك گوتەی زێڕاکان وایە، نیشانیدەدات کە لە یەکجوونێکی زۆر هەیە لە نێوان دنیای سیاسەت لە لایەن مێژووی چاکسازی ئابووریی زەهانگ وپینگ و نێوان ئاوات وتومێدی بڵاو کردنەوەی

دیموکراسی لە نێو ریزەکانی حیزب، کە بەمەش دواتر بلاو دەبێتەوە لەناو کۆمەڵگادا. چۆن یەکەجار هەرێمەکانی سەرکەنار رێگەیان پێدرا کە دەوڵەمەند بن، هەر بەجۆرەش دەخوازێت یەکەجار ئەنداماني حيزب بەر شەپۆلی دیموکراسی کەون. یوکیپینگ دەڵێت با یەکەجار هەڵبژاردنی ئازاد لە نێو ریزەکانی حیزب ئەنجامبدرێت. هەروەها دەڵێت چۆن هەرێمەکانی سەرکەنار بە سوود وەرگرتن لە نزیکیان لە هۆنگ کۆنگ و زمانی کۆنی چینی (Cantonese) و بەستنەوەی هۆکانی هاتوچۆ توانیان گەشەسەندن و پێشکەوتنی ئابووری بە ئەنجام بگەیەنن، بە هەمان شێوە ئەندامانی حیزب ئەو فرسەتەیان لە بەردەمە ئەندام بوونیان لە حیزب ئاستی بەرزی رۆشنبیری و تێگەیشتنیان و رۆڵی گرنگی خۆیان ببینن بەوەی سەرکردەی گەلن بە بەرپا کردنی لێشاوی دیموکراسی لەناو حیزب بە بروای ئەو تاقیکردنەوەی پینگ چیانگ رەنگە رێگا بکاتەوە بۆ چاکسازیەکی بنەرەتی لە پێکهاتە و بونیادی حیزب.

کەواتە دیموکراسی ناو حیزب مانای چییە؟ بە شێوەیەکی سەرەکی بریتی دەبێت لە بەهێز کردنی مافی ئەندامانی ئاسایی حیزب بۆ خۆ پالاوتن لە هەڵبژاردنەکان. دەنگ بدەن بۆ نوێنەرەکانیان و رەخنە ئاراستەی بەرپرسە هەڵبژێردراوەکان بگرن. ئەم بیرۆکەیە دەبێتە هۆی تازە کردنەوەی حیزب لە خوارەوە بۆ سەرەوە بە جۆرێك کە بوارێکی راستەقینە بخولقێنێت بۆ پێشبرێکی بۆ هەموو پۆستەکانی حیزب. لە ساڵەکانی رابردوودا ئەم کارە لەسەر ئاستی پارێزکاو کۆنگرەی نیشتمانی حیزب کاری پێکراو دەستەی بەرێوەبردنی هەڵبژاردن بە رێژەی ١٥-٣٠ لە سەدی کاندیدی زیاتریان هەبوو لە پۆستەکان. بەڵام ئەم جۆرە کۆنگرانە کارتۆنین و تەنها بە روخسار کۆنگرەن لە راستیدا نەبوونەتە سەنتەری هێز. لە مەودای دوور رەنگە دیموکراسی ناو حیزبە پلە بەرزەکانی ناو حیزبیش بگرێتەوە تا دەکاتە سکرتێری حیزب. دەرئەنجامێکی مەنتیقی بیرۆکەی دیموکراسی ناو پارتی کۆمونیست دوو باڵ دروستدەکات کە کێبرکێی یەکتر دەکەن لەسەر بنەمای ئایدۆلۆژی جیاوازدا بۆ وەدەستهێنانی پاڵپشتی ئەندام و لایەنگران. دوور نییە بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ

چەپی تازەو راستی تازە لێکبترازێن و لەناو حیزبدا ببن بە دوو باڵی زەق و ئاشکرا، بگرە رەنگە ببن بە دوو حیزبی جیاواز لە ناو حیزبدا .لە ساڵی ۲۰۰۷ دا گفتوگۆیەکی زۆر گەرم و گوڕ لە ئارا دابوو بەر لە بەستنی کۆنگرەی حیزب سەبارەت بە دیموکراسی لەناو حیزبدا، چونکە پارتی کۆمۆنیستی ڤێتنام کە لاسایی کەرەوەی پارتی کۆمونیستی" چین"ە بڕیاریاندابوو کە هەڵبژاردنی راستەوخۆ و عادیلانە لەناو حیزبدا ئەنجامبدەن.

لە سەرەتای ساڵ، هەرچەندە پارتی کۆمونیستی چین بڕیاریدا بوو وەك ڤێتنام نەکات، بەڵام لە کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزب هەنگاوی زیاتریان نا بەرەو بەشداریکردنی زیاتر لە ئەندامانی حیزب لە بڕیارەکاندا. بە گوێرەی راپۆرتی رۆژنامەنووسەکان کلندید کردنی (خی جینپینگ)ی Xi Jinping بەرپرسی شەنگەهای بۆ ئەوەی ببێتە شوێن هوجینتاو تەنها لە ژێر کاریگەری ئەو ئامارە نهێنییە بوو کە پارتی کۆمۆنیست لە راپرسییەکی نهێنی کردبووی. هەرچەندە هوجینتاو " Hu Jintao" کە جێگای خۆی دانێت، بەڵام خی جینپینگ لێی بردەوە و بەسەریدا زاڵبوو.

بیرۆکەی یوکیپینگ رەنگە کاریگەریەکی زۆری لەسەر چین هەبێت، ئەگەر پارتی کۆمۆنیستی وڵاتێکی سەر بەخۆ بوایە کە ژمارەیان ۷۰ ملیۆنە زیاتر لە ژمارەی دانیشتوانی (UK). بەڵام سەرەڕای ئەمەش پرۆژە سیاسییەکەی زۆر لە واقیع دوورە. کردنی شارۆچکەیەکی بچووکی دابڕاو وەك پینگچان" Ping chang" بە نموونە بۆ چین کارێکی زۆر ئەستەمە، چونکە بە هیچ جۆرێك بەراورد ناکرێت لەگەڵ شانگەهای، (بەکین) و (شینزهین)ی گەشاوە. تا ئێستاش ئەو ۲،٤۹۹ شارەکانی تری چین هیچیان رێچکەی پینگچانیان نەگرتۆتەبەر، لەمەش زیاتر ئەو راستییەی کە چاکسازخوازی سیاسی وەك یوکیپینگ پەنا دەباتە بەر ماسی کرتن لە ناوی لێڵ، بۆ گەڕان لە دوورترین گوندی چین تا باس لە تاقیکردنەوە و سەرکەوتووەکەیان بکات ئەوە نیشانەدات کە کەش و هەوای سیاسی لە چین چەند ناخۆش و سەختە و چەند

زەحمەتە بلێی لە بلێی یا گفتوگۆ لەسەر چاکسازی سیاسی بکەیت.بە سەرنجدان لە گفتوگۆی نێوان بیرمەندانی چین قەت مەزەندەی ئەوە ناکەیت کە لە دەوری کەمتر لە دوو کاتژمێر بە فڕۆکە لە شەنگەهای، کۆمەڵگایەکی چینی هەیە، کە حکومەتی چین دەڵێت بەشێکی تەواوکەر و دانەبڕاوە لە چین، کە تێیدا هەڵبژاردنی گشتی و ئازاد ئەنجامدەدرێت بە بەشداری پارتی سیاسی جۆراوجۆر و ئازادی رادەربڕین زامنکراوە مافی تیا پارێزراوە و لە زیاد بوونیش دلیە جگە لە پاراستنی مافی کەلتووری و رێژەی بەرزی داهاتی هاولاتیان کە دەگاتە ۳۰/۰۰۰ GDP– دۆلاری ئەمریکی بۆ هەر تاکێك. سەرەرای ئەوەش لەبەر هەستیاری باسەکە کە پەیوەندیدارە بە تایوان، لە یوکیپینگ قەبوولدەکرێت کە باس لە تاقیکردنەوەیەکی هەژاری وەك ئەوەی سەرەوە بکات لە ناوەوەی چین لە بری باسکردن و لێکۆلینەوە لەسەر تایوان.

لێکۆلینەوەکان و هەوڵەکانی یوکیپینگ کە بە شێوەیەکی تەکنوکراتییە نیشانەی کاتە. لە سالانی حەفتاکاندا قوتابیانی چین دیوارێکیان دروستکرد لە بەمیگێن بەناوی دیواری دیموکراسی کە تیایدا پۆستەریان هەڵواسیبوو داوای هەڵبژاردنی ئازادیان دەکرد. لە سالانی هەشتاکاندا باس لەوە دەکرا چ جۆرە سیستەمێك پیادە بکەن ئەگەر باوەشیان بۆ دیموکراسی کردەوە. ئایا سیستەمی سەرۆکایەتی ئەمەریکی پیادەبکەن کە هەرسێ دەسەلاتی سەرۆکایەتی ویاسادانان و داد بە تەواوەتی لێك جیا دەکاتەوە یان نموونەی وێستمنستەر (UK) ی دیموکراسی کە حکومەت لە لایەن پەرلەمان هەڵدەبژێردرێت، کە زیاتر لەگەڵ نموونەی چین دەگونجێت؟

هەندێکی تر داوای سیستەمێکی تێکەڵ و متوربە کراویان دەکرد لەسەر بنەمای نموونەی فەرەنسی. ئەم گفتوگۆیانە گەیشتنە قۆناغی پەرستن کە خوێندکاران خۆپیشاندانی مەیدانی تیانەمینیان ئەنجامدا لە سالی ۱۹۸۹. بانگەشە و داخوازی بۆ زۆرجۆر چاکسازی دەکرا، بەلام دوابەدوای خۆپیشاندانی مەیدانی تیانەمین هەموو ئومێدەکانی چاکسازی و گۆرانی چین بەرەو هەڵبژاردنی فرە حیزبی بەبا چوو

بەرێوەبەرایەتی راگەیاندن و پروپاگەندە بەکار هێنانی وشەی مافی مرۆڤ و ئازادیان قەدەغە کرد. باسکردن لە جیاکردنەوەی حیزب و دەوڵەت کەم یان زۆر قەدەغە کران.

یوکیپینگ ئەوە رووندەکاتەوە کە گفتوگۆی سەبارەت بە چاکسازی سیاسی سالانی هەشتاکان کە چڕ ببوونەوە هەڵبژاردنی فرەحیزبی و ئازاد و جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان... ئێستا رێگلیان چۆلکردووە بۆ داخوازییەکی تازە کراوە یان تازەتر، لە رابردوو بیرمەندەکان دابەش بوو بوون لەسەر چۆنیەتی چاکسازی ئایا یەکەمجار چاکسازی سیاسی بێت و دواتر چاکسازی ئابووری بە دوادا بێت... یانیش بە پێچەوانەوە؟ بەڵام ئەمڕۆ بە دڵنیاییی باس لەوە دەکەن رێرەوی کۆتایی وڵات دەبێت چی بێت. ئەمڕۆ چاکسازی لە چین ئەبەستراوەتەوە بە ئازادی و مافی مرۆڤ بەڵکو زیاتر وابەستەی دۆزینەوەی رێگای شەرعیین بۆ بەردەوام بوونی پارتی کۆمونیست لە دەسەڵات. لە جیاتی هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی رێگای ئازادی و دیمۆکراسی، زۆر لە بیرمەندان لە رێگایەك و نموونەیەکی جیاواز دەگەرێن.

دیموکراسی = بەرەڵایی (Chaos)

پان ویی "Pan Wei" ئەستێرە گەشەی زانکۆی بەیگین لە یەکەم دیداردا بەم وشانە پێشوازی لێکردم: تۆ بە جۆرێك باس لە دیموکراسی دەکەیت کە وەك ئایین وابێت و بخوازێت لە هەموو دونیادا بڵاو بکرێتەوە. بەڵام هەڵبژاردن هیچ لەو کێشە و گرفتانەی کە ئەمڕۆ رووبەرووی چین بوونەتەوە چارەسەر ناکات. سەر زەنشتی کردم بۆ ئەوەی گرنگییەکی زۆرم داوە بە تاقیکردنەوەی دیموکراسی لە چین و بەهارم هێناوەتە چۆکان. پێیگوتم تاقیکردنەوەی سیچوان "Sichuan" ئەزۆکە و ناگات بە هیچ دەرئەنجامێك. سەرکردەکانی ئەو شارە تەنها مەبەست و گۆلی سیاسییان هەیە، تەنها دەیانەوێت بناسرێن. بەڵام تاقیکردنەوەکە سەرکەوتوو نەبوو. بەڵکو سیچوان بەرزترین رێژەی نارەزایی و خۆپیشاندانی تێدایە. ئەو شوێنانەی دەیانەوێت لاسایی یان کۆپی تاقیکردنەوەکە بکەن زۆر کەمن.

زۆر بەداخەوە ئەم رایەی پان ویی رەنگە راست بێت. لە سالآنی هەشتاکان و نەوەدەکان زۆر لە لێکۆڵەرەوەکان پێیان وابوو دیموکراسی پێویستییەکی زۆر گرنگ بە پەلەی گەشەسەندن و پێشکەوتنی سیاسی و ئابووریە.

بەڵکو لە لای هەندێکیان مەرجی سەرەکی گەشەسەندن بوو. بەلآم لەم سالآنەی دواییدا بە تایبەت دوای گەشەسەندنی ئابووری لە چین- ئەم جۆرە پەیوەندییە کەوتە ژێر شك و گومان و پرسیار. چیتر دیموکراسی وەك تاکە گوڵ و ئارمانجی سەرەکی تەماشا ناکرێت، بەڵکو وەك کەرەستەیەکی سەرەکی دەبینرێت وەك رێگا خۆشکەر بۆ خۆشگوزەرانی و سەقامگیری سیاسی. هەر بۆیەش رێگا لە بەردەم پان ویی " Pan wei" خۆشکرد کە هێرشی توند بکاتەسەر دیموکراسی و دەڵێت هەڵبژاردنەکان هیچ لە گرفتە هەنووکەییەکانی چین چارەسەر ناکەن...

زیاد بوونی ناپەزلیی و خۆنیشاندان، ئەو کەلێنە گەورەی نێوان هەژار و دەوڵەمەند، نزیك بوونەوەی ئابووری دێهات لە ئیفلاس کردن، کەمی سەرف و خەرجکردنی ناوەخۆ، پاشان زیادبوونی گەندەڵی لە نێوەندی نوخبە سیاسییەکان. لە راستیدا پان ویی پێیوایە کە دیموکراسی شتەکان بە ئاراستەیەکی خراپ دەبات، هەرچەندە بەرپرسە سیاسییە هەڵبژێردراوەکان داخوازیان زیاد بێت، زیاتر پێویستیان بە پارە دەبێت و هەمیشە خەڵکی دەوڵەمەندیش حازر و ئامادەن بۆ دابینکردنی پارە بۆ سیاسەتمەدارەکان ئەویش لە بری یارمەتی حکومەت بۆ پرۆژەکانیان. ئەمەش وادەکات کاتێك هەڵبژێردران دەبێت خزمەتی دەنگدەران لە لایەك ئەو دەوڵەمەندانەی پارەیان پێدا بوون لە لایەکی تر بکەن. بەلای خەڵك گرنگ نییە کێ لە دەسەلآتە، بەڵکو چۆن دەسەلآت بەرێوە دەچێت. پان ویی دەڵێت چاکسازی سیاسی دەبێت لە ژێر کاریگەریی کێشە کۆمەلآیەتییەکان بێت نەك لە ژێر کاریگەری جیهان یان پرنسیپە رۆژئاواییەکان.

زۆربەی تیۆرستە (Theorists) کانی دیموکراسی ئەوە لە پان ویی قەبوول ناکەن کە چۆن حکومەت بەرێوە دەچێت و چۆن سەرکردەکانی دەستنیشاندەکرێن چونکە

حکومەت بەرهەمی سەرکردە سیاسییەکانە. ئەو شەرعیەتەی کە لە هەڵبژاردن وەدەستدێت ئەو حکومەتە بەهێز دەکات کە دەبوێت مامەڵە لەگەڵ کێشەکانی چین بکات لەسەر ئاستی ناوخۆ و نێودەوڵەتیدا. ئەو دید و بۆچوونەی پان وێی پڕ لە رق و قین، لەوە دەچێت رەگی قووڵتری هەبێت لە گفتوگۆ یەکی هزری. ئەو دەڵێت دیموکراسی سێ یادەوەری زۆر ناخۆشیان بیردەخاتەوە کە لە بیر و رۆحی هەموو "چین"ی یەك بوونیان هەیە: رووخان و هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت کە لە ئەنجامی ئازادیخوازی گۆرباتشۆف روویدا، لەگەڵ ئەوەی پێیدە گوترا "دیموکراسی خەڵك" یان شۆڕشی کەلتووری چین و مەترسی جیابوونەوەی تایوان.

کاتێك ماو ویستی دەوڵەتێکی سۆسیالست لە چین دامەزرێنێت سوودی لە تاقیکردنەوەی سۆڤیەت وەرگرت وەك نەخشەی سەرەکی یان کۆپی کردنی وەك نموونە، لە دەزگاکانی دەوڵەت و دروشمەکان و تەنانەت نیشانەکانیشی (Ironography) هەر هەمووی بە کۆمەڵ لە سوڤیەتەوە هێنران و تەنها گۆڕینێکی زۆر کەمیان بەسەردا کرا. لە کاتی شەڕی سارددا روسیا هەمیشە لە لایەنی تەکنەلۆژی بەسەر "چین" دا زاڵبوو. واش دیار بوو کە ئەم زاڵبوونە تا هەتایە بەردەوام دەبێت. بەڵام لە ساڵی ١٩٩١ ئاشکرا بوو کەسۆڤیەت پڵنگی لەکاغەز دروستکرا بوو. کاتێك گۆرباتشۆف دەسەڵاتی لە دەستدا، ئیمپراتۆریەتی سۆڤیەتی هەڵوەشایەوە و بوو بە چەند بەش، سەرمایەدلری مافیا ئابووری ولاتیان تالان کرد دەرئەنجامی داهاتی ناوخۆ GDP بوو بە نیوە. نوخبە دەسەلاتدارەکانی چین ئێستاش لە مشتومڕی ئەوەدان داخوا بۆچی ئەوە روویدا: ئەوان پێیان وایە هەڵەی چاکسازی سیاسی بەرلە چاکسازی ئابووری گرنگترین یا خود تاکە فاکتەر بوو. هەر بۆیەش لە خۆیان گرتووە کە هەڵەی وا دووبارە نەکەنەوە.

لەوەش پڕ ئازارتر ئەو شۆڕشە فەرهەنگییە یان کەلتوورییە کە ماو لە ساڵی ١٩٦٦ بەرپایکرد، کە ویستی پاشماوەی بۆرژوا لەناو بەرێت ناکەمەکەیشی بریتیبوو پتر لە دە ساڵ توندوتیژی و گێوە شێوێنی، ئابووری سەقەتکرد و بناغەی کۆمەلایەتی

وێرانکرد و نزیکەی نیو ملیۆن قوربانی لێکەوتەوە. زۆربەی بیرمەندانی ئەمڕۆ ئەم ساڵانەیان لە دێهات بەسەربرد. وەك کرێکاری تونێل و کارگەکان یان کێڵگەکان، جوانترین و خۆشترین کاتی ژیانیان کە منداڵییەتییە لێ زەوتکرا. فرسەتی تەواوکردنی خوێندنی زۆربەیانی وێرانکردن. بەم دواییە ژمەی ئێوارەم لەگەڵ یەکێك لە بیرمەندە ناسراوەکانی چین خولرد کە خوێندنی لە رۆژئاوا تەواو کردووە زۆر هاندەر و سەرسوڕماوە بە نازاری تاك و رادەربڕین لە رۆژئاوا. بەڵام لەبەر ئەوەی تاقیکردنەوەی شۆڕشی کەلتووری ماوی لە یادە، زۆر لە دەرئەنجامەکانی دیموکراسی دەترسێت. بە گشتی پیاوێکی زۆر (میثالی) یە ئایدیالییە.

باسی خۆی دەکات و دەڵێت: من لە لاویەتیم زۆر ئایدیالی بووم دەمویست دەروێشێکی شۆڕشگێر بم. چووم بۆ لادێ و دە ساڵم لەوێ بەسەر برد بە کرێکاری لە کارگەکان، کاری زۆر ناخۆش وسەخت و پیسم دەکرد. هەندێك جار ژیانی خۆمم دەخستە مەترسی. هەندێك جار دە پەنکە لە دەستەکانم هەبوو وامدەزانی جوتیاران و هەژاران پاڵەوانی مێژوون و دەبێت ئێمەش خۆمان بگۆڕین تا وەکو ئەوانمان لێ بێت. من لە خێزانێکی زیرەك و رۆشنبیرەوە هاتووم. بەڵام دواتر بۆم دەرکەوت کە ئەوانیش وەك ئێمە مرۆڤن. بە چاوی خۆم بینیم کە کۆمەڵێك قوتابی ئەشکەنجەی مامۆستایان دا تا مرد، تەنها لەبەر ئەوەی غرەی کەمی پێیداون. ناچار بووم لەگەڵ هاوڕێکانم گروپ دروستبکەین بۆ پاراستنی ژیانی مامۆستاکانمان لە هەر هێرشێك. ئەگەر خۆت شلبکەیت، یان سەندوقەکە بکەیتەوە کۆنترۆلت بەسەر خەڵك نامێنێت. هەر بۆیە تاکە رێگا چارە ئەوەیە چاکسازی لە سەرەوە بۆ خوارەوە ئەنجامبدەیت. ئەمە زۆر زەحمەتە، بەڵام دەگرێت.

لە ئینگلستان لە سەردەمی زێرینی شۆڕشدا و سەردەمی ڤکتۆری کێشەیەکی گەورەی بەرژەوەندی سەرمایەداری و دەوڵەمەندان هەبوو، بەڵام ئەوان زانیان چاکسازی لە دوا رۆژ لە قازانجیان دایە هەر بۆیەش بەردەوام بوون لەسەری .

(پان ویی) یش مەترسی ئەوەی هەیە کە هەڵبژاردن ببێتە هۆی ئەوەی (دیوەکە) لەناو شووشە دەربێت ئازاد بێت. کە دەبێتە هۆی دوژمنکاری نێوان جوتیارە هەژارەکان و چینی ناوەڕاست کە ڕەنگە ببێتە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی وڵات. شەڕی مان ونەمانی چین و توێژەکان لە شەستەکان و حەفتاکاندا بۆ بە شەڕێك هەموو دژی هەموو دەجەنگان، کەس ڕێزی لە یاسا نەدەگرت و کەسیش بە دۆڕاندن ڕازی نەبوو... شەڕێکی زۆر خوێناوی بوو. سەرەڕای ئەمەش، باسکردنی تایوان وا لە پان ویی دەکات بە زمانێکی ڕەنگاوڕەنگ بێتە ئاخاوتن. ئەم دوورگەیەی کە چین بە دابڕاوی لە قەڵەم دەدات (هەرێمی دابڕاو) لە ژێر حوکمی نەتوکراتی بوو کە دژ بە سیستەمی کۆمۆنیستی بوون باوە ماوی نزیکەی پەنجا ساڵ بەر لەوەی یەکەم هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی تێیدا ئەنجامبدرێت لە ١٩٩٦ ئەمەش ئەوە دەردەخات کە کەلتوور و دیموکراسی"چینی" دەتوانێت بەراورد بکرێت. پان ویی دەڵێت ئەم هەڵبژاردنە بوو بە هۆی ئەهامەتی بۆ تایوان. تووڕشی زۆر کێشە هاتن لە واتە تۆمەتی گەندەڵی خراوەتە پاڵ سەرۆك چین شیو -بیان"Chin Shui-Bian" و خێزانەکەی. چین زۆر بەخێرایی وا خەریکە دەگاتەوە تایوان لە لایەنی ئابووری. بەڵام کە باس لە نموونەی تازەی دیموکراسی تایوان دەکرێت، ئەو دەڵێت بۆتە هۆی دروستبوونی ئاسنامەی نیشتمانی تایوانی. ئەوەی چینییەکان زۆر تووڕە دەکات ئەم هەڵسەنگاندنانەیە بۆ سیستەمی سیاسی تایوان و دەڵێن ئەگە مەترسی لەشکری چین نەیێت بەسەر تایوان ئەوا ئەوان دەنگ بۆ جیابوونەوە دەدەن. ئەگەر ئەو مەترسی لەشکریشی بۆ سەر تایوان ڕاست بێت، ئەوا هەمان هەڕەشەم بۆ سەر نەتەوەکانی تری کە لە چین دادەژین ڕاست دەبێت، ئایا خەڵکی تبت دەنگ بۆ سەربەخۆیی دەدەن؟ ئەدی خەڵکی ئیگهرس خنجیان "Uighurs of Xinjian". چین هەروەك یەکیەتی سۆڤیەتی جاران زیاتر لە ئیمپراتۆریەت دەچێت لەوەی لە دەوڵەتێکی یەك نەتەوە. یان "دەوڵەتی نەتەوەیی". ئافیکردنەوەی یەکیەتی سۆڤیەت سەلماندی کە دیموکراسی ڕەنگە ببێتە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی نەتەوە. بۆ پان ویی هەروەك زۆران لە نوخبەکانی چین،

دیموکراسی مانای فەوزاو بەرەڵایە: لە ڕۆژهەڵات خەڵك لە دەسەڵاتی سیاسی و جۆری ململانێیان لەگەڵ یەکتر ڕاهاتوون. بەڵام من پشتگیری لە سیستەمێکی سیاسی ناکەم کە هانی بەرژەوەندی بە جیاجیاکان دەدات دژ بە یەکتر ململانێ بکەن بۆ دەست بەسەرداگرتنی دەسەڵات. لە چینی دوورِاو قەت ئەم سیستەمە پەسند و قەبوول ناکات.

زۆر سەختە بتوانیت دەستنیشانبکەیت چەند لە وتار و ختیتاب و بیروڕاکانی سەرچاوە لە هەستی خۆپاراستن کردن لە دەست دەوڵەت و، چەندیشی سەرچاوە لە ژێر کاریگەری پروپاگەندەی حکومەت هەڵدەگرێت.بەهەر حاڵ بۆمن زەحمەتە لەو دیموکراسییە ساوایە تێبگەم کە"GDP" یەکەی دەجار لەهی چین زیاترە. تایوان کێشەی زۆرن بەڵام هەڵگەڕانەوەی سیاسی بەهی هیچ شوێنێکی تری وەك ئەورووپای ڕۆژهەڵات ناچێت ئەوانەی خاوەن دیموکراسی تازەن وەك ئەورووپای ناوەڕاست. تەنانەت ئەو گەندەڵییە ڕەنگاوڕەنگەی کە سەرۆك و دەست وپێوەندەکانی گرتەوە. نیشانەی پێشکەوتنە چونکە لە ژێر سایەی سیستەمی ئۆتۆکرامی کۆن کێشە وابە ئاسانی پینە و دیزە بە دەرخونە نەدەکرا. بلاو بوونەوەی سەروەری یاسا ڕەنگە بەهەمان خێرایی دیموکراسی نەبێت لە تایوان، بەڵام بنەما و بناغەی پتەوی دیموکراسی و شەفافییەت و میدیای ئازاد کەرەستەی زۆر بەهێزن دژ بە گەندەڵی.

"پلان زۆرینەیی Meritocracy"

پلان وبی سەرزەنشتی ڕۆژئاواییەکان دەکات بۆ بە هەڵە تێنەگەیشتن لە سیستەمی سیاسی خۆیان و دەڵێت: ئەم وڵاتانە سەقامگیر و گەشەسەندوون لەبەر دیموکراسی، بەڵام ئێمە خۆمان تووشی سەرلێشێوان دەکەین سەبارەت ئەو قازانجانەی لە سایەی دیموکراسی بەدەستمان دەکەوێت لەگەڵ ئەوانەی لە سایەی دەوڵەتی یاساو سەروەری یاسا وەدەستێین. پلان وبی پێیوایە کە دیموکراسی و دەوڵەتی یاسا مەرج نییە بە یەکەوەبن.لە ڕاستیدا هەروەك ینگ و یانگ" Ying and Yang" هەمیشە لە دژایەتیدان.

دیموکراسی پەیوەندیدارە بە دانی دەسەلات بە خەلك، بەلام سەروەریی و دەولەتی یاسا بریتییە لە چوار چێوە دانان و کەم کردنەوەی ئەم دەسەلاتە. دیموکراسی حکومەت دادەمەزرێنێت، بەلام سەروەریی و دەولەتی یاسا (Rule of Law) رێکیان دەخات دیموکراسی بریتییە لە دەرکردنی یاسا، سەروەریی و دەولەتی یاسا دەیان سەپێنێت.

سەرچاوەی هێزی دیموکراسی ئەو بەرپرسانەن کە ئێمە دەنگیان بۆ دەدەین وەك، پەرلەمانتاران، وەزیران، و سەرۆکەکان، بەلام سەرچاوەی هێزی سەروەریی و دەولەتی یاسا ئەو کەسانەن کە بە ئەنقەست هەلنابژێردرێن، وەك، فەرمانبەرە سەربەخۆ و بێ لایەنەکانی دەولەت، دادوەرەکان، ژمێریارە باوەڕ پێکراوەکان (Auditors). لە کاتێك دیموکراسی شەرعیەت لە هەلبژاردنی گشتی یان لە پەرلەمان وەردەگرێت ئەوا سەروەریی و دەولەتی یاسا شەرعیەت لە تاقیکردنەوە و پێداچوونەوەی ئەنجامی کارەکانیان وەردەگرن. دیموکراسی واتە حوکمی زۆرینە بەلام سەروەریی دەولەتی یاسا واتە میریتوکراسی (خەلکی بە توانا). پان ویی دەلێت ئێمە لە رۆژهەلات گەیشتوینەتە ئاستێکی باش لە خۆشگوزەرانی وەسۆدێرنیزم بۆیە دەتوانین سوود لە هەردووکیان وەربگرین بۆ بە یەکەوە ژیان بە هاوتەریبی و لە هەمانکاتیشدا پارسەنگێکی چاك لە نێوانیاندا دروستکەین. بەلام تازە پێگەیشتووەکان ئەم فرسەتەیان بۆ نەرەخساوە تەنها دەبێت یەکێکیان هەلبژێرن. زۆر لەو ولاتە تازە پێگەیشتوانە، یوگسلافیا، رواندا، ئەنگۆلا و لوبنان دیموکراسیان هەلبژارد بەبێ سەروەریی و دەولەتی یاسا ئاکامەکەیشی بەرەلای و گێرە شێوێنی بوو. رژێمە نەتەوەییەکان کێشەی نەتەوەیی و رەگەز پەرستیان زۆر خراپ بەکار هێنا بۆ وەرگرتنی دەسەلات و بەردەوام بوون. پان ویی پێیوایە پێ نەگەیشتنی تێگەیشتنی دیموکراسی و هەولەدان بۆ پیادە کردنی بوون بە فاکتەری لە بلار بردنی دەولەت و سەروەریی و دەولەتی یاسا و مودێرنیزم. ئەوەش وا لە سەرکردەکان دەکات کە کەوادی بکەن" Pander" لە رێگای یاریکردن بە هەست و نەستی خەلك لە جیاتی وەرگرتن یان دەرکردنی بریاری ئازایانە و بوێر بۆ چاکسازی پڕ ئازار کە لە

مەودای دوور سوود بە گشت لایەك دەگەیەنێت. لەلایەکی تریش تەنها ژمارەیەکی کەم لە ولاتانی جیهانی پێگەیشتوو، سەنگاپور، هۆنگ کۆنگ سەروەریی و دەولەتی یاسایان پیادە کرد ئەمەش بوو بە مایەی سەرکەوتنێکی یەکجار مەزن بۆیان. توانیان سەرمایەیەکی زۆر بۆ ولاتەکانیان لە پارەی بیانی راکێشن هەروەها توانیان گەندەڵی نەهێلن و ناسنامەیەکی نیشتمانی بەهێزیش دروستبکەن.

دەسەلاتدارە کۆمونیستەکان بەوردی گوێ لەم بیرو بۆچوونانەی پان ویی دەگرن کە دەڵێت دەبێت شتە خەیالییەکان لە دیموکراسیەت جیا بکرێنەوە و دەبێت زۆر بە روون و ئاشکرای لە سەروەریی و دەولەتی یاساجیا بکرێتەوە. لە ژێر سێبەری ئەم بۆچوونەش دامەزراندنی سیستەمێکی تایبەت بۆ دامەزراندنی کارمەندی بێ لایەن لە ولات دەبێتە فاکتەرێکی زۆر چاك بۆ دامەزراندن و سەپاندنی سەروەریی و دەولەتی یاسا و دەرکردنی یاسای بەجێ کە توانای جێ بەجێ کردنیان هەبێت، دادوەرەکانیش دەتوانن ببن بە پاسەوانی راستەقینەی دەستووری چین.هەرچەندە ئەم کارە زۆری ماوە تا جێ بەجێ بکرێت پان ویی پێشبینی دیکتاتۆریەتی راوێژکاری پێشکەوتوو دەکات کە پشت ئەستوور دەبێت بە نوێترین تەکنەلۆژیا کە تیایدا هەلبژاردن بوونی نییە، بەلام بریارەکانی حکومەت بە گوێرەی یاسا و لە ژێر کاریگەری داخوازییەکانی جەماوەرگوێ گرتن لێیان دەبێت.

سەراوژێر کردنی دیموکراسی ڕۆژئاوایی:

وەنگشاوز گوانگ سەربە چەپی تازە کۆکە لەگەل رایەکی پان ویی کە دەڵێت سەرکردە بەرزەکانی چین هەولدەدەن، رێگای تازە بدۆزنەوە بۆ پیادە کردنی جۆرێك لە سیاسەت کە رەنگدانەوەی سیاسەتی رۆژئاوایی بێت بە پشت بەستن بە سەروەریی و دەولەتی یاسا و بەشداری پێکردنی هاولاتیان لە بریاردان لە جیاتی هەلبژاردن. وەنگشاوز گوانگ (Wang Shaoguang) دەڵێت هەموو دیموکراسییە پێشکەوتووەکان لە قەیراندان، ژمارەی بەشدار بووانی هەلبژاردنەکان لە کەمبوونی

بەردەوام دان، بڕواو متمانە بە سەرکردە سیاسییەکان نەماوە، حیزبەکان ئەندامەکانیان لە دەستدەدەن و پۆپیولزم Populism یش لە زیاد بووندایە (ململانێی توندی ناو حیزب بۆ گەیشتن بە پلە و پایە). سەرکردە ڕۆژئاواییەکان بۆ گێڕانەوەی متمانەی خەڵك بە بەردەوام لە ڕێگا و تەکنیکی تازەدا دەگەڕێن. تا ڕادەی ئەوەی بەسەر حیزبەکانیشیان پاز دەدەن بۆ وەدەستهێنانی دەنگی خەڵك. لەسەر ئاستی نیشتمانی ئەو ریفراندۆمەی لە هۆڵەندا و فەرەنسا ئەنجامدران سەبارەت بە یەکێتی ئەورووپی بوون بە نیشانەی گەڕانەوە بۆ دیموکراسی ڕاستەوخۆ. لەسەر ئاستی ناوەخۆش پارێزگارو (Mayors) ئەنجومەنی شارەکان بە بەردەوام کۆبوونەوەی گشتی پەیوەندیدار بە مەسەلە گرنگەکان ئەنجامدەدەن، وەك بڕیاردان لەسەر پلان و نەخشەی شار یان شارەوانی، خەتی هاتوچۆی پاس.هەر چەندە لە ڕۆژئاوادا ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی فرەحیزبی ناوەڕۆکی پرۆسەی سیاسی ڕۆژئاواییە، بەڵام ئەم جۆرە کۆبوونەوە گشتییانەش بوون بە بەشێکی دانەبڕاو کە لەم کۆتاییە سەریان هەڵداوە کە پێیان دەڵێن ڕاوەرگرتنی ڕاوێژکاری.

وانگاوۆ گوانگ دەڵێت چین کارەکان بە شێوەیەك و ڕێگایەکی تر ئەنجامدەدات حکومەت بە بەردەوامی ڕێگای تازە دەدۆزێتەوە بۆ ڕاوێژکاری و بەشداری پێکردنی خەڵك لە بڕیارە گرنگەکانی پەیوەندیدار بە سیاسەتی ناوخۆ ڕاوەرگرتنی گشتی و دیدلری شارەزایان و ڕاپرسی بوونەتە شتێکی زۆر گرنگ لە بڕیار دروستکردن لە چین. هەروەها دەڵێت ئەو ڕۆژانەی بڕیاری گرنگ و چارەنووساز کە تەنها سەرۆکێك دەیدا وەك ماو زیدۆنگ یان دنگ خیاو پینگ بەسەر چوون. لە داهاتوودا دیموکراسی ڕاوەرگرتن"Deliberative Dewocracy " دەبێتە چەقی قورسایی سیاسەت لە چین کە وادەکات هەڵبژاردن ڕۆڵێکی تەواوکەر ببینێت لە جیاتی ڕۆڵی سەرەکی.

ئەم بیرۆکەیە جارێکی تر بۆمن باسکرا بەڵام بە شێوەیەکی زۆر کەم بەها و بێ قیمەت لە لایەن فانگ ننگ"Fang Ning" ی زانا لە بواری سیاسی لە ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە بەمەجازی نموونەی چێشتخانەیەك دەهێنێتەوە. ئەمو

دیوکراسی رۆژئاوایی دەشوبهێنێت بە چێشتخانەیەکی کە مانیوی دیاریکراوە کە میوانەکانی دەتوانن بڕیار بدەن چ جۆرە وەستایەك (شێف) خواردنیان بۆ ئامادە بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا ناتوانن داوا لە (شێف)ە کە بکەن کە چ جۆرە خواردنێکیان بۆ ئامادە بکات. دیوکراسی لە چین تەنها یەك وەستا (شێف) ی هەیە، ئەویش پارتی کۆمونیستە. بەڵام جۆری سیاسەتەکان پێشکەشدەکرێن، هەر هەمووی بە یەك نرخی دیاریکراو بۆ هەموو جۆرە خواردنەکان"ala carte".

فانگ ننگ"Fang Ning" کاتێك ناسراو و ناودار بوو، کە لەگەڵ نەتەوە پەرستی جوداخواز وانگ خیاودۆنگ " Wang Xiaodoing" کتابێکی هاوبەشیان نووسی بە ناوی " ڕێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیری" ئەمەش وایکرد کە ببێتە کەسێکی خاوەن کاریگەریەکی زۆر. هەر خۆیشی پارمەتی حکومەتی دا بۆ دارشتنی پرۆژەی حکومەت بۆ دیوکراسی لە ساڵی ٢٠٠٤ " White Paper". لەگەڵ پلان ویی کۆکە سەبارەت بە دژایەتی هەڵبژاردن، چونکە بە لای ئەو ئەمە دەبێتە لەت لەت بوونی چین و دەڵێت: رۆژئاواییەکان هیوا دەخوازن کە هەڵبژاردنەکان لە شارەکانیش ئەنجامبدرێن، بەڵام من پێموایە هەڵبژاردنێکی پڕ لە پێشبڕکێ تەنها لەسەر ئاستی گوندەکان ئەنجامبدرێن، لەبەر ئەوەی ئەوان بەشێك نین لە بنیادی دەسەڵات. بەڵام ئەم بەو بۆچوونەی سەبارەت کەمکردنی هەڵبژاردن تەنها لەسەر گوندەکان داننانێکی ئاشکرایە بە ناشەرعیەتی... هەربۆیەش دەکەوێتە سەرشانی دەسەڵاتدارانی چین لە ڕێگای چارە بگەرێن بۆدانی شەرعیەت بە بڕیارە سیاسییەکانیان. گرنگترین پرسیاریش سەبارەت بە سیستەمی دادی سەربەخۆ نییە، بەڵکو خەڵك دەبێت مافی بەشداریکردنیان هەبێت. کاتێك پرسیارم لێکرد ئایا هیچ نموونە هەیە بۆ بیرۆکەکانی کە لە واقیعدا ڕوویاندا بێت، ئەوەی ڕەوانەی لایەکی تر کرد لە تاقیکردنەوەیەکی سیاسی کە خەڵاتی یوکیپینگ وەرگرتووە"Yu Keping" مانگ ننگ دەڵێت گەر دەتەوێت داهاتووی سیاسەتی چین ببینیت برۆ بۆ شیونگ کینگ Chong qing.

تاقیکردنەوەی بەشداریکردنی لە شۆنگ کنگ:

(سەقفی) بانی فرۆکەخانەی شۆنگ کنگ کە لە شووشەیەکی پێچاوپێچی شەپۆلاوییە و لاسایی کردنەوەیەکی زنجیرە چیای (ولەنگ) ، Wulong کە مانای عەزیازی رەشە "Black Drangon". خەرمەندەکەی بە جۆرێك نەخشە کێشراوە کە نیشانەی نومێد و خەون و زیاد بوونی کاریگەری سەر شارەکە و دەسەلاتەکانیەتی. بۆردێکی راگەیاندن کە بە ئینگلیزییەکی زۆر سادە نووسراوە ئەو دووپەیات دەکاتەوە کە شۆنگ کنگ تامی شامپانیای کردووە. (نیشانەی خۆشگوزەرانی) . زۆربەی خەلکی رۆژئاوا ناوی ئەم شارەیان نەبیستووە، بەلام شۆنگ کنگ بە ۲۰ ملیۆن لە دانیشتووانی گەورەترو زۆرترە لە ۲۲ ولات لە کۆی ۲۷ ولاتی یەکێتی ئەورووپا، سالانەی ۵۰۰ هەزار زیاد دەکات. شارەکە کەوتۆتە بەرزاییەکانی نێوان هەردوو رووباری یانگتزی"Yangtze" و چیلن جیانگ "Jialin Jiang" و هەر لەوێش یەکتر دەگرنەوە. بۆتە پردێك لەنێوان رابردوو داهاتووی چین. زۆر لە چینییەکان دێنە ئێرە بۆ سەردانی ئەو مالەی کە سەرۆکی کۆمونیستی جاران زهاو ئن لای " Zhou En Lai" لەگەل خێزانی تێدا ژیابوون و لە ۱۹۳۹-۱۹٤۷ بۆ ئەوەی بە نهێنی رۆژنامەی حیزبی لێ دەربکەن و رێکخستنەکان بەرێوە ببەن بۆ شەرکردن دژ بە ژاپۆنییەکان. سەرەرای ئەمەش چەند دەقیقەیەك لەو لاتر داهاتووی (چین)ە. هەروەك پەرینەوە لە نێوان رۆژاو مانهاتن. شۆنگ کنگ بە جۆرێك بلاو بۆتەوە لە نێوان سەر بەرزاییەکان و بالەخانە بەرزەکانی وەك جەنگەلستانە لە بالەخانەی بەرز. کە بەقەد بەرزاییەکان بەرزن. لە شەودا کە چراکان دادەگیرسێنن وەك رێگای کافرۆشانی لێدێت و هێندە بە شەوق و رەنگدارە لە سوور و سەوز و زەرد کە شەوقەکەی دەدرەوشێتەوە لە مەیدانی سەربەخۆیی کە مونیومێنتێکی لە سالی ۱۹۵۰ لێ دروستکراو بۆ یاد کردنەوەی کۆتایی شەر لەگەل ژاپۆن شۆنگ کنگ لە هەلی ئەوە دایە ببێتە تاقیگەیەکی زیندوو بۆ بیر و باوەرەکانی پان ویی، وانگ شۆکانگ و مانگ تنگ: کە

هەوڵدەدەن بۆ بەهێز کردنی (Rule of law) و راوەرگرتنی گشتی سەبارەت بە بریارە گرنگەکان. لی دیانخیون"Li Dianxun" بەرێوەبەری نووسینگەی یاسایی حکومەت بۆتە سەرەرمی ئەم پرۆسەیە. پیاوێکی پڕ لە جوولە و کەشخەیەکە قاتێکی زۆر جوان و بۆینباخێکی ناسکی لەبەرە. تەمەنی تەنها چل ساڵە و لە چواردە ساڵی رابردوو دوانزدە جار (ترفیع) ی کردووە.

کە لەم ماوەیەدا لە نەخووەمەنی سەروەریی و دەوڵەتی یاسا، هەرێم و حکومەتی شۆنگ کنگ و قوتابخانەی ناوەندی حیزب، تا گەیشتە ئەو پۆستەی ئێستای کاری کردووە. یەکێك لە ئەندامە بە تەمەنەکانی حیزب پێیگوتم ئەگەر جارێکی تر بێتەوە بۆ سەردانی ئێرە بۆ بینینی لی ، ئەوا رەنگە بوو بێت بە بەرێوەبەری ئێرەش. لی دیانخیون کۆمەڵێك خەڵکی وەك خۆی زیرەك و پرووزەی لە خۆی کۆ کردۆتەوە،هەر هەموو شیان دەرچووی یاسا و خاوەن هەندێك شارەزایی ژیانن لە هەندەران و ئینگلیزییەکی چاکیشی دەزانن.

لی دیانخیون"li Dianxun" بە شانازییەوە باس لە خاڵەکانی یاسای ئازادی زانیاری دەکات، هەروەها باس لە ئەو بریارانە دەکات کە پەیوەندیدارن بە لێپێچینەوە. کە رێگا دەدەن بە لێپێچینەوە و ئاراستە کردنی پرسیار لە بەرپرسەکانی حکومەت ئەگەر بریاری گرنگ و جێی پرسیاریدا. بەڵام لە هەموویان گرنگتر ئەو بریارەیە کە سەرجەم بریارو یاسا گرنگەکانی کە حکومەت دەریاندەکەن. دەبێت خەڵك رای خۆیانی بەناشکراو بە گشتی لەسەر بدەن، وەك تاك یان لەسەر TV ، یان لە رێگای ئینترنێت. تا ئەمرۆ توانیویانە ٦٠٠ کۆ بیستنی گشتی"Public Hearings" ئەنجامبدەن کە ١٠٠ هەزار کەس تیایدا بەشدار بوون، کە بابەتەکانیشی بریتیبوون لە: قەرە بوو کردنەوەی جوتیاران کە زەویەکانیان لە لایەن دەوڵەت دەستیان بە سەرداگیراوە، سەبارەت بە کەمترین رێژەی مووچە، هەروەها سەبارەت بە دیاریکردنی نرخی خزمەتگوزارییە گشتییەکان وەك ئاو و کارەبا و گاز و رێگا و پرد و خوێندن، خزمەتگوزاری تەندروستی و گواستنەوەی گشتی و زێراب و ئاوی پیس.

هەروەها دەسەڵاتداران شانازی بەم جۆرە گوێ بیستنە گشتییانە دەکەن، وەك نرخی بلیتی شەمەندەفەری ناوخۆ، کە وایکرد نرخەکە لە ١٥ Yuan دابەزێت بۆ تەنها ٢یان Yuan. نموونەیەکی تریشی ئەو گوێ بیستە گشتییە بوو کە سەبارەت رۆکێت هەڵدانی رەنگاورەنگ لە بۆنەکاندا (العاب ناریـە) "Firework". کە لە بەهاری رابردوو قەدەغە کرابوون دوابەدوای رووداوێکی ناگر کەوتنەوەی زۆر گەورە. بەلام لە دەرئەنجامدا بریاری دەرکردنی یاسایەك درا کە مۆڵەت بەم جۆرە کارە بدرێت. لی دەڵێت ئەگەر حکومەت نەتوانێت لەگەڵ پێشکەوتنی یاساو رێسای تازە دەرکات و گوێ لە خەڵك نەگرێت ئەوا کێشەی گەورە دروستدەبێت. هەروەها دەڵێت دەبێت ئێمە زیاتر ماف بدەین بە خەڵك بۆ قازانجی گشت لایەك. دەبێت هەندێك تاقیکردنەوەی پێشکەوتوو لە دەرەوە بهێنین. ئەوەش وایکردووە کە شۆنگ کنگ ببێتە جێگای سەرنجی نیشتمانی. ٦٠ هەزار وتار و باس لەسەر ئەم شارە نووسراوە لە وڵات. لی دیانخیون پێیگوتم کە سەرکردە بەرزەکان داوایان لێکردووم.

کە راوێژکاری بکەم بۆ سەرۆك هوجینتاو،"Hu Jintao" سەرۆك وەزیران وین جیابـاو"Wen Jiabao" و بیروی سیاسی حیزب داوەتیان کرد تا باسێك پێشکەشبکات لە بارەگای حکومەت لە زهۆنگنا "Zhong nanhai" و ئەم تاقیکردنەوانە لە شارەکانی تری چین دووبارە دەبنەوە.

شۆنگ کنگ شارێکی زۆر گەورەیە، تەنانەت بە پێوەری چینیش یەکجار گەورییە دانیشتوانی بریتین لە ٣٠ ملیۆن مرۆڤ تاقیکردنەوە بێ هاوتاکەیشی لە راپرسی جێگای سەرنجی نیشتمانییە. بەلام نومێد و نائیندمیەکی گەش سەبارەت بە راپرسی گشتی لە جیاتی هەڵبژاردنەکان زیاتر لەسەر ئاستی تاقیکردنەوەی نزمتر هەستیان پێدەکرێت، بە تایبەت لە شوێنەکانی کە زیاتر گونجاو و لەبارن لە بەشەکانی تری چین. لە هەمووشیان سەرنجراکێشتر ئەوە بوو کە لە شارۆچکەی زیگێوی سەربە پارێزگای وینگلینـگ"Wenling" کـە کەوتۆتـە هـەرێمی دەوڵەمەنـدی زهیـچیانگ" ."Zhejiean

ئەوەی وایکرد کە راوێژکاری گشتی" Consultation" لە زیگیۆ"Zeguo" دەگمەن و بێ هاوتا بێت. ئەك تەنها لە چین ، بەڵکو لە هەموو جیهاندا، ئەو تەکنیکە داهێنەرانە بوو کە ناویانتا" دەنگدانی راوێژکاری" " Deliberative Polling" بۆ بریاردان سەبارەت بە خەرجە گشتییەکان. ئەم میتۆدە یان پرۆکەیە هی زانایەکی سیاسی ستانفوردە بەناوی جەیمس فشکن" James Fishkin" کە لە بنەرەتدا دامەزراوە بۆ ئەوەی یارمەتی دەسەڵاتدار و بریاردەرلن بدات ئەوەی راوێژکاری لەگەڵ هاوڵاتیان بکەن. ئەمەش گەرانەوەیە کە بە جۆرێك لە دیموکراسی کە جیاوازە لە دیموکراسی رۆژئاوایی لە حیزبە سیاسییەکان لە کێبڕکێ دلن بۆ وەرگرتنی دەسەلات، بەڵکو گەرانەوەیە بۆ دیموکراسی کۆنی ئەسینایی " Ancient Athens".لە "ئەسینا" یۆنانی کۆن نموونەیەك لە خەڵك دەستنیشانکراو بۆ بریاردان لەسەر مەسەلەی گرنگ کە بوو بە بەشێك لە جموجۆڵییەکانی حکومەت. دەنگدانی راوێژکاری لە بنەرەتدا دامەزراوە بۆ ئەوەی رێگا چارە بدۆزێتەوە بۆ ئەو تەنگوچەڵەمانەی دەسەڵاتدارانی وەك شۆنگ کنگ و زیگیۆ دووچاریان دەبنەوە. بەڵام لە لایەك ئەگەر راوێژکارییەك، رێکخەمن وەك ئەوەی هی سۆنگ کنگ ئەوا تەنها ئەوانەی دەنگیان بەرزە و زمان درێژن ئامادە دەبن کە ئەوانیش تەنها نوێنەرایەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیان دەکەن مەرج نییە نوێنەرایەتی هاوڵاتیان بکەن. لە لایەکی تریش ئەگەر شۆنگ کنگ هەولیدا راستەوخۆ راپرسی بکات لە رێگای ئەنووقی راپرسی گشتی راستەوخۆ، ئەوا بۆیان دەردەکەوێت کە هاوڵاتیان زۆر کەم دەزانن و ئاگادارن سەبارەت بە وردەکارییەکانی سیاسەتێکی دیاریکراو کە جێگای پرسیارو راپرسییە. لە دەرئەنجامیشدا خەڵك رەمەکی خەت بە یەکێك لە چوارگۆشەکاندا دەهێنن و شتێك هەڵدەبژێرن خۆشیان نازانن چییە؟

ئەمەش لە جیاتی هەڵبژاردنی چوارگۆشەی نازانم لە راپرسییەکە. راوێژکاری گشتی هەوڵدەدات ئەم گرێ ناڵۆزانەی سیاسەت شیکاتەوە لە رێگای دەستنیشانکردنی رەمەکی بۆ ئەوەی نموونەیەك لە دانیشتوان هەڵبژێرن، دواتریش

لەگەڵ کۆمەڵێك شارەزا راوێژکاریان پێبکەن دواتریش داوایان لێدەکەن کە دەنگ بدەن و بڕیاری خۆیانی لەسەر بدەن. زیگیـۆ"Zeguo" ئـەم تەکنیکـەی بـەکار هێنـا بـۆ بڕیاردان لەسەر چۆنیەتی سـەرفکردنی ٤٠ ملیـۆن یـوان"Yuan" بودجـەی گـشت. دووسەد و حەفتا و پێنج کەس رەمەکی هەڵبژێردران و داوەت کران بۆ بەشداربوون لەو بەرنامەیە کە ناونرابوو (دیموکراسی دڵ بـۆ دڵ). لـە بـری ئـەوەش بلیتـی پاسـی بـە خۆراییان پێدان لەگەڵ (RMB ٥٠) کە دەکاتە (٣,٣٠$) (نزیکەی ٧ دۆلار). بـۆ هەر یەکێکیان. ئەم هاوڵاتیانەش رازی بوون لەسـەر ئەوەی کە ئەم رۆژە لـەوێ بەسـەر بەرن و شارەزاکان باسی ٣٠ پرۆژەیان بۆ کردن کە بە نیاز بوون لە شارەکە تـەنجامیان بدەن، هەر لە پرۆژەی ژێرابەکان و پارك و شەقام و مەیدانی گشتی شار.

لە کۆتایی رۆژەکەدا داوایان لێکرا کە تەنها دوانزدە پرۆژە هەڵبـژێرن کـە رەنگـە حکومەت هەوڵی دروستکردنیان بۆ بدات. دواتریش لیـستە کورتکراوەکـەیان خرایـە بەردەم کۆنگرەی گـەلی شـارەکە (حیـزب). ئـەوانیش رەزامەنـدیان لەسـەر تـەواوی لیستەکەدا.

هەتا ئێستاش تاقیکردنەوەکەی زیگیۆ تاقانەیە، بەڵام جەیمس فشکن" Fishin" و هی باوگانگ" He Baogang" ی زانای زانستە سیاسـییەکان. کـە راوێـژیکاری حکومەت بوون بۆ سەرخستنی میکانزمی راوێژکاری، بڕوایـان وایـە کـە دیموکراسـی راوێژکاری رەنگە ببێت بە نمونەیەك و قاڵبێك بۆ چاکسازی سیاسی لە چین. ئەمـەش ئەوە نیشاندەدات کـە حکومـەت بـەبێ ململانـێ و منافـەسەی حیزبـی یـان بـەبێ دامەزراوی ناسلیی وەك ئەوەی لە رۆژئاوادا پیادە دەکرێت بتوانێت کـەم یـان زۆر بـە ئەندازەیەکی باش رێز لە بەها بنەڕەتییەکانی دیموکراسی بگرێت و لە هەمان کاتیشدا راوێژکاری و یەکسانی سیاسی دابینبکات.

سەروەری یاسا یان سەروەری مرۆڤ:

پێشکەوتنێکی بەرچاو نەهاتۆتە دی لە بەهاکانی تری دیموکراسی وەک ئازادی رادەربڕین، ئازادی دامەزراندنی رێکخراوەکان، یانیش تەنانەت ئەوەی پان ویی کە زۆر بەگەرمی بانگەشەی بۆ دەکات، سەروەریی یاسا بە درێژایی چەندین سەدە، عەرز و حاڵ نووسین بۆ دەسەلاتدار جێگای سیستەمی یاسایی گرتبۆوە لە چین. ئەمەش شێوازێکە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئیمپراتۆریەت. بەلام تا ئەمڕۆش ئەم دیاردەیە هەر باوە و خەڵک زۆر بە بلاوی پەنای بۆ دەبەن. کاتێک بە پێ گەڕامەوە دوابەدوای دیدارم لەگەڵ لی دیانگخون "Li Dianxun" لە بارەگای حکومەتی شۆنگ کنگ لە ساڵی ٢٠٠٦، رووبەڕووی خاتوو وانگ Wang هاتم، باشترین و جوانترین جلی لەبەر بوو، لەگەڵ جووتێک پێلاوی بریقەدار و لێوەکانی زۆر بە ئاسکی سوور کردبوو، لەبەر ئەوەی ویستی کاریگەری لەسەر من جێ بهێڵێ گوتی بەیانی زوو لە خەو هەڵساوم هەروەک هەموو رۆژێک، بۆ ئەوەی چاوی بکەوێت بە فەرمانبەرە گشتییەکان بەر لەوەی بچن بۆ فەرمانگەی شارەوانی ئەو بەشێک بوو لە کۆمەڵێک فەرمانبەری بە تەمەن کە هەموویان جل و بەرگی چاکیان پۆشیبوو و راوەستابوون بەرامبەر دەرگای سەرەکی باڵەخانەکە. زۆربەیان بێزەر بوون کە پتر لە سی ساڵ خزمەتیان هەبوو، دواتر دەرکرابوون و تەنها ٤٠٠٠ رینمنبی (پارەی چینی) پێدرابوو وەک قەرەبوو. بەلام ئەوان داوای پارەی زیاتریان دەکرد وەک خانەنشین هەروەها بە گشتی داوای مووچەیەکی گونجاویان دەکرد بۆ خانەنشینان. هەر هەموویان فایلەکانیان نیشانی من دەدا کە مۆری رەسمی پێوە بوو، ئەمەش نیشانەی ئەوە بوو کە گلەییەکانیان بە رەسمی دابوو بە حکومەت. هەندێکیان ماوەی چوار ساڵ بوو داوای قەرەبوویان دەکرد، کە بە بەردەوامی خۆپیشاندانیان لە بەردەم بارەگای شارەوانی ئەنجامدەدا. خاتوو وانگ سێ جار چوو بوو بۆ بەیجین بۆ ئەوەی عەرز و حاڵەکەی بدات بە حکومەتی ناوەندی. بەلام بێ سوود بوو، هیچ وەلامێکیان نە بە خۆی وتە بە ئەوانی تر نەدابوو. لەوە دەچێت دەسەلاتداران زۆر ناڕەحەت نەبن بە ئەم جۆرە خۆپیشاندانە بچووکانە و کاریان تێناکەن.

نارەزایی دەربرینەکەی وانگ تەنها یەکێکە لە ٢٥٠ کە رۆژانــە لــە چین بـەرێوە دەچن تامارەکـانی وەزارەتـی تاسایـشی گـشتی تـەوە نیـشاندەدەن کـە ئـەو جـۆرە رووداوانەی کە ناونراون " رووداوی گەورە" کـە مـانگرتن و خۆپیـشاندان و راگرتنـی هاتووچۆ دەستبە سەرداگرتنی بالەخانە لە زیاد بووندان بە رێژەی دەجار. لـە مـاوەی تەنها دە ساڵدا، لە ١٩٩٣ دا ٨/٧٠٠ " رووداوی گەورە" هەبوو ، لـە سـاڵی ٢٠٠٧ تـەم ژمارەیـە کەیـشتە ٨٧/٠٠٠ خۆپیشاندانەکانیـشی لـە زیـاد بوونـدان. لـە ١٠ خۆپیشاندان لە ساڵی ١٩٩٠ بۆ زیاتر لە ٥٠ تەمەرۆ . لە نیوەی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٤ دا حەڤدە خۆپیـشاندان زیاتر لە ١٠/٠٠٠ کەسی لە خۆوە گرتبوو.هەمووشیان تاشـتی خوازی نەبوون و شەڕو پێکدادانی لێکەوتەوە. لـە نیـوەی یەکـەمی ٢٠٠٤ دا ١٧٠٠ کـەس برینـدار بـوون ١٠٠ کەسـیش کـوژران لـە خۆپیـشاندانەکاندا. هـەر هـەموو خۆپشاندانەکانیش لەبەر ناعەدالـەتی و نایەکـسانی کـراون. زۆربـەی داواکاریـەکان بریتیبوون لـە چـاککردنی بـاری کرێکـاران و شـوێنی کاریـان، مووچـە و مووچـەی خانەنشینی و قەرەبوو کردنەوە. راپۆرتێك کـە لـە نـەکادیمیای زانـستە سیاسـییەکان نیشانیداوە کە ٤٠ ملیۆن جوتیار و هەژار زەوی و موڵکیان لە لایەن دەوڵەت دەسـتی بە سەرداگیراوە بۆ ئەوەی، فرۆکەخانەو، جادە و شەقام و بەنداو و کارگـە و مامەڵـەی تایبەت بە زەوی و زار لەسەر دروستبکرێت. لە هەموو سـاڵێکدا. جگـە لـەوەش دوو ملیۆنی تریش خانوو و موڵکیان لەدەستدەدەن بۆ رێگا خۆشکردن بـۆ گەشەسـەندن و دروستکردن کە زۆربەی جاریشی قازانجی ئەم پرۆژانە تەنها بۆ بەرپرسە حیزبیـەکانە.

لە وڵاتێك کە سیستەمی سیاسـی بـە گـوێرەی ئـارەزووی دەسـەڵاتداران بـەرێوە دەچێت ئەم جۆرە گرفتانە زۆربـەی جـار لەسـەر شـەقامەکاندا لـە شـێوەی نـارەزایی دەربرین و خوپیشاندان چارەسەر دەکرێن. بەڵام لـە ترسـی گێـرە شـێوێنی و ئـاژاوە، دەسـەڵاتداران پـەنا دەبـەن بـۆ بـەر دیکتاتۆریـەتی راوێـژکاری " Deliberative Dictatarship". بۆ ئەوەی بتوانن بەسەر سیستەمی عەرز و حاڵ نووسـیندا زاڵـبن. بۆ چارەسەری گرفتەکان کـە چـینییەکان هەرلـە سـەردەمی ئیمپراتۆریەتـەوە بـەکار

دەهێنن بۆ لابردنی زوڵم: پان ویی چینییەکان هاندەدات بۆ نموونەی سیستەمی تاکەکەسی و حوکمی تاکە کەسی و بڕیاردان بە گوێرەی حەز و نازار و بەرژەوەندی دەسەڵاتداران بگۆڕن بە حوکمی سەروەری یاسا و دەوڵەتی یاسا. هیوادارییشە کە چین بتوانێت ئەمە بکات بە جیا کردنەوەی سیاسەت لە حکومەت و بە راستیش سیستەمی فەرمانبەری مەدەنی"Civil Service" دامەزرێنن و دەزگایەکی پاکی دادوەری و دژە گەندەڵی پێکبهێنن. بەڵام کە پرسیاری لێ بکەیت کە چۆن ئەم هەموو گۆڕانکارییە شۆڕشگێڕیانە روو دەدەن. پان ویی هێشتا دڵنیا نییە.

هێشتا رێگایەکی زۆر ماوە بۆ چین تا بگات بە قۆناخی دەوڵەتی یاسا. هەتا پارتی کۆمونیست لە دەسەڵات بێت و لە سەرووی یاسا بێت. خەونەکانی پان ویی زەحمەتتر دێنە دی. بەڵام سەرەڕای ئەمەش پان ویی رەنگە بتوانێت بڵێت گۆڕانکاری روویداوە. چین تاکە وڵاتی تاکە حیزبە کە رێگای داوە بە هاوڵاتیان لە دادگاکاندا شکایەت لە حکومەت بکەن. پێنج ساڵ بەر لە ئەمڕۆ تەنها ۱۰/۰۰۰ شکایەت هەبوو دژ بە حکومەت، بەڵام ئەمڕۆ لە ماوەی یەك ساڵدا بۆتە ۱۰۰/۰۰۰ کەیس. رێژەی ئەو کەیسانەی کە خەڵك دەیانبەنەوە لە زیاد بووندان.

رێژەی کەیسە برداراوەکان دژ بە حکومەت دەگاتە ٤٠٪. بە گوێرەی پان ویی جۆری گوێ گرتنە لە ناو هۆڵەکانی دادگا وردە وردە بەرەو باشی دەڕوات: پانزدە ساڵ لەمەوبەر زۆربەی داوەرەکان پێکهاتبوون لە ئەفسەرو بەرپرسە خانەنشین کراوەکان بوون. بەڵام ئەمڕۆ هەر هەموویان شارەزایی یاساییان هەیە.

لەوە دەچێت حکومەت هەستی بەوە کردبێت پێش خستنی دامەزراوەکان کە پەیوەندیدارن بە مامەڵە کردن لەگەڵ شکایەت و کازاندەی خەڵك هۆکارێکی سەقامگیرییە ئەگەر سیستەمێکی یاسایی هەبێت بۆ بە دواداچوونی ستەمکاری و زوڵم، ئەوا هاوڵاتیان قەرەبوو دەکرێنەوە ئەگەر مافیان خراپێت یان زوڵمیان لێکرا بێت." Flaxible approch" . بۆ گوێ گرتن لە گلەیی راستی و قەرەبوو کردنەوەی زەرەرمەند، لە هەمان کاتیشدا سزا دانی خەتاکار، یان بەرپرسان. سەرکردە

بەرزەکانی ولات چەندین جار تەدەخولیان کردووە لە چەند کەسێکی گرنگ. بۆ نموونە لە مانگی چواری ٢٠٠٥ سەرۆك وەزیران خۆی تەدەخولی کرد بۆ راگرتنی دروستکردنی بەنداوێك لە رووباری نوجیانگ "Nujiaung" زەی جیانگ "Zhejiang" کرێکاران رێگایان پێدرا کە بە بەشداری لەگەلّ خاوەن کارەکان راستەوخۆ مفاوزات بکەن. لە ینچوان "Yinchuan" مانگرتنی شۆفێرەکانی تاکسی بە جۆرێك چارەسەر کرا کە حکومەت شۆفێرەکانی رازیکرد و بوو بە جێگای سەر سوڕمانی گشت لایەك. هەتا ئەمڕۆ خوپیشاندان و ناڕەزاییەکان لەسەر ناستی هەرێمەکان بوون. سەرۆك هیوجینتاو و سەرۆك وەزیران و ین گیاباو توانیویانە خۆیان لە رەخنە و سەرزەنشت بپارێزن بەوەی داکۆکی لە بەرپرسە گەندەڵەکانی هەرێمەکان نەکەن، لەوەش زیاتر پاڵپشتی خۆیان بۆ خەڵکی ناسایی و ماف خوراو دەردەبڕن. بەلام ئەمە رەنگە لە داهاتوودا زۆر ناسان بێت.

یاسای کێ سەروەر بێت؟

ئەو گفتوگۆیەی سەبارەت بە چاکسازی سیاسی لە ئارادیە، هەروەك ئەوەی سەبارەت بە ئابووری وادەکات هەندێك جار چەپی تازە لەگەلّ راستی تازەدا دووچاری رووبەڕوو بوونەوە بێت. هەر چەندە هەندێ ئەندامی راستی تازە بە تەواوی بڕوایان بە دیوکراسی هەیە، بەلام هەندێکی تریان هەموو توانای خۆیان چڕ کردۆتەوە سەر بانگەشە کردن بۆ دەوڵەتی یاسا و سەروەری یاسا، ئەمەش بۆ بچووك کردنەوەی قەبارەی دەوڵەت، هەروەها کەمکردنەوەی کاریگەری لەسەر بازاڕ. لە لای چەپیشەوە پشتگیریەکی زۆر هەیە بۆیە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردن وەك رێگا چارە بۆ زیاد کردنی شەرعییەتی حکومەت بۆ هەنگاونان بەرەو دووبارە دابەشکردنی داهاتی ولات.

ئەوان مەترسی ئەوەیان هەیە کە دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ببێتە هۆی هەژاری و نموونەیەکی نیستهلاکی سیاسی.

وانگ هیوو Wang Hui دەڵێت، جێ بە جێ کردنی ئەجندای سیاسی چەپی تازە ئەستەمە بەبێ ئەنجامدانی چاکسازی لە ئاستێکی فراوانتر، چونکە دەوڵەمەندە تازەکانی چین دەستیان بە قورگی سیاسەتەوە گرتووە. تۆ پێویستیت بە دیموکراسی هەیە بۆ بەهێز کردنی دەوڵەت بۆ ئەنجامدانی کز کردنەوە و سەپاندنی باج تا بتوانێت پێویستییە گشتییەکان جێ بەجێ بکات. لە ساڵانی نەوەدەکاندا ١٩٩٥ دابەشبوونێکی زەق هەبوو لە نێوان بازاڕی ئازاد و دەوڵەتی داپڵۆسێنەر. خەڵك وایان دەزانی کە چاکسازییەکان کاریگەریان هەیە و ئەمەیش دەبێتە هۆی ڕوودانی چاکسازی لە دەوڵەت. بەڵام ئەمڕۆ بۆمان دەردەکەوێت کە زۆربەی ئەو گیروگرفتانەی کە ڕووبەڕوویان دەبینەوە لە ئەنجامی چاکسازیی ئابوورییەوە سەریان هەڵداوە و پێویستیان بە چاکسازی سیاسییە بۆ ڕاست کردنەوەیان.

پان وەی Pan Wei کە زیاتر هاوسۆزی ڕاستی تازەیە، دان بەوەدا دەنێت کە پابەند بوونی ئەو بە دەوڵەتی و سەروەریی یاسا ڕەنگدانەوەی ئەجندای بازاڕی ئازادە. کە دەڵێت دیمۆکراسی سەرچاوە لە هەڵبژاردنی سەرکردەی باشمرە هەڵدەگرێت. لە کاتێك دەوڵەتی یاسا سەرچاوەی بڕواو متمانە بە کەس ناکات. بڕوا بە هیچ دەسەڵاتدارێك ناکات. کەواتە لە پان وەی بەردی بناغە بریتییە لە حکومەتێکی زۆر بچووك کە گرنگترین ئەرکی بریتی دەبێت لە جێ بەجێ کردنی یاسا نەك دەرکردنی (تشریع). چونکە دەرکردنی یاسا دەبێتە کارێکی زۆر ئەستەم لەبەر چاودێری و کەم دەسەڵاتی.

لە لایەکی تر وەنگ هیوو Wang Hui دەڵێت دەوڵەتی یاسا بەبێ دیموکراسی بێ مانایە هەموو ساڵێك کۆنگرەی خەڵك (پەرلەمان) سەدان یاسا دەردەکات کە هیچ کاریگەریان نییە: ئێمە هەموومان دەوڵەتی یاسامان دەوێت. بەڵام گوێ لە کام یاسا دەگرین و کامیان جێ بە جێ دەکرێن. تەماشای یاسای کارو یاسای مافی موڵکایەتی هزری بکە. هەردوو یاسا دە ساڵ دەبێت دەرچوون بەڵام سەبارەت بە یاسای کار هیچ شتێك ڕوووینەداوە، لە هەمان کاتدا یاسای موڵکایەتی هزری هەموو شتێك ڕوویداوە. بەبێ بەشداری و هەماهەنگی گشتی تەنها گوێ بۆ یاسا و بەرژەوەندی سەرمایەداری

دەگرێت. ئەگەر تەماشای بکەین چینی ناوەند لە چین زۆر بە پەرۆشی دیموکراسی نین نموەك ببێتە هۆی لە دەستدانی سەروەت و سامان و دەسەڵاتیان.

زانست و دیموکراسی:

زۆر لە چاودێرە سیاسییەکان بلێن لە سیاسەتی چین دەکەمن وەك ئەوەی لە ۳۰ ساڵی رابردوودا لە فریزەر هەڵگیردابێت لەو کاتەی کە هەموو دەورو بەرەکەی گۆرانی بەسەردا هاتبێت. بەڵام راستییەکە ئەوە کە سیاسەتی چین بە هەمان ئەندازەی گۆڕانکارییە نابوورییەکانی گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە، بەڵام بە ناراستەیەکدا کە بە پێچەوانەی ویست و ئارەزووەکانی رۆژئاوا بێت. رۆژئاوا چاوەڕوانی سیستەمێکی لیبرال دیموکراتی بوو لە چین، بەڵام ئەو سیستەمەی کە لە چین دروستبوو دیکتاتۆریەتێکی زۆر ئاڵۆز و جیاواز بوو.

وەنگ شاوگوانگ Wang Shaoguang دەڵێت سیاسەتی ئەمرۆی چین زۆر جیاوازە لە سیاسەتی سەردەمی ماوزیدونگ و دینگ خیاو پینگ. ئەو سەردەمە بە سەرچوو کە تاکە سەرکردەیەك بەبێ گەڕانەوە بۆ هیچ کەس و لایەنێك بە سەرچوو، بڕیاردانی سیاسی ئەمڕۆ لە ژێر کاریگەری بیرو بۆچوونی شارەزایان و میدیا و رای گشتین (ئەمەش لە رێگای راپرسیدا ئەنجامدەدرێت). بۆ نموونە وین جیاباوۆی سەرۆك وەزیران رێگەی بە زیاتر لە ۱۰۰ دەزگا و دامەزراوەی ئەکادیمی دا بۆ سازدان و ئامادە کردنی یانزدەهەمین پلانی پێنج ساڵ، ئەم دەزکایانەش بەرپرس و ئەندامانی بەشە جیاجیاکانی هەردوو حکومەتی ناوەندی و هەرێمەکانی لەخۆ گرتبوو. پارتی کۆمونیست بەم کارە دەڵێت زانست و دیموکراسی، بەڵام لە رۆژئاوا رەنگە پێی بڵێن تەکنۆکرات "Technocratic" چونکە زیاتر رێگاو هێز بە شارەزایان دەبەخشێت لەوەی بە رای گشتی و سەرکردە سیاسییەکان.

بەشێکی کەم لەم گۆڕانکاریانە لە لایەن چاودێرە رۆژئاواییەکان هەستیان پێکراوە. وەنگ شاوگوانگ دەڵێت: دەزکا شیکەرەوەکانی رۆژئاوا "Analytical"

ناتوانن به تەواوەتی لەو گۆڕانکارییە سیاسییانەی بگەن. لە دەیان ساڵی رابردوودا تیۆرانینی چاودێران و شیکەرەوە سیاسییە رۆژئاواییەکان زۆر دواکەوتوو بووە چونکە ئەوان هەر لە سەردەمی دوا پاشای چینییەوە تا ساڵە بەراییەکانی سەردەمی کۆماری و سەردەمی میر و بازرگانانی شەڕ و جیانگ جیشی "Jiang Jieshi" و ماوزیدۆنگ و جیانگ زەمین بەیەك چاو تەماشای سیاسەتی چینیان دەکرد. سیاسەتی چین لەو ماوەیە دوور و درێژەدا دونیای گۆڕی، کەچی مۆرە کۆنەکەی هەر پێوەماوە.

هۆکاری ئەوەی کە تەنها ژمارەیەکی لە رۆژئاواییەکان هەستیان بە گۆڕانکاری سیستەمی سیاسی لە چین کرد دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چاکسازییەکان بە رێڕەوی پاراستنی سیستەمی تاك حیزبی بوو، لە جیاتی باوەشکردنەوە و پیادە کردنی سیستەمی لیبرال دیموکراسی. تیۆرستە رۆژئاواییەکان خەریکن پاشگەز دەبنەوە لە حەتمیەتی دیموکراسی بوونی چین. هەندێکیان دەڵێن هەرکات GDP سەرجەمی داهاتی نەتەوەیی چین گەیشتە ٤٠٠٠ دۆلار ئەوا چین دەبێت بە وڵاتێکی دیموکراسی. هەندێکی تریش دەڵێن دروستبوونی چینی (طبقة) ناوەندی لە کۆمەڵگای چینی دیموکراسیەت دەکات بەشتێکی حەتمی. گروپێکیش کە وڵ هەتن Will Hutton زمان حاڵیانە دەڵێن پێویستە پراکتیکییەکانی ئابووری سوودێن لە (لیبێچینەوەی ئازاد، ئازادی زانیاری، سەروەریی و دەوڵەتی یاسا) بەم زوانە وا لە چین دەکات بە ناچاری خۆی یەکلا کاتەوە، یان ئیفلاس یانیش دیموکراسی هەڵبژێرێت. لە کۆتاییشدا قوتابخانەیەکی فکری تر هەیە کە دەڵێن بووژانەوەی کۆمەڵگای مەدەنی دەبێتە هۆی ئازاد بوونی سیاسی.

ئەم تیۆرانە رەنگە لە ماوەدای دوور راستبن، بەڵام پێدا گرتن لەسەر ئەوەی کە گۆڕانکارییە سیاسییەکان دەبێت بە رێڕەوێکی دیاریکراودا بڕوات وای لە زۆر لە چاودێران کردووە کە ئەو هەموو گۆڕانکاریانەی چین بەسەر سیستەمی سیاسی خۆیدا هێناوە نەبینن. دوای ٣٠ ساڵ لە چاکسازی چین توانی پێشکەوتنی جێگیر و دروستکردن و دامەزراندنی سەروەریی و دەوڵەتی یاسا بە ئەنجام بگەیەنێت و

گۆڕانکاری و تازە کردنــەوە و بــە پرۆفیـشنالکردنی "Proefessionaliziation" کارمەندە میریـیەکان بکات "Civil Service"، بـەڵام زۆر بـە کـەمی بنـەماکانی لیبراڵ دیموکراسی پیــادە کــردووە. لــەوەش گــرنگتر دەســەڵاتدارانی دوابـەدوای هــەر چاکسازیـیەك زیاتر لە دەسەڵاتەکانی پارتی کۆمۆنیـستی فەرمانڕەوا کـەم دەکەنـەوە و زیاتر چوار دەوری دەدەن. ئەم راستییانەشمان بە زەقی بۆ دەردەکـەوێت کاتێـك باسـی ئەنتەرنێت دەکەین. ئەنتەرنێت یەکێك بوو لەو هێزانەی گۆڕانکاری چینیان مــسۆگەر کرد. بەڵام لە راستیدا چین ئینتەرنێتی گۆڕی، وای لە کۆمپانیا زلەکانی وەك گوگڵ و مایکرۆسۆفت کرد بە گوێرەی مەرج و پرەنسـیپەکانی چین کارو یاری بکەن.

زۆربەی دیکتاتۆر و سیـستەمـەکانیان ئینتـەرنێت وەك بارومـەتری کـەش و هـەوا دەبینن، لە کاتی بارانی بارین خۆیان دادەپۆشـن، بـەڵام نـاتوانن کۆنترۆڵیــان بــە ســەر وەرزەکاندا هەبێت. بۆ نموونە هەر کاتێك وێب سـایتەکانی زێمبابۆی رەخنە ناڕاستـەی رژێمی حوکمی رۆبەرموگای بکەن دادەخرێن، هەروەك ئەوەی لـە کـاتی بـاران بـارین چـەتر هەڵـدەیت، بـەڵام ئـەو جـۆرە هەڕەشـەیە نابێتـە هـۆی رێگـە گـرتن ١٠٠٪ بڵاوبوونەوەی هەواڵ زانیاری بۆ دەرەوەی وڵات، هەروەها بە پێـچەوانەشەوە. بۆرمـا و ڤێتنام و ئێران و تونس هەوڵی زۆریاندا بـۆ دروستکردنی دیوارێـك بـە چـوار دەوری وڵاتەکەیان، بەڵام هەوڵەکانیان وەك بێژینگ وان نـەك دیـوار. عەرەبـستانی سـعودی ســەرکەوتوو تــرە لــەم هەوڵانــە، هــەموو هێڵــەکانی ئەنتــەرنێت بــە یــەك ســەنتەر بەستراوەتەوە، هەر وێب سایتێك کە لەگـەڵ بـیرو باوەڕەکانیـان نـەگونجێت قەدەغـەی دەکەن و بە نائیـسلامی لە قەڵەمی دەدەن. بەڵام چین ٦٠ جار لە عەرەبستانی سعودی گەورەترە، رێژەی بەشـدار بـوونی ئەنتەرنێتیـشی یـەکجار زۆرن و کـۆنترۆڵ کردنیــان ئەستەمە، سەرەڕایی ئەوەش بەیچین بە چاکی سازو ئامادەیە و رووبەڕووی ئـەم گرفتـە بۆتەوە بە پارە و مرۆڤ و تەکنەلۆژیا، ١٠٠ هەزار پۆلیان هەیـە کـە کـار و پیـشەیان بریتییە لە چاودێری کردنی نێت. تۆڕی ئەنتەرنێت، هەندێك سایتیـان قەدەغە کـردووە و ژمارەیەکی زۆریشی لە ئیمەیل رادەگرن. رەنگە ئـەم ژمارانـە زیـدە رۆییــان تیــادا

کرابێت، بەڵام زانایانی کۆمپیوتەر لەسەر ئەوە کۆکن کە چین بەلانی کەم چوار جۆر فلتەرو فایەرۆلی بەکار دەهێنێت"Firewall".

دوای ئەم سەرنجانە بۆمان دەردەکەوێت کە وڵاتی چین بەو سانسۆرە بەهێزەی هەیەتی و لە ڕێگای" دیواری مەزنی ئاگرین" (بۆ چاودێری کردنی ئەنتەرنێت) توانیویەتی چین بپارێزێت. بەڵام ئەو لە یەکچوونە زۆرەی نێوان چینی ئەمڕۆ و رووسیا و وڵاتانی ئەورووپای رۆژهەلاتی سالانی ۱۹۸۰ تووشی هەڵەمان دەکات، چونکە حکومەتەکانی بلۆکی یەکییەتی سۆڤیەت و دام و دەزگاکانی پروپاگەندەیان هیچیان پێ نەدەکرا بەرامبەر ئەو وێنە جوان و رەنگا و رەنگانەی رۆژئاوا بلاوی دەکردنەوە سەبارەت بە ژیانی خۆشگوزەرانی رۆژئاوایی. چین لە لایەکی تر بەشێکە لە جیهانی سەرمایەداری. چین لەزانیاریدا نقوم بووە و پڕە لە کالاو هەتا گەردەنیش کەوتۆتە نێو بلقەکانی کۆمەڵگای خەرجکەر"Consumer Society".

ساڵ بە ساڵیش ژمارەی ئەوانەی سوود لەم خزمەتگوزارییانە وەردەگرن زیاتر دەبن.

هەر کاتێك ببێتە هۆی هەرەشە یان بنکۆڕ کردنی رژێمی سیاسی لە چین زۆر بە توندی بەرپەرچ دەدرێتەوە لە لایەن دەسەلاتدارانەوە. ئەو کۆمپانیایانەی خزمەتگوزاری ئینتەرنێت دابینەکەن سانسۆر و چاودێرییەکی زۆر توندیان هەیە لەسەر بابەتە سیاسییەکان، بۆ نموونە ئەم بابەتانە قەدەغەن و بلاو ناکرێنەوە: هەر بابەتێك لەسەر تایوان، تبت، مەیدانی تیانیانمین و هەر رەخنە گرتنێك لە پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا، یان هەر بابەتێك لەسەر گرووپی ئایینی فلوان گۆنگ " Falun Goug". ئەم هەوڵانە بۆ ئەوە نییە تا چین لە جیهانی دەرەوە بپچڕێت، بەڵکو بۆ ئەوەیە تا لە نرخ و توانای جیاوازی و ململانێی سیاسی کەمبکەنەوە یانیش نەیهێڵن. بۆ نموونە گوگڵ پێیوایە کە تەنها ۲٪ ئەنتەرنێت سانسۆر دەکرێت.

دەسەلاتدارانی چین زۆر بە لایانەوە گرنگ نییە چ جۆرە زانیارییەك دێتە ناوەوەی چین، بەڵام مەترسییەکی زۆریان هەیە لە راگۆڕینەوە و قسەکردنی خودی چینییەکان

لەگەڵ یەکتر. یاساکانی ئازادی پێکهێنانی کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان زر دڕندانەیە لەم وڵاتە. ڕێکخراوە خێرخوازی و کۆمەڵە ئاینیی و یەکیەتییەکان لە ژێر چاودێرییەکی زۆر توندودان و ناو، بە ناوەش قەدەغە دەکرێن. ئەو توند و تیژییەی کە پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا دژ بە ڕووەکییەکان و Herbivorous میانڕەوەکانی فلوان (Falun Gong) بەکاری هێنان چاودێرە سیاسییەکانی جیهانیان تووشی سەرسوڕمان کرد. بەبێ لەو ناترسێت کە لە کۆبوونەوەکان باسی چی دەکەن، بەڵکو تەنانەت خودی کۆبوونەوەمەترسییەکی زۆر گەورەیە بۆ دەسەڵاتداران. مێژووی شۆڕشە چینییەکان کە لە لایەن ڕێکخراوە ئاینییەکان ڕێکخرا بوون وای لە حکومەتەکانی چین کردووە کە زۆر وریابن و لە هەر جموجۆڵێکی لەم جۆرە بترسن. لە وڵاتێك کە کۆبوونەوەی سیاسی تیادا قەدەغەیە، گەورەترین مەترسی دەسەڵاتداران، بریتییە لە بەکار هێنانی ئەنتەرنێت بۆسازدانی کۆبوونەوە و ناڕەزایی دەربڕینی گەورە.

دیواری مەزنی ئاگرین پڕە لە کون و درز، کاتێك نوێزسیونی بەرهەڵستکار مایکل ئانتی Michael Anti داخرا، هەموو بابەتەکانی کۆپی کران و لە چەندین سایتی تر بڵاوکرانەوە. ژمارەیەکی زۆریش لە چینییەکان پەنا دەبەن بەر جیهانی دیجیتاڵ و وێنە و بابەت لە مۆبایلەوە بۆ موبایل دەگوازنەوە و بڵاودەکەنەوە. یانیش وەك Attachmeats لە ڕێگای نیمەیلەوە بڵاویان دەکەنەوە و بەمەش لە دەست سانسۆر رزگاریان دەبێت. بەشێکیشیان نامەی کۆددار دەنووسن. بەڵام تا ئەمڕۆش حکومەت تازەترین تەکنەلۆژیا بەکار دەهێنێت بۆ سەر کوتکردنی هەر بەرهەڵستکارێك و بۆ درێژە دان بە ماوەی دەسەڵات و خۆ گونجاندن لەگەڵ گۆڕانکارییە تازەکان.

ئایا دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ئەلتەرناتیڤێکی راستەقینەیە؟

گەورەترین پرسیار ئەوەیە ئایا پارتی کۆمۆنیست دەتوانێت بەردەوام بێت لە خۆ گونجاندن و گۆڕاندا؟ ئایا دەتوانرێت بسەلێنرێت کە دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ئەلتەرناتیڤێکی راستەقینەیە بۆ دیموکراسی لیبراڵی؟ زۆر بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین دەسەڵاتداران بە تیازن هەموو داهێنانێکی سیاسی تاقیبکەنەوە.

لە پینگچانگ Ping chang ئامادەن کە رێگە بە پرۆسەی دیموکراسی لە نێو ریزەکانی حیزب بدەن. لە چۆنگ کینگ Chongqing یش وازیان لە هەندێك دەسەڵات هێنا لە قازانجی دادگاکان بۆ رێگەدان بۆ بیستنی رای گشتی. لە زگیۆZeguo حکومەتێکیان پێکهێنا کە هەمیشە گوێ لە راو بۆچوونی خەڵك دەگرێت سەبارەت بە مەسەلەی گرنگ. وا پێدەچێت کە هێڵە گشتییەکانی چاکسازی لە چین لە هیچ کاتێك مەترسی لەسەر پاوانکردنی دەسەڵات پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا قبووڵ ناکرێت، گرنگیش نییە چ ناوێکی لێدەنێت بە مەرجێك ناوی لێ نەنێت هەڵبژاردنی گشتی.

ئایا دەسەڵاتێکی سەرکوتکەری بە دەنگ داواکارییەکانی خەڵکەوە هاتوو دەتوانێت گەشە بکات و بگۆڕێت بۆ حکومەتێکی شەرعی و جێگیر؟ هۆکاری دڵەڕاوکێی ئابووری پلاندانراوی سۆڤیەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پلاندانەرەکان توانای کۆ کردنەوەی زانیاری راست و دروستیان نەبوو بۆ دەستنیشان کردنی سەرچاوەی گونجاو و قازانج بەخش بۆ زیاد کردنی بەرهەمهێنان و دەوڵەمەند بوون و هاندانی خەڵك بۆ خۆشگوزەرانی و ژیانێکی باشتر.

هەر چەندە کۆمەڵگا پێشکەوتوو ئاڵۆزتر دەبێت، ئەمەش وادەکات بەرژەوەندییەکانی گروپەکانی ناو کۆمەڵ ئاڵۆزتر دەبێت کە دەرئەنجامەکەیشی بار گرژی و رووبەڕوو بوونەوەیە چونکە بەرژەوەندییەکانیان جیاوازن لە کۆتاییدا سیستەمی سیاسی ئەخشە کێشراو تووشی گرفتی زۆر گەورە دەکات. بەڵام ئایا تەکنەلۆژیای تازە دەتوانێت باشترین زانیاری سەبارەت بە مەزاجی خەڵك پێشکەش بە سەرکردەکان بکات؟ لە وەڵامدا رەنگە بتوانین بڵێین بەڵێ ئەویش لە رێگای، راپرسی، راپرسی سەر ئەنتەرنێت و کۆ کردنەوەی گرتنی گشتی رەنگە ببن بە یارمەتیدەری دەسەڵاتدارانی بەیجین تا ئاگاداری مەزاجی خەڵك بن.

هەرچەندەی چین ئاڵۆزتر دەبێت ئەوا بەم جۆرەش بەرژەوەندی هەژاران رووبەرووی دەوڵەمەندە تازەکان دەبێتەوە، دانیشتوانی شار لەگەڵ دێ، خاوەن پیشەکان (سەهم) لەگەڵ فەرمانبەران زۆر سەختە بتوانێت هەموو کەس رازی بکەیت لە هەموو کات. لەم جۆرە کەش و هەوایەدا بڕیاری شەرعی و بەجێ لە لایەن حکومەت کە دۆڕاو و براوەکان قەبوڵی بکەن نەستەمە. هەڵبژاردنی دەستنیشانکراو (Deliberative Polls) وەك ئەوەی زیگۆ Zeguo کە ٢٧٥ کەس لە کۆی ١٢٠ هەزار کەس بەشداریان تێدا کرد بوو بە شەرعی لە قەڵەم دەدرێت؟ رەنگە لە دوارۆژدا دەوڵەتی چینی تاکە حیزبی برووخێت، بەڵام وادیارە لە ماوەی نزیك رژێم خۆ دەگونجێنێت و رێگاو تەکنیکی زۆر ئاڵۆز بدۆزنەوە بۆ بەردەوام بوون لە دەسەڵات بە هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی رێگا چارەیەك بۆ گرفت و نەهامەتییەکانی خەڵك.

هە رێویش حکومەتی چین زۆر پراگماتیانە مامەڵە لەگەڵ داخوازییەکانی خەڵك دەکات و بە پەرپەڵەوە دەچێت و چارەسەریان دەکات. لە هەمان کاتیشدا سوودێکی زۆر لەو رەخنانە وەردەگرێت کە ئاراستەیان کراوە بە دواداچوون و لێکۆڵینەوەیان لەسەردا دەکات بۆ چارەسەر کردنی خاڵە لاوازەکان. بۆ نموونە هەرکات راپۆرتێك یان لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بە رووخانی سیستەمی تاك حیزبی چین بنووسرێت و بڵاوبکرێتەوە ئەوا دەستبەجێ چینییەکان لێکۆڵینەوەی خۆیان لەسەر هەمان بابەت ئەنجامدەدەن. پارتی کۆمۆنیستی دەسەڵاتدار سوودێکی یەکجار زۆر لە تاقیکردنەوەی دیموکراسییەتە پێشکەوتووەکان وەردەگرێت و هەمیشە بە دوای میکانزمی تازە و گونجاودا دەگەرێن بۆ درێژەدان بە تەمەنی سیستەمی تاك حیزبی چین، بەڵام هیچ سوود لە تاقیکردنەوەی رژێمە سەرکوتکەرەکان نابینن. چین توانیویەتی مانای جیهانگیری بگۆرێت بە سەڵماندنی ئەوەی کە رژێم و سیستەمی تاکە حیزبی و سەرکوتکەر توانای ئەنجامدانی گەشەسەندنی ئابووری هەیە. لە داهاتووشدا رەنگە لە رێگای نموونەی دیکتاتۆریەتی راوێژکاری بسەڵمێنن کەدەوڵەتی تاکە حیزبی دەتوانێت سەقامگیری دابینبکات.

بەشی سێیەم

هێزی نیشتمانی سەرتاسەری

[*]"Comperhensive National powe r "

سروشت بووژانەوەی چینی مسۆگەر کردووە. لە دوو هەزار ساڵی رابردوو چین چەندین جار بووە بە دەوڵەتێکی مەزن "Super Powev" . تەنانەت لەم دواییانەشدا لە ساڵی ۱۸۲۰ تەنها بیست ساڵ بەر لە شەڕی ئوپیۆم"Opium" ئەو ساڵ چین ۳۰٪ لە GDP جیهانی پێکدەهێنا. ئەم جۆرە مێژووە وایکردووە خەڵکی چین زۆر شانازی بکەن بە رابردووی خۆیان لە لایەك، لە لایەکی تریش زۆر ناڕەحەتن لە رۆڵی چین لەسەر ئاستی جیهاندا لە حاڵی حازردا. ئەمڕۆ خەڵکی چین واهەستدەکەن دەبێت ئەم هەڵەیە چاکبکەنەوە و چین رۆڵی شیاوی خۆی ببینێت لەسەر ئاستی جیهاندا. یان جیوتونگ لە کتێبی بووژانەوەی چین بە چاوی چینییەکان.

Yan Xuetong "The Rise af china in chinese Eyes"

لە ژێر سێبەری کۆشکی هاوینەی پڕ رەمزو هێما کە دەکەوێتە باکووری خۆرئاوای بەیگین، چاوت دەکەوێت بە قوتابخانەی حیزبی پارتی کۆمونیستی ئەم خەڵوەتگە ناو خۆییەی کە تا ساڵی ۲۰۰۲ لە لایەن هیو جینتاوز Hu Jintao بەڕێوە دەبرا بەر لەوەی سەرکەوێت و ببێت بە سەرۆك. ئەم قوتابخانەیە ناخنراوەی بە ئایدۆلۆژی رەمی دەوڵەت و حیزب، بەرپرسە لە بیروباوەڕی حیزب و وەك (وحی) وایە لەسەر حیزب. هەر لێرەش سەرکردەکانی داهاتووی حیزب دەستنیشان و ئامادە دەکرێن.

بەر لەوەی کادیرەکان تەرفیع بکرێن و بەر پرسیاریەتی زیاتریان پێ بدرێت دەبێت بەشدار بن لەو کۆرسەی کە ۱۰۰ رۆژ دەخایەنێت کە بە جۆرێك دارێژراوە بۆ ئەوەی پارتی ئایدۆلۆژی ئەم کادیرانە شەحن بکرێتەوە.

قوتابخانە کە زۆر" زەخمە" یەکجار جوان و قەشەنگە لە رووی تەلارسازییەوە. پێکهاتەیەکی سەیرو تێکهەڵکێشە لەگەڵ چاکسازییە سیاسییەکانی سۆسیالستی. شەقامەکانی پڕ دارو درختی گەورە و جوانن ئەو باڵەخانەی کە ئاهەنگی دەرچوونی تێیدا دەکرێت.

لە تەنیشت چەند باڵەخانەیەکی ترە کە لە بالکۆنییەکانیانەوە ژمارەیەکی زۆر پەرۆك و ئاڵا شۆڕ کراونەتەوە.

لەسەرەتای ساڵی ٢٠٠٥ لە یەکێك لەو ژوورانە دانیشتبووم، چوار دەوردرا بووم بە هەندێك لە ژیرترین بیرمەندی سیاسەتی دەوڵەتی چین، کە تەماشای پاوەرپوینیتی پلان دەکرد "Pawer Point" کە لە لایەن ئابووری چەپی تازە هیو ئانگانگ" Hu Angang" ئامادە کرابوو و پێشکەشدەکرا. ئەم شوێنە وەك نیسفەنج وایە کە حکومەت بیرو بۆچوونی سەرجەم بیرمەندەکانی سەرتاسەری وڵاتی لێوە وەردەگرێت و هەڵیان دەلێنجێ. هەر لێوەش گفتوگۆ لەسەر زۆربەی مەسەلە گرنگەکان دەکرێت لە لایەن ژیرترین عەقڵی چین. بەڵام ئەوەی تازە بوو و جێگای سەرنجێکی زۆر گەورە بوو کە حکومەت بۆ یەکەمین جار بڕیاری دابوو کە شارەزایانی سیاسەتی بیانی داوەتیکات بۆ بەشداریکردن لە گفتوگۆکان، منیش لەگەڵ نێودەرزەن لێکۆڵەرە نێودەوڵەتییەکان کە زۆر بە وردی هەڵبژێردرابوون خۆمان لە قوتابخانەی حیزبی پارتی کۆمونیست دۆزییەوە"ccps " لە ژێر دروشمی" چین و جیهان و ستراتیجیەت و رۆڵی هێز" . گفتوگۆکە لە لایەن لی جونرو Li Junru کە جێگری سەرۆکی قوتابخانەکەیە و زمانحاڵ و توێژەری بیرو باوەڕی حیزبە. بەم وشانە گفتوگۆکەی دەستپێکرد" قوتابخانەی حیزبی جێگای سەرسوڕمانە، بەڵام ئەمڕۆ بە رووی هەموو جیهان کراوەتەوە. ئەوەش بە کاتێك و رووداوێکی زۆر گرنگ تۆمار دەکرێت لە مێژوومانا .

هێزی نیشتمانی سەرتاسەری:

چین ڕەنگە خۆی سکرترین هێزی گەشەسەندوو بێت لە مێژوودا.زۆر سەختە بتوانین خەیاڵ بکەین کە ڕاوێژکارانی ناپلیۆن، لۆرد پالمرستن "Lord Palmerston" بسمارك "Bismark" یان ئەنانەت جۆرج بۆش پلان و نەخشە بۆ وڵاتەکانیان دابڕێژن کە لایەنی ئابووری و سیاسی و سەربازیی لە خۆوە گرتبێت بۆکۆ بڕکۆ کردن لەگەڵ جیهاندا. بەڵام ئەم کارە ئەوەیە کە هونانگانگ Hu Angang هەوڵدەدات بە ئەنجامی بگەیەنێت لەم سیمنارەدا. بەڵام ئەویش بە تەنها نییە. پێوانی ڕێژەو ئەندازەی هێزی نیشتمانی سەرتاسەری Comprehensive National " CNP Power" بووە بە خولیایەکی نیشتمانی. CNP زۆر زیاترە لە تەنها چەند پیتێك کە ستراتیژ دارێژەرە چینییەکان هەمیشە بە کاریان دەهێنن.

چینییەکان هەر لە سەردەمی سەن زی "Sun Zi"یەوە بۆیان دەرکەوتووە کەتەنها لە ڕێگای تەماشا کردن و تێڕوانینی خاڵە لاوازەکانی نەیارانەوە دەتوانێت هێز و توانای خۆی ببینێت.

هەر یەك لە بیرمەندە"Think- Tanks" شارەزاییەکانی بواری سیاسەتی دەرەکی ڕێگای تایبەتی خۆیان دۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی بتوانن بە ژمارە هێزی هەر نەتەوەیەك نیشانبدەن. ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکانی چین (CASS) سەر قافلەی دەزگا ئەکادیمیاکانی ترە لەم بوارەدا. کە خشتەیەکیان داهێنا کە پێکهاتبوو لە شەست و چوار خانە یان نیشاندەری (Indicators) هێز لە ساڵی ١٩٩٠. لە لایەکی تر دەزگای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی هاوچەرخ. کە دەزگایەکی زۆر گرنگ و زۆر گەورەیە کە خەڵکی بیرمەند و ژیری لە وەزارەتی ئاسایشی نیشتمانی لە خۆوە گرتبوو، ڕێگایەکی تریان دۆزییەوە بە بەکار هێنانی شارەزایانی خەملاندن (Surveys)، شارەزایانی بواری دواکەوتن ڕووخان (Regression)، شارەزایانی بواری دەربڕینی چاك و بە ڕێز (Nerve Networks) وە شیکەرەوەی زانیارییە جۆراوجۆرەکان. لە ساڵی ١٩٩٩ هێزی سەربازیشی بوو بە ئەندام لە لیژنەی حیزب و

ئەوانیش لە لای خۆیانەوە دەزگایەکیان پێکهێنا بە ناوی ئەکادیمیای سەربازی چینی کە هاوکێشە یەکیان داهێنا بۆ پێوانی هێزی نیشتمانی (P=KXHXS).

لە سەردەمی جیهانگیری و نموونە جیهانییەکاندا (Universal Norms)، جێگای سەرنجە کە ستراتیژ دارێژەکانی چینی زۆر بیر شەرمانە باس لە هێزی نەتەوەیی دەکەن (نیشتمانی). بیرۆکەی وەدەستهێنانەوەی سەروەری لە ئابووری جیهانی و هێزەکانی کۆمپانیاکان و تەنانەت گروپ و کەسانیشی وەك تیرۆرستەکان بووە خەمی سەرەکی هەموو کەسێك و کەرستەی شۆرشی تازەی چینە بۆ تێروانینی جیهان.

بیرۆکەی سەرتاسەری بوون وادەکات بە شێوەیەکی تایبەت چینییەکان بە هەموو خشتەکانی (CNP) یەوە کە نیشانەی سیاسی و ئابووری، هەروەها سەربازین بیر لە بە خۆدا چوونەوە بکەن بۆ بەهێز بوون لە گشت لایەنەکان. بەم دواییەش خەریکی دۆزینەوەی رێگای تازەن بۆ سەرنج راکێشانی دەرەکی و ناوەکی بۆ سەرنجراکێشانی کەلتووری . کەسێکی ئەکادیمی ئەوە روون دەکاتەوە بۆچی سەرتاسەریی بوون (Comprehensiveness) کلیلی هێزە بە بەراورد کردن بە رابردوو. پرۆفیسۆر یان خیوتۆنگ (Ysn Xuetong) زیوتۆنگ دەپرسێت بۆچی یەکێتی سۆڤیەت بەهێزتر بووە لە ژاپۆن لە ساڵانی ١٩٨٠ دا؟ لە کاتێکدا GDP سۆڤیەت تەنها $٧٤١.q ملیار بوو بە بەراورد بە $١/٢٢٠ ی ملیاری ژاپۆن.لەو کاتەی ژاپۆن شێرێکی ئابووری بوو لە هەمان کاتدا مشکێکی سەربازی بوو. یەکێتی سۆڤیەتی هەژار لە لایەکی تر دەزگایەکی سەربازی هەبوو کە ململانێی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەکرد و هاوسەنگی هەبوو لە نێوانیاندا لەم بوارەدا. هەر بۆیەش دەڵێت هێزی سەرتاسەری یەکێتی سۆڤیەت بەزلهێز وەسفدەکرا، لە کاتێك ژاپۆن بە حاڵ بە هێزێکی گەورە لە قەڵەم دەدرا.

دەرئەنجامەکەیشی روون و ئاشکرایە: بە هەمان شێوەی کە پێشکەوتن و گەشەسەندنی بەلانسکراو ناماقی سەرەکی و گرنگی چاکساز خوازنە لە ناوە خۆدا،

هەر بەم ئەندازەیەش زۆر گرنگە بۆ چین جۆرە بەلانسێکی هەبێت کە ئەکادیمییەکانی ئەو وڵاتە بە خشتەی بەلانسکراوی هێز لە ناوی دەبەن (Balanced Power-Profile). بە وتەیەکی تر هێزی نابووری دەبێت بەلانسکراو بێت لەگەڵ هێزی سەربازی و سیاسی لەگەڵ قورسایی و رادەی هێزی ئەخلاقی.

بەڵام سەرەرای ئەو مەنهەجە (Mot hodologies) ئاڵۆزەش کە بووە بە پێوەری هێز، لێکۆڵەرە چینییەکان زۆر بە زەحمەت فریای ئەو گەشەسەندنە سەختەی وڵات دەکەون. لە پێشبرکێی ساڵانی ۱۹۹۹ بەیەکێن لە دوای USA ، ژاپۆن، روسیاو چەندین وڵاتی ئەوروپایی دەهات. بەڵام ئەمرۆ بە گوێرەی چەندین ئامارو خشتەدا چین هەموویانی جێ هێشتووە و لە هاوسەنگی دایە لەگەڵ USA . بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە هەر چەندە چین بە هێزتر دەبێتە ئەوەندەش بەرمەندکانی سیاسەتی دەرەوەی وڵات بە عاقڵانەترو مەندتر مامەڵە دەکەن و زیاتر هەست بە شانازی دەکەن Nourishin Obscurity

بە شانۆگەری " گالیلۆی " (برخت)دا پاڵەوانی شانۆگەرییەکە کە فەلەکناس بوو دەیتوانی باس لە هەموو زانیارییە ئەستێرە ناسییەکانی بکات و بیانخاتە روو و خۆی پێبادات تەنها گرنگترین راستی نەبێت کە نەیدەتوانی باسیبکات ئەویش خولانەوەی زەوییە بە چوار دەوری خۆردەوە. بۆ ماوەك نزیکەی ئەومیەك (جیل) دارێژەرانی سیاسەتی دەرەکی چین تووشی هەمان گرفت بوو بوون: چینییەکان خۆیان دەپاراست لە خۆنیشاندان بەوەی پێشدەکەون و بە دوای رۆڵی زلهێزیدا دەگەڕێن. تەنانەت بەکار هێنانی وشەی بووژانەوە"Rise" کە دەکاتە جیوکی بە زمانی چینی " Jueqi" وەك قەدەغە کراو وابوو.

بەرپرسە چینییەکان مەترسی ئەوەیان هەبوو کە جیهان بووژانەوەی چین بە هەرەشە حسابیکەن، کە رەنگە ئەمەش ببێتە هۆی ئەوەی وڵاتانی جیهان پیلانیان بۆ دارێژن. ئەوان پێیان وابوو ئەگەر خۆیان باس لە بووژانەوە و گەشەسەندن نەکەن رەنگە دونیاو وڵاتانی تری بە لایان پەسندتر بوو کە باس لە پێشکەوتن بکەن کە ئەمەش تەعبیرێکی جوان و ناسکترە کە خەڵك ئاسانتر قەبووڵیبکەن.

بــه گــوێرەی تــەعبیری جــۆرج ئورویــل "Orwell" (نووســەری خــەیاڵی زانستی)،دەتوانن ناو لە شتەکان بنێن بەبێ ئەوەی وێنــەیان بــۆ دروســتبکەن (بــەڵکو خەڵك هەرکەسە و وێنەی خۆیانی تێدا بدۆزێتەوە).

ئەو پێشکەوتنە زەق و بەر چاوەی چین لە ژێر کاریگەری دروشمێکــی دیــنگ زیــاو پینگ" کە بە چینەی دەکــات تــاو گــوانگ یــانگ هیــوTao Guang Yang hui واتە" ژێری بشارەوە و لێلی و نادیاری بڵاو بکەوە" Hide brightness , Nourish Obscurity". کە یەکەم جار ئەو ڕەحی ئەم دەستەواژەیە بــەکار هێنــرا بــەم جــۆرە وەرگێردرابوو سەبر بگرەو چاوەڕوانی کــاتی خــۆت بــە، لــە پاشــان توانــاکــانی خــۆت پێــشبخە" Bide Our Time and build our Capabilities" دیــنگ زیــاو پینگ مەبەستی لەم دەستەواژەیە ئەوە بوو کە چین وڵاتێکی هــەژار و لاوازە، دەبێــت خۆی لە گرفت بپارێزێت و تواناکانی چڕ بکاتەوە لە پێناو پێشکەوتنی ئابووری. چــۆن خۆی لە پلانەکانی ناوەندی ماوتسی تونگ پاراستبوو هەر بــەم جــۆرەش تــوانی چــین رزگار بکات لە باری قورسی سیاسەتی دەرەکــی و شۆڕشــگێڕی ســەردەمی مــاو کــە بریتیبوو لە پاڵپشتی وڵاتە کۆمۆنیستەکانی باشووری خۆرهەڵاتی ئاســیا: شــەڕەکانی نێوان هند و ڤیتنام هەروەها تەماشا کردنی هەر کرد بوونەوەی چــەند دەزگایــەك بــە چاوی شك و گومانەوە.

ستراتیژیەتی نوێی دیــنگ زیــاو پیــنگ کــە بریتییــە لــە سیاســەتێکی نادیــاری دەرەکی، مانای ئەوەیە کە چین هەوڵێستی بێ لایەنی هــەبێت لــە هــەر شــەڕێك کــە هەڵبگیرســێت، یــان لەهــەر کێــشەیەك ســەبارەت بــە دەســەڵات بەســەر ســەرچاوە سروشتییەکان- هەروەك خۆی دەڵێت

" سەرت دەرمەخە". بۆ سەرکەوتنی ئــەم بــۆ ســەرکەوتنی سیاســەتەش بــەیگێن دەبێت زۆر بە لەخۆ بوردەیی و تەنها خەریکی هەنــدێ مەســەلەی بــچووك بێــت کــە لەمەودوا قازانجی ستراتیژی دەبێت. لە هەمان کاتدا دەبێــت واز لــە خــووە کۆنەکــەی بهێنێت کە بریتیبوو لە دۆستــایەتی لەگــەڵ وڵاتــە سۆسیالــستەکاندا. لەمــەولا چــین

دەبێت باوەش بکاتەوە بۆ هەر وڵاتێك کە رەنگە ببێتە یارمەتیدەر بۆ خواستی چین بۆ بازاڕی تازە و سەرچاوە سروشتییەکان و یارمەتی سیاسی.

بۆ ستراتیژ دارێژە ئەمریکییەکان وەك پۆل ولفوتز"Paul Wolfowitz و رۆبەرت کاگن Robert Kagan یان جۆن میرشیمر" John Mearsheimer " کە بە دوای بەڵگەدا دەگەڕێن هەڕەشەی چین بسەلمێنن، بەڵام هەڵسوکەوتی" کۆماری گەل" ئەوان تووشی سەر لێشێوان دەکات، هەر چەندە، ئەوان دەڵێن کە چین لە شوێنێك دەگەڕێت لە ژێر خۆر، هەروەك هێزە گەشەسەندووەکانی رابردوو بەڵام بەمیگین لە هەوڵی بەردەوام دایە بۆ پووچەڵکردنەوەی نیەی کانیان، لە جیاتی لاسایی کردنەوەی هەڵسوکەوتی شەڕانگێزی ئەڵمانیا.

لە ژێر حوکمی قەیسەر ولهێلم " Kaiser wilhelm". یانیش ئیمپراتۆری ژاپۆن. وادیارە چین هەموو هەوڵێکی تەرخاندەکات بۆ ئەوەی خۆی لەو کێشە بە دوور بگرێت تا رادەی دەروێشی.

ئەم بیر و بۆچوونە سەرچاوە لە رابردوویەکی زۆر دوورەوە هەڵدەگرێت. هەر لە رۆژگارەکانی هونەری شەڕی" زی" Zis Art at war : بیرمەندە چینییەکان شەڕیان بە رووخانی ستراتیژیەت وەسفکردووە. بە لای ئەوان پەسندترە کە هەموو رێگایەك تاقیبکەنەوە بۆ دۆزینەوەی چارەسەر لە هەموو بارودۆخێکدا بەبێ ئەوەی تەنانەت یەك تاقە فیشەك بتەقێت. هەر چەندە تاماجەکانیان زۆر کۆنن، بەڵام ناوەڕۆکی ستراتیژیەتی چین زۆر تازەیە. زۆربەی بیرۆکە ئاڵۆز و پێشکەوتووەکان کە لە لایەن بیرمەندە ستراتیژییەکانی رۆژ ئاواوە بەکار دێت، ئەوا لە لایەن بیرمەندە چینییەکان داهێنراون.

ئەوان بۆیان دەرکەوت کە (تعذية العصوض) زۆر سەختە بە تایبەت وڵاتەکەت زۆرترین ژمارەی دانیشتوانی جیهانی پێکهێناوە. ئابوورییەکەیان ساڵانە ١٥٪ زیاد دەکات. بودجەی سەربازی و خۆپاراستن زۆر زیاترە لە جاران بەردەوام لە زیاد بوونیایە. کۆمپانیاکان لە هەموو شوێنێکی جیهاندا کاردەکەن وەبەرهێنان دەکەن. لە

زانکۆکان و دەزگای بیرمەنداندا دەنگۆیەکی یەگجار زۆر هەیە لە لایەن بیرمەنداندا بۆ وازهێنـان لـە بنـەمای بیرۆکـەی دینـگ زیـاو پینـگ. لـە کۆتـایی سـاڵی ۲۰۰۳ پالەپەستۆکە زۆر زیاتر بوو.

ڕووخانی گەشەسەندنی ئاشتی خوازانە

جوانترین شوێنیان هەڵبژاردبوو بۆ ڕاگەیاندنی ئاشکرای (لادانی تحریم) گەشـانەوەو بووژانـەوەی چـین. دوورگـەکانی هاینـان" Hainan "، جوتیـارەکـان و هـەژارەکانیـان شەبقەی لە قامیش دروستکراویان لەسەر کردبوو، گامێشی ناوی، کێڵگەی بـرنج کـە جۆرێکە لە بەهەشتی تازە و مژدێن بۆ ئەو ڕۆژئاواییانەی کـە پەیوەنـدی و تـارەزووی کەلتووری چـینین. جـوانترین شـوێنیش کـە دەکەوێتـە شارۆچـکەی بـۆواو (Boao) کەوتۆتە ناو ئەرخەبیلۆ" Archipelago" لە هوتێلی زۆر نایاب چواردەور دراو بـە دارخورما، باخچەی یەکجار زۆر جوان و قەشەنگ، مەلەوانگە کە لاسـایی کردنـەوەی سروشت بوو پڕ بوو لە لە بەردی کەورە و شەلال، یاریگەی گۆلف کـە هێنـدە جـوان و ڕێك بوو دەتگوت بە کۆمپیوتەر دروستکراوە. هەر لێرە لە بەردەم میوانێکی زۆر کـە داوەتکرابوون ، وەك جۆرج بوش و سەرکردەکانی جیهان کە سیاسەتی جیهان بە ڕێـوە دەبەن سەرکردەکانی چین هەڵسانەوە و بووژانەوەی چینیان بە ئاشکرا بۆ یەکەمین جـار ڕاگەیاند.

زهینگ بیجیان" Zheng Bijian" کە ئەم دەستەواژەیەی داهێنا بەکار هێنـا، وەك بالیۆزی بیرمەندانی چین بوو بۆ سەرکردە چـینییەکان هـەر لـە کۆتـایی سـاڵانی ۱۹۷۰ وە. زهینگ بیجیان لەسەر داخوازی دینگ زیاو پینگ چوو بۆ ڕۆژئاوا لەگـەڵ گروپێك لێکۆڵەرەوە.

کاتی خۆی جێگری سـەرۆکی قوتابخانەی حیزبی بوو بۆ نوخبە (کاتێك سەرۆك هـو جینتـاوز " Hu Jintao" سـەرۆکی ئـەم قوتابخانـە بـوو). هـەروەها وەزیـری پروپاگەندەش بووە. بەڵام ئەوەی جێگای سـەرنجە، کارێکی زۆر نائاسایی بوو کەسێکی

دەرەوەی حکومـــەت ئـــەم کۆنـــسێپتە گرنگـــە (Concapt) بـــە نـــاوی حکومـــەت ڕاگەیەنێت.

لە یەکێك لە سەفەرەکانی زەینگ جیجیان بۆ ئـەمریکا تووشـی سـەر سـوورمان هات لەوەی چۆن ژمارەیەکی زۆر لە خەڵك بووژانەوە و هەڵـسانەوەی چین بـە هەڕەشـە دەبینن. هەر بۆیەش بۆی دەرکەوت بێ دەنگی کاریگەریەکی هەیـە بـۆ ڕەوانـدنـەوەی ئەم ترس و هەڕەشەیە، چین دەبێت هەڵسێتەوە سەر پێ و بە ئاشکرا گەشەسەندنەکەی بۆ جیهان باسبکات.

لە ئاهەنگی کردنەوەی (منتدی) (Forum)ی بۆیـاو Boao گـوتی: بووژانـەوەی (Rise) تازەی چین دیاردەیەکی نەبینراوە لە مێژووی جیهاندا. ڕوونیشی کـردەوە کـە چین وەك ئەڵمانیـا ناکات لە شەڕی جیهانی یەکـەم، یـان ئـەڵمانیا و ژاپـۆن لـە شـەڕی جیهانی دووەم کە هێزیان بەکار هێنا بۆ بە تـاڵان بردنـی سـامانە سروشـتییەکان بـۆ زاڵبوون بەسەر جیهان. ئەوەك یەکێتی سۆڤیەت کە پێشکەوتنەکانیـان لە جیهان دابڕاو بوون، چین ئاوێتە و تێکەڵی ئـابووری جیهـانگیر دەبێـت، دەبێـت بـە بـازاڕ و هـەلی ئابووری دەخولقێنێت بۆ جیهان. هەروەها ئێمە ئامانـەوێت وەك ئـەمریکا بـبین بـەو هێزەی کە کۆنترۆلی دنیا بکەین. ئامانەوێت بەرە دروستبکەین وەك NATO کە بـە جۆرێك دروستکراوە دژ بە هەندێك ولات بێـت. تۆمەتـەکانی کاگـان" Kaggan" و ولفوتیز"Wolfowitz " و میرشیمێر "Mearsheimer" گـوتی بووژانـەوەی چـین حاڵەتی براوەوە- براوەوە (Win-Win) دروستدەکات بۆ جیهان بۆ بـڵاو کردنـەوەی ئاشتی، گەشانەوەی ئابووری.

بیروبـــاوەڕی زەیـــنگ بیجیـــان لـــە لایـــەن چـــەندین گرووپـــی گەشەســـەندووی ئەنترناسیۆنالیستە ئازادیخوازەکانەوە پاڵپشتی لێ دەکرێت لە چین. ئـەو بیرمەندانـەش وەك کن یاکینگ" Qin Yaqing" و شی ینهۆنگ کە پێیان وایە چین دەبێـت چـیتر ڕۆڵی قوربانی نەگێڕێت و ڕۆڵێکی ئەکتیڤتر بجۆزێتەوە لە مەسەلە نێودەوڵەتییەکانـدا. خاڵی دەستپێکیش دانـانە، ئاشکرا کردنی بووژانەوەی چـینە. بـەڵام بـە هاوتـەریبی

لەگەڵ ئەو دانانە، بەیگین دەبێت ستراتیژیەتێکی ئامادە کراوی هەبێت بۆ نیشاندانی بایەخدانی چین لە بەشداریکردن لە سیستەمی جیهانی تازە لە جیاتی لەبار بردنی.
ئەوان دەیانەوێت چین بە دڵنیاییەکی زیاترەوە داکۆکی لە بەرژەوەندییەکانی بکات بەڵام لە نێو چوارچێوەی ئەو سیستەمەی کە هەیە. ئەم تیۆرییەی زەینگ بیجیان هەر لە خۆڕا دروست نەبووە، بەڵکو ئەو بەسەر هەموو هاوڕێکانیدا زاڵبوو لە بۆچوونە بوێرەکانی لە قوتابخانەی ناوەندی حیزبی کاتێك سەرۆك هوجینتاوز پارە و پوولی بۆ پرۆژەی لێکۆڵینەوە یەکی زۆر مەزن تەرخانکرد، پرۆژەکە لە لایەن قوتابیانی دکتۆرا PHD بەڕێوە چوو کە پتر لە کەیسی (٤٠) لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە هێزە نێودەوڵەتییە بووژاوەکانی کە ڕێگای توند و تیژیان بەکار هێناوە بۆ گەشەسەندن و بڵاو بوونەوە-، بۆیان دەرکەوت کە هەموویان شکستیان هێناوە.

تیۆری بووژانەوەی ئاشتیخواز مقۆمقۆیەکی گەورەی لە زانکۆکانی بەیجین نایەوە و کەوتە بەر هێرشی نەتەوەخوازەکان، ئەوانەش خەڵکی بەهێز و دەستڕۆیشتوون کە بەهەر دوو ناوی کۆمۆنیستەتازەکان.

Neo-comms وە پارێزگارە تازەکان Neo-cons ناسراون، زمانحاڵیشیان پرۆفیسۆر یان خیوتسۆنگ (Yan Xuetong) ی سەرزکی دەزگای لێکۆڵینەوە نێودەوڵەتییەکانی زانکۆی تسینگهوە یە (Tsinghua) لە ژوورەکەی خۆی پێیگوتم: بووژانەوەی ئاشتیخواز هەڵەیە، ئەمە نامەیەکی هەڵەیە بۆ تایوان کە ڕەنگە جیا بوونەوەی خۆیان ڕاگەیەنن بە ئومێدی ئەوەی ئێمە هێرشیان نەبەینە سەر. زۆر لە ستراتیژ دارێژەرە چینییەکان دەڵێن لە مێژوودا هیچ نەتەوەیەکی مەزن بە هێمنی و ئاشتیخوازی هەڵنەساوەتەوە. لەو کاتەی دەڵێت چین دەبێت هەموو کارێك بکات بۆ ئەوەی خۆی لە شەڕ بە دووربگرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا دەڵێت شەڕ لەگەڵ تایوان حەتمییە گەر چین واز لە گێڕانەوەی تایوان نەهێنێت. زۆر تووڕە و ناڕازییە بەو دەسەڵات و کاریگەرییەی کە ئینتەرناسیۆنالستە لیبراڵەکان بەسەر سیاسەتی دەرەوەی چین هەیانە و دەڵێت جیاوازی نێوانمان ئەوەیە، ئەوان دەیانەوێت خاوەمان بکەنەوە لە

کاتێکدا کە ئێمەش دەمانەوێت چوار دەوریان بدەین و بیانخەینە ژێر چەپۆکی خۆمان ئەومش USA و ژاپۆن و تایوان دەگرێتەوە، ئاوەڕۆکی گفتوگۆکەش ئەوەیە، ئەوان دەڵێن چونکە چین بێ هێزە ناچارین سازش بکەین، بەلاّم ئێمە دەڵێین گەر سازشمان کرد ئەوان داوای زیاتر دەکەن. کێشەی ئێمە لەگەڵ ژاپۆن و تایوان دەرئەنجامی ئەرم نواندن و هێور کردنەوەی چەندین ساڵەیە. کاتێك من پێم گوت تۆ پیاوێکی دەسەلاّتدار Neo-con ناسراویت ئەو هیچ لارییەکی نەبوو و لە وەلاّمدا گوتی من پێم ناخۆش نییە وام پێ بڵێن، بەلاّم زیاتر پێم خۆشە کە پێم بوترێت واقیعی. نازناوی کۆمۆنیستە تازەکان Neo-comms هەر دەمێنێتەوە چونکە چەندین هاوتەریبی و لەیەکچوون هەیە لە نێوان یان خیوتۆنگ خەلکی تر کە وەك ئەو بیر دەکەنەوە لە USA . یان خیوتۆنگ دەقاودەق ناوێنەی " ولیام کریستۆل" (William Kristol)، کە سەرنووسەری هەفتەنامەی (Weekly Standard)، لە واشنتۆن و دامەزرێنەری پرۆژەی رۆشنبیرییە (Educational Peoject) بۆ (New American Century). لەو کاتەی کریستۆل مەترسی لە چین هەیە و دەڵێت بالاّدەستی ئەمریکا تاکە رێگا چارەیە بۆ ئاشتی و سیستەمی جیهانی، بەلاّم یان خیوتۆنگ پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە تازە کردنەوەی سوپای چینی کلیلی سەقامگیرییە لە جیهان. هەروەك کرستۆل زۆر (معجبة) بە (ونستن تشرشل). هەروەك کرستۆل دەڵێت من تاکە دەنگی بیابانم. هەروەك کرستۆل لە میدیا و پروپاگەندە زۆر زیرەکە و بیرۆکەکانی لە گۆڤارەکان بلاّو دەبنەوە وەك" وەك مەسەلەی جیهانییەکان" (World Aftairs) و (Global Times)، هەروەها زۆر ناودار بووە و بەرە و ئەتەوە پەرەستی دەچێت.

ئەوانەی راران لە دەنگدان و پاڵپشتی کردنی سیاسەتمەدارانی چین کەورەترین کرفتن لە بەردەم سیاسەتی دەرەوەی ولات، چونکە ئەوانە گەورەترین گروپن. ئەم پراگماتیانە زۆر خۆشحاڵ نەبوون بە بیرۆکەی بووژانەوەی ئاشتیخوازی. چونکە بە رای ئەوان دەبێتە هۆی شکست و ناتوانێت ستراتیژیەتێکی سەرتاسەری زامن بکات، لە هەمان

کاتدا توانایان نییە چیرۆکێك هەڵبەستن بۆ قەناعەت پێ هێنانی وڵاتانی جیهان. وەنگ جیسی"Wang Jisi" کە یەکێکە لەو بیرمەندە قسەزانانەی کە کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر سیاسەتی دەرەوەی چین، رایگەیاند کە ئەم بیرۆکەیە هێشتا نیوە کوڵە و کارێکی زۆری دەوێت بەر لەوەی پیادە بکرێت. هێرش دەباتە سەر بیروباوەڕەکە بەوەی کە هیچ چارەسەرێکی تێدا نییە بۆ چاکسازی سیاسی، هەروەها کاریگەری نابێت بەسەر بەرێوە بردن و کۆنترۆڵکردنی دەرەکی. لە هەمان کاتیشدا زۆر لە پراکماتەکان پێیان وایە بووژانەوەی ناشتیخوازی هیچ دڵنیاییەك بە جیهان نابەخشێت. ئەوانە دژ بە ئەوەن کە باس لە هەڵسانەوە و بووژانەوەی چین بکرێت، چونکە دەبێتە هۆکاری گەشەکردنی ئاگر دژ بە چین لە جیاتی روونکردنەوەی ئەوەی کە چین نابێتە هەڕەشە بەسەر هیچ وڵاتێك. بە لای ئەوانە چین دەبێت زۆر بە عاقڵانە مامەڵە بکات و زێدەڕۆیی نەکات سەبارەت بەهێز و توانای، بەڵکو هەموو تواناکان بخرێنە گەڕ بۆ چڕکردنەوە لەسەر گەشەسەندنی ئابووری و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی. دەڵێت حکومەت دەبێت تەنها باس لە پێشکەوتن بکات، چونکە وشەیەکی نەرمترە و نابێتە هۆی مشت و مڕ ئانەوە و کێشە دروستکردن.

بۆ ماوەیەکی کورت "بووژانەوەی ئاشتیخواز" زۆر بە گەرمی باسدەکرا و سەرۆك وەزیران ئەم دەستەواژەیە لە وتارەکانی بەکار دەهێنا لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٣ و سەرەتای ساڵی ٢٠٠٤، سەردانێکی بۆ ئاسیا دەستپێکرد کە بانگەوازی بۆ ئەم دەستەواژەیە دەکرد.

لێرە کێشەیەك سەری هەڵدا، وەزارەتی کاروباری دەرەوە گلەیی لەوە کرد کە ئەوان زوڵمیان لێکراوە و هیچ پرس و رایەکیان نییە لە دروستکردن و هێنانە کایەی ئەم دەستەواژەیە، کە ئەمەش ناوی ساردی بە پرۆسەکەدا کرد. سەرۆکی پێشوو جیانگ زیمن"Jiang Zemin" سەرۆکی کۆمەڵەی شانگەهای کە پاڵپشتی لە سیاسەتێکی دەرەکی توندتر دەکات ئەم هەڵەی قۆزتەوە بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆیانی دووبارە بسەپێنن.

بووژانەوەی ناشتیخوازی توانای مانەوەی زۆر لاواز بوو دوای ئەو کێشە توندو تاڵەی نێوان بیرۆکراتەکان کە گەیشتە لوتکە کاتێك هوجینتاوۆ لەگەڵ وین باوۆ وازیان لەم دەستەواژەیە هێناو گەڕانەوە بۆ دەستەواژەی ئاشتی و پێشکەوتنی سەردەمی" Deng" دینگ. لە هەوڵێکی زەینگ بیجیان بۆ رزگار کردنی دەستەواژەکەی گۆڕانکاری زۆری بە سەردا هێنا تا رادەی پووچەڵکردنی ناوەڕۆکەکەی. لە وتارێکدا گوتی بەکارهێنانی هێز رێگایەکی شەرعییە بۆ پاراستنی سەروەری بۆ قەدەغە کردنی سەر بەخۆیی تایوان، وەبەر هێنانی نەوت دابین کردنی بەدەکی گاز. هەر چەندە دەستەواژەی "بووژانەوەی ناشتیخوازی" بە رەسمی بەکار نایەت، بەلام ئەو گفتوگۆ گەرمەی دروستی کرد هێشتا بەردەوامە.ئەو نەتەرناسیۆنالیستە لیبرالانەی دەیانەوێت چین بکەن بە بەشێك لە جیهانی رۆژئاوا، تووشی گرفتی گەورە هاتوون ولە کێشەدان لەگەڵ گۆمۆنیستە تازەکاندا "Neo-comms" کە ئامانجی دووریان بریتییە یە لە دروستکردنی سیستەمێکی ئەلتەرناتیف کە چین چەقی قورسایی بێت. لەناوەڕاستیشدا پراگماتییەکان هەن کە پالپشتی لە هەر بیروباوەڕێك دەکەن بە مەرجێك بەرژەوەندییەکانی چین بپارێزێت و بەرەو پێشی ببات. هەرسێ گروپ بیروباوەڕی رۆژئاوایی تێکەڵ بە تیۆرە باوەکانی بیرمەندە چینییەکان دەکەن بۆ پێشخستنی کێشەکەیان.

ئەوانە گرنگترین سێ بیروباوەڕی رۆژئاواییان هێناوە سەبارەت بە جیهانگیریان سەرنخون کردووە. هەموو ئەو دەستەواژانەی کە بەکار هێنراون بۆ وەسفکردنی توانەوەی دەوڵەتی نەتەوەیی"Nation state" بۆ ستراتیژیەتی زیادکردنی هێزی نیشتمانی چینی بەکار هێنراون. بۆ نموونە بیرۆکەی" هێزی نەرم" "Soft Power" کە لە رۆژئاواوە بەستراوە بە سەرنجراکێشانی کۆمپانیاکانی جیهان وەك ماکدۆناڵدز و لیڤایز Levis (کۆمپانیای جل و بەرگ دروستکردن) لە لایەن چینییەکانەوە گۆڕدراوە بە هۆکارێك بۆ گەرانی دەوڵەت بۆ وەدەستهێنانی بنەمایەکی مەعنەوی بۆ چاك کردنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی چین.

بیرۆکەی فرە لایەنی" Multilateralism" لە رۆژئاوادا بەستراوەتەوە بە لاواز کردنی سەروەری نیشتمانی تاکە دەوڵەت بە ویستی دەوڵەت بۆ پابەندبوون بە بریار و یاساکانی دەزگا سوپەرناشناڵەکان

"Supranational in stitution" وەك یەکێتی ئەورووپی و رێکخراوی بازرگانی جیهانی. بەڵام ئەوە لە چین دووبارە داڕێژرایەوە. بۆ ئەوەی بکرێت بە کەرەستەیەك بۆ هێنانە کایەی گۆڕانکاری بنەرەتی بەسەر هێزی نیشتمانی بە جۆرێك کە رێگا بەچین بدات پەرە بە پەیوەندییەکانی بدات لەگەڵ ئەو وڵاتە ئاسیاییانەی کە لە پەیوەندییە دەرەکیەکانیان حساب بۆ ئەمریکا ناکەن. لە کۆتایشدا بیرۆکەی شەری بەربلاویان ئەو شەرەی کە گروپە تیرۆریستەکان دەیکەن"A symmetric- War" کە تاکتیکی گروپە گەریلاییەکانی لە خۆوە گرتەوە وەك ڤیت کۆنگViet Cong

(گەریلاکانی ڤیتنامی باکوور)، یان رێکخراوی ئەلقاعدە، چینییەکان دووبارە لەسەر ئاستێکی زۆر بلاو بیریان لێکردووە. ستراتیژدانەرە چینییەکان زۆر رێگایان تاقیکردووە لە بەکار هێنانی چەکی سەربازی و توانای ئابووری هەروەها یاسای نێودەوڵەتی بۆ بەگژدا چوونی هێزی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە جیاتی رووبەروو بوونەوەی ئاسایی لەخۆ پرچەککردن و کێ برکێ ئاسایی. لەم گفتوگۆیەی خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەنتەرناسیۆنالیستە لیبرالەکان کۆکن لەگەڵ کۆمۆنیستە تازەکان سەبارەت بە گۆڕینی سیاسەتی دەرەوەی دینگ زیاوپینگ بە بیرۆکەی جیهانی دیوارکراو"Walld World ".

هێزی نەرم "Soft Power" (نەرمەهێز):

ئەدمیرال یانگ یی"Yang Yi " کە ئەفسەری هێزی دەریاوانی و بیرمەندێکی دەست رۆیشتووی سەربازییە، بیروبۆچوونەکانی زۆر زیاتر سنووری تازەترین چەك پەل دەهاوێت. یانگ پێیوایە کە USA توانیویەتی دیوارێکی ستراتیژی بە دەوری چین دروستبکات کە کاریگەریەکی یەکجار زۆری هەیە بەسەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان

هەر كاتێك كۆمساری میللی هەوڵدەدات كە خۆی بخاتە روو لە پەیوەندییە دیپلۆماتییەكان بۆ تازە كردنەوەی هێزی سەربازی و كردنەوەی پەیوەندی نێودەوڵەتی لەگەڵ وڵاتی تازە، بەڵام USA ئەمە بە هەڕەشە لە قەڵەم دەدات وڵاتانی تریش بە گوێرەی یانگ یی زۆربەی جاریش بەدوای رای USA دەكەون و بە هەڕەشەی لە قەڵەم دەدەن. بەم جۆرەش ولایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا خاوەن دوا بڕیارە لە دانانی بنەماكانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان و مەرجەكانی. ئەوان باڵا دەستن لە وتارو خیتابی سیاسی نێودەوڵەتی، زاڵن بەسەر هەر را و بیر و بۆچوونێكی تر جیا لە هی خۆیان لەسەر ئاستی بیر و بۆچوونی گشتی نێودەوڵەتی و بنەماكانی هەڵسوكەوت "Rules of Conduct" كەواتە ئەمەی لە واقیعدا روو دەدات لە مەسەلە نێودەوڵەتییەكان، ویلایەتە یەكگرتووەكان گفتوگۆی ئەوە دەكەن كە" تەنها ئێمە دەتوانین ئەم كارە ئەنجامبدەین و ئێوەش ناتوانن ئەم كارە ئەنجامبدەن".

بیرمەندە چینییەكان لە هەوڵی بێرچاندان بۆ خۆ ئازاد كردن لەم ئەڵەیە. یەكێك لە گەرمترین وشە یان زاراوە كە بەكار دێت بۆ سەرنجڕاكێشان لە سیاسەتی دەرەوەی چین بریتییە لە "روان كسوانلی" هێزی نەرم"Ruan qunli " ، "Soft Power" ئەم دەستەواژەیە لە لایەن زانای سیاسەتی ئەمریكی جۆزیف نای"Joseph Nye" لە ساڵی ١٩٩٠ بەكار هات. بەڵام سەدا و هەماسەتێكی یەكجار زۆری بە بەیكین دروستكرد لە جیاتی واشنتۆن DC . ئەمەش بە پێچەوانەی دەستەواژە دژەكەیەتی هێزی توند یان توندە هێز "Hard Power" كە زۆر شەڕانگێزییە و هەوڵێكە بۆ ئەوەی وڵاتانی تری بەهێز ناچار بكەیت ئەو شتە بكەن كە تۆ دەتەوێت. لە لایەكی تر نەرمە هێز بریتییە لەو توانایەی كە وا لە وڵاتان بكەیت ئەو شتەیان بوێت كە تۆ دەتەوێت"Ability to get Others to want what you want". ئەم كارەش پەیوەندی نییە نە بە گێرەی ئابووری (هاندانی ئابووری) و نەبە داری سیاسی (هەڕەشەی سیاسی و سەربازی). بەڵام بە شێوەیەكی سەرەكی وابەستەی جوان نیشاندانی كەلتووری و بیروباوەڕەكانە

(کە وڵاتان و خەڵك خۆیان بە دوایاندا بگەڕێن). ڕاستگۆیی و شەرعییەت بوونت بە چاوی خەڵکی تر و توانای دانانی بنەماکانی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان هاندەرن بۆ سەرکەوتن لەم ئەرکە.

لێکۆڵەرە چینییەکانی وەك یانگ یی و یان خیوتۆنگ گلەیی ئەوە دەکەن کە لە بیست ساڵی ڕابردوودا هێزی نەرم لەسەر ڕۆژئاوا تاپۆ کرابوو: وڵاتە ڕۆژئاواییەکان گەورەترین بازاڕیان هەبوو، کەلتوور و مۆراڵ و بەها ئەخلاقییەکانی ڕۆژئاوا گەورەترین هاندەربوون، هەروەها سەرجەم دەزگا نێودەوڵەتییەکانی دروستبوو دوای شەڕی جیهانی دووەم دەستکردی ڕۆژئاوا بوو، کە مافی ئەندامێتی کراوە بوو بۆ گشت دەوڵەتانی جیهان بەڵام تەنها بە مەرجێك ئەگەر هەندێ هەڵسوکەوتی دیاریکراو ئەنجامبدەن. بەڵام ئێستا دەیانەوێت هەموو ئەوانە بگۆڕن. یان خیوتۆنگ ئەمەشی دەکاتەوە و دەڵێت: لە سەردەمی جیهانگیریدا گۆڕەپانی پێشبڕکێ چیتر پەیوەندی ئەبە خاك یان سەرچاوە یانیش بازاڕەوە نییە، بەڵکو گەورەترین پێشبڕکێ لەسەر یاسادانان"Rule Making" و بڕیار دەرکردن و پێوەر دروستکردن و هێنانە کایەی ڕیسای تازە. دوای ئەمانی شەڕی سارد ئەم بنەمایە لە گۆڕاندان. ئێمەش لە جیاتی ئەوەی ڕۆڵێکی نێگەتیڤ ببینین و دژ بەم گۆڕانانە بین، دەبێت بەشدار بین لەم پێشبرکێیە بۆ ئەوەی بنەماکانی یاری و یاسا نێودەوڵەتییەکان داڕێژین.

خاڵی دەستپێکیش بریتیبوو لە دیراسەتکردنی USA . بیرمەندە چینییەکان بەوردی لە کاریگەری ئەمریکا و سومبولبوونیان کۆڵییەوە، چۆن پەیکەری ئازادی و Statue of Liberty و لیستی مافەکان"Bill of Riguts"، کۆکاکۆلا، ماکدۆناڵدز، CNN و هۆلیود بوون بە باڵیۆزی زۆر کاریگەری ئەمریکا تێڕوانینیان بۆ جیهان زۆر کاریگەرتر بوو لە حکومەتی ئەمریکی.

لەوەیان کۆڵیەوە کە چۆن بەها ئەمریکییەکان تێکەڵ بە کۆمەڵێك دەزگای نێودەوڵەتی کراون وەك ئەوەی، ناتۆ"NATO"، بانکی جیهانی و (سەندووقی دراوی نێودەوڵەتی) IM، کە بوونەتە هۆکاری ئاوێتە کردنی بیروبۆچوونی ئەمریکی بۆ جێ

بەجێ کردنی کارەکان و پتەوکردنی ئەو بنەما هزری و تایوورییانە. هەروەها سەرنجی ئەوەشیان دا کە ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیانی بیانی لە زانکۆکانی ئەمریکایی دەخوێنن، کاریگەری دەزگاکانی ڕاگەیاندنی ئەمریکی ڕۆڵێکی زۆریان هەبوو لە گەورە کردن و بەردەوام بوونی بالاّ دەستی و کاریگەری بیرو دیدی ئەمریکی بەسەر مەسەلە جیهانییەکان. چین دەستیکرد بە سوود وەرگرتن لەو هەموو تاقیکردنەوە کرنگانەی ئەمریکا و بە نموونە بەکاریان دەهێنێت و سوود لەو تەکنیکانە وەردەگرێت. وەزارەتی ڕۆشنبیری ١٠٠ دەزگای کۆنفۆشی دادەمەزرێنێت بۆ بلاو کردنەوە و ناساندنی کەلتووری چینی، بەهەمان شێوەی کاونسلی بەریتانی و دەزگای گۆتس"Goethe-Institut" دەیکات بۆ ناساندنی کولتووری ئەورووپایی (کە تا ئێستا ٣٢ دەزگایان لە ٢٣ ولات دامەزراندووە). چین کەناڵێکی نێودەوڵەتی تەلەفزیۆنی دامەزراندووە "CCTYq" بە جۆرێك دامەزراوە تا دەنگوباسی جیهان بلاو بکاتەوە تا کێ بڕکێ لەگەڵ CCN بکات، هەروەها دەزگای ڕاگەیاندنی حیزبیان تازە کردۆتەوە بە جۆرێك کە ببێتە جێگای متمانە و وەك رویترز وAP مامەڵەی بکرێت. پلانی ئەوەشیان هەیە ژمارەی ئەو بیانیانەی کە زمانی چینی دەخوێنن چوار قات زیادبکەن تا لە ساڵی ٢٠١٠ بێن بە ١٠٠ ملیۆن کەس. زانکۆکانیان کردۆتەوە لە بەردەم خوێندکارە بیانییەکاندا، ژمارەی خوێندکارانیان دووجار بە قەد هی ئەمریکا دەبێت بە تایبەت ئەوانەی لە ئەندەنۆسیاوە دێن. ١٣٠٠٠ یش لە کۆریای باکوور ساڵانە.

سەرنجراکێشترین بەرنامەی نەرم هێزی چین بریتییە لە نامەیەك کە بانگەشەی بۆ دەکەن و دەیانەوێت وڵاتانی دونیا ببیستن. لە مانگی چواری ٢٠٠٦ لە بەیگین کۆنفرانسێك ڕێکخرا بۆ ڕاگەیاندنی" خەونی چین". زهینگ بیجیان بە بیرۆکەیەکی تازە هاتە مەیدانەوە، لەم کۆنفرانسەدا دەنگی ئەو لە هەموو دەنگەکان بەرزتر بوو، کە زاڵبوو بەسەر قسەکەرەکانی ترو وەزیرەکانی حکومەت و ئەکادیمیاکان و دیبلوماتکاران. لەم وتارەیدا بووژاندنەوەی کولتووری بە ڕێگایەکی پەسند ناساند بۆ

بەدەستهێنانی شەرعیەتی زیاتر لەسەر شانۆی دونیا." خەونی چین" کە تەوان ئاشکرایان کرد هەوڵێك بوو بۆ گرێدانی کۆماری میللی لەگەڵ سێ بیروباوەری زۆر بەهێز: پێشکەوتنی ئابووری، سەروەری سیاسی و یاسای نێودەوڵەتی.

چین بوو بە نموونە و پاڵەوانی هەژارترین ولاتانی جیهان لە پرۆسەی پێشکەوتن و گۆڕانی چۆنیەتی بیرکردنەوە لە پێشکەوتن. لە ساڵی ۱۹۸۹ فرانسیس فۆکۆیاما لە لێکۆڵینەوەیەکدا گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات کە ڕەنگە ئێمە ئەوەی دەبینین کۆتایی شەڕی سارد نییە... بەڵکو کۆتایی مێژووە بە جۆرێك کە ئەوەی ئێستا دەبینین خاڵی کۆتایی پێشکەوتنی ئایدۆلۆژی مرۆڤە بە جیهانی بوونی دیموکراسی لیبراڵی ڕۆژئاوایی بەرزترین جۆر و شێوەی حوکمڕانییە لای مرۆڤ. بۆ ماوەی دە ساڵ زۆر سەخت بوو نکۆڵی لەوە بکەیت کە ئازاد بوونی سیاسی و ئابووری دوو ڕووی یەك دراون. بەڵام بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین، توانی بەرەو پێش چوونی ئابووری لە سەرخۆ و لە ناو چوارچێوەی دەوڵەتێکی بە قەبارە زلی وەك چین لە ژێر سایەی حکومەتێکی ناوەندی داپلۆسێنەر ئەم بنەما کۆنەی شکاند. هەر بۆیەش لە ولاتە تازە پێگەیشتووەکاندا وەك ئەفەریقا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست. نوخبە سیاسییەکان دەڵێن دەبێت ئێمەش چین وەك نموونە وەرگرین چاکسازی ئابووری ئەنجامبدەین لە پاشان چاکسازی سیاسی بکەین. بۆ یەکەم جاریش هەندێ هاولاتی بڕوا بەم قسەیە دەکەن. چیتر ئاسان نییە قەناعەت بە خەڵك بهێنی کە دیموکراسیەت و لیبراڵزم بنەمای سەرەکی هەر گۆڕانکارییەك بن.

چین خوازیاری ئەوە بوو کە جیاوازی ببینێت لە نێوان بڕوا هێنان بە سەروەریی و مافی ولاتان لە ئازادی و دەست والا بوون لە مەسەلە ناوخۆییەکاندا، بە تایبەت دژ بە دەستتێوەردانی ڕۆژئاوایی لە کاروباری ناوخۆی چین لە ژێر ناونیشانی مافی مرۆڤ. چین پاڵپشتی سیاسی و یارمەتی ئابووری و چەك بۆ ئەو ڕژێمانەی ئەگەر وانەبوایە دەکەوتنە ژێر فشاری کۆمەڵگای نێودەوڵەتی. لە وانەش سودان، ئێران، بۆرما، زیمبابۆی، کۆریای باکوور، ئوزبەکستان، کازاخستان و ئەنگۆلا. ڕاپۆرتی دیسمبری

٢٠٠٥ بە ناوی راپۆرتی حکومەت سەبارەت بە ئەفریقیا ئاشکرای دەکات کە چین یارمەتی بێ بەرامبەر پێشکەش بەم وڵاتانە دەکات (بێ هیچ مەرجێك).

بەپێی باجی لەسەر مامەڵە کردن لەگەڵ ٤٥ وڵاتی تازە پێگەیشتوو هەڵگرتووە.

دراوسێکان تەواو دەبێت لە باشووری خۆر هەڵاتی ئاسیا، بە ئەندازەیەکی زۆر گەورە یارمەتی دەرەکییەکانیان زیاد کردووە (لە ساڵی ٢٠٠٤ دا بڕی ١,٥ ملیار دۆلاریان دا بە ئاسیا و ٢,٧ ملیاریشیان وەك یارمەتی دا بە ئەفریقیا). شێوازی دابەشکردنی یارمەتی چینی لەگەڵ پاڵپشتی سیاسی چەقی قورسایە لە سیاسەتی سەرنجراکێشان و باوەشکردنەوەی بۆ جیهان. لەو کاتەی یارمەتیدەرە رۆژئاواییەکان هەمیشە یارمەتییەکانیان دەبەستنەوە بە داخوازی پاراستنی مافی مرۆڤ لە وڵاتە وەرگرەکان لەگەڵ چاکسازی سیاسی، ئەوا بەپێی بە ئاشکرا رایدەگەیەنێت کە هەڵسوکەوتی ئەو وڵاتانەیان بەلاوە گرنگ نییە لە کاتی مامەڵە کردن لەگەڵ وڵاتانی جیهانی سێهەم. ئەوان تەنها یەك مەبەستیان هەیە، ئایا ئەم جۆرە پەیوەندییە لە قازانجی چین و پاراستنی بەرژەوەندییەکانیەتی؟ هەر چەندەی چین خۆشحاڵە بە یارمەتی دانی رژێمە سەرکرتکەرەکان، بەڵام نایانەوێت ببن بە سەرۆکی هاوپەمانەتییەك بۆ رژێمە رووخاوەکان. کاتێك چین تووشی فشار و شەرمەزاری بوو بە هۆی پەیوەندییەکانیەوە لەگەڵ کۆریای باکوور، سودان، زیمبابۆی و بۆرما، ئەوا فشاری خستە سەریان بۆ ئەوەی بە خۆیاندا بچنەوە تا چاکتر قەبووڵبکرێن لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی، لە هەمان کاتیشدا بۆ رێگا گرتن لە بەردەم رۆژئاوا تا بڕیاری توند دژ بەم وڵاتانە دەرنەکەن.

لە کۆتاییشیدا لێکۆڵەرە چینییەکان سەرنجی ئەویان داوە کە شەرعییەتی USA لە سەرکردایەتی کردنی دونیادا دەگەڕێتەوە بۆ بەهێزی شەفافییەت لە ئاستی سیستەمی سیاسی کە رێگا بە میللەت دەدات کە دەنگیان ببیسترێت لە شەڕی نێوان وەزارەتی دەرەوە و پنتاگۆن (وەزارەتی بەرگری) و کۆشکی سپی. هەر چەندە لەو ساڵانەی دواییدا زۆر لە وڵاتان گلەیی ملهوڕی و یەمنەتی سیاسەتی ئەمریکییان

دەکرد، بەلام ئەوە هیچ شەفاعەتێکی بۆ نەکردن تا بڕیاری سوپر پاوەر بە شێوەیەکی تر بێت، یانیش نەیانتوانی کاریگەری لەسەر بڕیارو گۆڕینی بڕیارەکانی USA بکەن. چین هەستی بەمە کرد و" دیپلوماسیەتی گوێگرتن" داهێنا کە بووە بنەمای دامەزراندنی هەمە لایەنی بەرامبەر تاك لایەنی ئەمریکی. یان خیوتۆنگ دێتە قسە و دەڵێت لەدە ساڵی داهاتوودا وا لە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات کە بەردەوام بێت لە سیاسەتی بڕیاردانی تاك جەمسەری. لە هەمان کاتیشدا چین بەردەوام دەبێت لە دیپلوماسیەتی هەمە لایەنی بۆ باشتر کردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ دراوسێکانی، هەروەها بەردەوام دەبێت و دەڵێت یەکێتی ئەوروپا و EU لەگەڵ ولاتە تازە پێگەیشتووەکانی شوێنەکانی تری جیهان ڕەنگە هاوپیمانیەتێکی ستراتیژی دروستبکەن دژ بە USA (وزر بە گەشبینی و حەماسەوە ئەم رایەی دەخاتە روو).

چاودێرە رۆژئاواییەکان زۆر بە شك و گومانەوە تەماشای چۆنیەتی مامەڵە کردنی چینییەکان دەکەن لە سایەی نەرمە هێزو دەستکەوتەکانیان، ئەوەش ڕووندەکەنەوە کە ژمارەیەکی کەم لە لیبراڵ دیموکراتەکان ئامادەن ئازادییەکانیان بگۆڕنەوە بە بازاڕی ئابووری کۆمونیستی. چای سەوز،جاکی شان و کۆنفۆشیوس، ئەوان دەڵێن ناتوانن شان بە شانی ماکدۆناڵدز، هۆلیود وگێتیسبێرگ ئەدریس" Gettys burg Address " (ئەم شوێنەیە کە ابرهام لینکولن سەرۆکی ئەمریکی لە کاتی شەڕی ناوخۆ بە بەیاننامەیەك کۆیلەکانی ئازاد کرد لەم شارە کە کەوتۆتە ولایەتی ڤێرجینیا). بەلام چین توانیویەتی خۆی گرێدراوی زۆر بیروباوەڕ و بیرۆکەی گەورە و سەرنجراکێش بکات، کە جێگای سەرنجی ولاتانی تازە پێگەیشتوو و مامناوەندی دەرامەتن، بە تایبەت ئەوانەی کە رۆژێك لە رۆژان لە لایەن رۆژئاوا وا داگیرکراو بوون (بە واتایەکی تر ٩٠٪ ولاتانی جیهان). چونکە چین ولاتێکی زۆر گەورەیە ڕەنگە شەرعییەتێکی زۆریان لێ وەدەستبهێنێت.

زۆر سەخت دەبێت ئەگەر گفتوگۆ لەسەر ئەوە بکەیت کە نەرمە هێزی چین لە گەشە بووندا نەبوو بێت. هۆیەکی سەرەکیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی چین لەسەر ئاستێکی زۆر نزممەوە دەستیپێکرد. لە سەردەمی ماودا مەترسی دروستکردووە بەسەر دراوسێکانی، هانی شۆڕشی داوە بۆتە هۆی نائارامی لە ناوچەکە. بۆ بەشەکانی تری دونیاش بە غەریب لە قەڵەم دراوە. بێ لایەن نەبووە و گرنگیشی نەداوە بە وڵاتانی تر بۆ دەیەها ساڵ. بەڵام دیپلۆماسیەتی ژیرو باق و بریقی ژمارە جووتەکانی گەشەسەندنی ئابووری وایانکرد دەوروبەر هەست بە زیرەکیان بکەن. بەم دوایە "BBC ی خزمەتی جیهانی لە راپرسییەك سەبارەت بە کاریگەری چین بەسەر جیهاندا کە لە ۲۲ وڵاتدا ئەنجامدرا بوو دەریخست کە ٤٨٪ پێیان وابوو رۆڵ و کاریگەری چین پۆزێتیڤە کە ١٠٪ لە ئەمریکا زیاترە.

هەندێك لێکۆڵەری چینی پێیانوایە لە ماوەدای دوور بەیگێن ناتوانێت شەرعییەت لەسەر ئاستی جیهاندا وەدەستبهێنێت ئەکە گۆڕانکاری گرنگ و گەورە لەسەر ئاستی ناوخۆ ئەنجامنەدات. یان خیوتۆنگ زۆر بە چاکی وەسفی ئەم حاڵەتە دەکات و دەڵێت: ئەگەر تۆ لە ماڵەکەت یان لە وڵاتی خۆت سیستەمێکی سیاسی باشت نەبێت، زۆر ئەستەمە بتوانیت پاڵپشتی دراوسێکەت وەدەستبهێنیت. ئەگەر چین بیەوێت نەرمە هێزی خۆی زیاد بکات و پەرەی پێبدات"Soft Power" دەبێت چاکسازی سیاسی ئەنجامبدات. بەڵام ئێستا و تا ماوەیەکی مامناوەندیش رەنگە چین سوودمەندی سەرەکی بێت لە لاواز بوونی نەرمە هێزی ئەمریکی دوای شەڕی عێراق، ئەمەش بە پشت بەستن بە بەناوبانگبوونی چین لە هەوڵدانی بۆ ئەوەی وەك هاوتای ئەمریکا ببینرێت.

(Americans Mirror image). لەو کاتەی داڕێژەرانی سیاسەت لە واشنتۆن پاڵەوانی یەك دەنگین، ئەوا چینییەکان باس لە سەرکەوتن و پێشکەوتنی هەنگاو بەهەنگاون لەگەڵ کۆمەڵگای بە یەکەوە گونجاو و هەماهەنگن. لەو کاتەی USA شەڕ خوازە، داڕێژەرانی سیاسەت لە چین باس لە ئاشتی دەکەن، لەو کاتەی

دیپلۆماتکارە ئەمریکییەکان بلس لە گۆڕینی ڕژێم دەکەن، هاوتا چینییەکانیان باس لە ڕێزگرتن لە سەروەری و هەمە جۆری شارستانیەت دەکەن. لەو کاتەی سیاسەتی دەرەکی ئەمەریکی بۆ جێ بەجێ کردنی ناماخجەکانی پشت دەبەستێت بە سزای ئابووری و دابڕاندن.

"Isoltation"، بەلام چینییەکان یارمەتی بێ بەرامبەر و بێ مەرج دەبەخشن و بازرگانی بێ باج دەکەن. لەو کاتەی ئەمریکا مەرجەکانی بەسەر دۆست و هاوپەیانەکانی دادەسەپێنێت. ئەوا چین بە سەنگفراوانییەوە گرێ لە ولاتانی جیهان دەگرێت. دوابەدوای خستنە ڕووی ئەم هەمور جیاوازییانە دیپلۆماتکارە چینییەکان لەگەڵ پیاوانی دەولەتی چینی بۆیان دەرکەوت کە ٨٠٪ سەرکەوتن هەمروەك ئەکتەر ودی ئالەنWoody Allen دەڵێت وا بەدەر دەکەوێت.

سەرهەڵدانی هێزی هەمەلایەن شەش مانگ لە دوای ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت، سیوچوار کەس لە زیرەکترین سیاسەت دارێژەری دەرەوەی ئەمریکی کۆبوونەوەیەکیان سازدا لە زانکۆی ستاند فۆرد "Stanford" بۆ پێکهێنان و دۆزینەوەی" ڕێکخستنی پرنسیپێك بۆ بیرکردنەوە سەبارەت بە جیهان و مامەڵەکردن لەگەڵ ڕووداوەکان" . بە ئومێدی ئەوەی بتوانن بنەما هزرییەکەی جۆرج کێنان"George Kennan"شەڕی سارد کە بریتی بوو لە بنەمای چوار دەوردان بەر پەرچ دانەوە

"Doctrine of Containmeat and deterrence" بگۆڕن بە بنەمایەکی تازە گونجاو بێت لەگەڵ فەلسەفەی دوای ئەمانی شەڕی سارد. لە شوێن ئەمەش بیروباوەڕێکی تازە و مەزن هاتە کایەوە: دروستکردنی ڕژێمێك بۆ" ئاسایشی هەرەوەزی و هەماهەنگی"" "Co- operative Security" ئەمەش ڕێگا بە ولاتان دەدات کە سوودمەند بن لە ئاشتی هەر لایە و بە گوێرەی بەشی خۆی. نەك وەك ناتۆNATO کە بریتیبوو لە هاوپەیمانیەتی دژ بە لایەك یان نەیارێك، ئاسایشی هەرەوەزی دەبێتە هۆی دروستکردنی متمانە لە نێوان میللەتان لە ڕێگای شەفافیەت و چاودێری بەرامبەر و هاوکاری.

لەو کاتەی ئەم بیروباوەڕە بوو بووە جێگای سەرنجی زیاترو زیاتر، سەرنجی یان خیوتۆنگیشی ڕاکێشا، یان پێیگوتم کە چۆن خۆشحاڵ بووە و چەندیش گەشبین بووە بە بیستنی ئەم بیروباوەڕە، کە هاریکاری سەربازی مەرج نییە دژ بە لایەنێك بێت.بە پێچەوانەی ناتۆ NATO کە دژ بە ڕوسیا دامەزراوە. ئەمەش وادەکات هەڕەشەی کەمتر دروستبکات. ئەمەش وایکرد کە بکەوێتە پرسیار داخوا ناسایشی هەرەوەزی دەبێتە هۆی دابینکردنی میکانیزمێك کە چین خۆ تازە بکاتەوە و هێزی سەربازیش نوێ بکاتەوە بەبێ ئەوەی شك و گومان لە لای دراوسێکان پەیدا بکات، ڕێك پێچەوانەی ئەوانەی کە دەیانەوێت لە سایەی ناسایشی هەرەوەزی. لەم قۆناغەدا یان خیوتۆنگ لێکۆڵەرەوە بوو لە دەزگای پەیوەندییە نێودەوڵەتییە تازەکانی چین- کە دەزگایەکی بیرمەندانە و سەر بە وەزارەتی ناسایش ، لەوێش گروپێکی پێکهێنابوو توێژینەوەی لەسەر ئەم بنەمایە. ئەم کارەش بوو بە هۆی دروستبوونی دەزگایەك لە بیرۆکە و بیروباوەڕ کە لە کۆتاییدا ناسران بە" بیروبۆچوونی تازەی ناسایش" (New Security Concept).

بیروبۆچوونی تازەی ناسایش جیاوازی دەکات لە نێوان هەڕەشەی ناسایشی ئاسایی (مەترسی داگیرکردن لە لایەن وڵاتانی تر) و هەڕەشەی ناسایشی نائاسایی (تیرۆرزم، جودا خوازی"Secessionism"، کارەساتی ژینگە، نەخۆشی (کۆمەڵکوژ). یان خیوتۆنگ چاکی بۆچووە کە دەوڵێت هاوکاری و هاوپەیمانی سەربازی داهاتوو ڕەنگە لەسەر مەترسییە تازەکان بە ئاسانی ئەنجامبدرێت وەك هەڕەشەی ناسایشی نائاسایی. وڵاتان کۆ بکاتەوە بۆ ڕێکەوتن دژ بە دوژمنە زەقەکان وەك" تیرۆرزم". بەڵام نەك دژ بە میللەتان یان وڵاتان. لە پەنای بیروبۆچوونی ناسایشی تازەی یان خیوتۆنگ هاندەرێکی زۆر بەهێز هەبوو بۆ ئەوەی چین واز بهێنێت لە دژایەتی کردنی دەزگا فرە لایەنەکان (دوو دەوڵەت یان زیاتر)"Multilateral Institution". چونکە دەستیکرد بە سوود وەرگرتن لە جیهانگیری و خۆی سازو ئامادە دەکرد بۆ ئەندامبوون لە ڕێکخراوی بازرگانی نێودەوڵەتی. یان خیوتۆنگ گفتوگۆی لەسەر ئەوە

دەکرد کە دەبێت چین دووبارە پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ دراوسێکانی دابڕێژێتەوە و لە چوار دەوری دەزگای لەم جۆرەدا کۆببنەوە. بەلام زۆری پێ نەچوو تا بیروبۆچوونەکانی یان خێوتۆنگ بێن بە راستی.

یەکەم هەنگاوی چین بەرەو دراوسێکانی رۆژئاوا بوو. چوار ساڵ دوابەدوای رووخانی یەکێتی سۆڤیەت، چین کۆبووە لەگەڵ رووسیا، کازاخستان، قەرغیزستان و تاجیکستان بۆ پەرە پێدان و دروستکردنی رێکخستنی کاروباری ئاسایشی هەرەوەزی (Co- Operative Security) کە ناویان نا (پێنجی شانگهای). سەرەتا دەستیانکرد بە وتو وێژ سەبارەت بە پەیماننامەی چەك دامالین کە سنووری ٤٣٠٠ میل دەگرێتەوە کە بەشدارن تێیدا، دواتریش پەرەیان بە هاوکارییەکەیان داو بۆ ئەوەی ئاسایش و بازرگانی بگرێتەوە. لە ساڵی ٢٠٠١ ئۆزبەکستان بوو بە ئەندام، بەم جۆرەش ناوی کرویەکە گۆڕدرا بۆ رێکخراوی هاریکاری شەنگهای"SCO ". ئەم رێکخراوە تازیە بارەگایەکی عەمەلیاتی هەیە لە ئۆزبەکستان بە ناوی " بارەگای دژە تیرۆری هەرێمی"، "ئەنجومەنێکی بەرزی لە مۆسکۆ"و " سکرتاریەتێکی هەمیشەیی لە بەیگین". تا ئەمڕۆ توانیویانە هاوکاری ئابووری و جێ بەجێ کردنی یاسار پاراستنی سنوور، هەروەها دوو مانۆڕی سەربازی هاوبەشیان ئەنجامداوە. هند، پاکستان، مەنگۆلیاو ئێران بوون بە ئەندامی چاودێر لە"SCO". ئەمریکا راستە نەگەر نیگەرانی بێت لەم پێشکەوتنە. چونکە ئەگەر رۆژکارێك چاودێرەکان بێن بە ئەندامی تەواو لە SCO ئەوا چوار دەوڵەتی خاوەن ئەتۆم لە یەك رێکخراو کۆ دەکاتەوە لەگەڵ سێ ئابووری زۆر بەهێز و ئەندازەیەکی زۆری سەرچاوە سروشتییەکان.

رێکخراوی هاریکاری شانگهای بێ هاوتایە. ئەم رایە بە درۆ دەخاتەوە کە تەنها ولاتانی رۆژئاوایی توانای دامەزراندنی رێکخراوی فرە ولاتی سەرکەوتوو دامەزرێنن. رێکخراوەکە ناوی شارێکی چینی هەلگرتووە. بەهاکانی دەوڵەتی چینی کرتۆتەخۆ. هەر چەندە جیاوازی هەیە لە نێوان مۆسکۆ و بەیگین، چونکە رووسیا زیاتر باس لە ئەمن و ئاسایش دەکات، چینیش هەوڵدەدات ئەم رێکخراوە بەکار بهێنێت بۆ گەیشتن

بە گاز و نەوتی ناوەڕاستی ئاسیا، بەڵام هەردوو سوپەر هێز"Superpowers" یەکگرتوون لەسەر بەڵێنەکانیان سەبارەت بە سەروەریی و سیستەمی حوکمڕانی سەرکوتکەری"Authoritarian". یەکێك لەو ئومێدانەی کە رووسیا، چین و کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست هەیانە بە"SCO" بریتییە لە رێگە گرتن لەهەر شۆڕشێکی تری لە چەشنی شۆڕشی رەنگاورەنگ وەك: شۆڕشی گوڵ لە جورجیا، شۆڕشی پرتەقاڵی لە ئوکرانیا، یان ئەوەی ناونرا شۆڕشی گوڵی تولیپ" Tulip revolution" لە قرغیزستان. مۆسکۆ و بەیگین بە جیا پاڵپشتییەکی بەهێزیان کرد لە سەرۆکی ئۆزبەك ئیسلام کەریمۆف کاتێك بە توندی دژ بە خۆپیشاندەرانی دیموکراسی وەستا لە پایتەخت ئەندیجان Andijan لە مانگی ئایاری ٢٠٠٥، هەر لەو کاتەشدا چین راهێنان و مەشق پێکردنی بەهێزی پۆلیسی وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست دەکرد.

بە واتایەکی سیاسی یان سەربازی، SCO وا خەریکە دەبێتە هاوتایەکی بەهێز بۆ ململانێ کردنی دژ بە NATO لە ئاسیای ناوەڕاست: لە لوتکەی ٢٠٠٥ کە لە ئەستانەی پایتەختی کازاخ بەسترا، وڵاتانی ئەندامی SCO راگەیاند نامەیەکیان ئیمزا کرد و بڵاو کردەوە کە داوا لە USA دەکەن کاتێك دیاریبکات بۆ کێشانەوەی هێزەکانی لە ئاسیای ناوەڕاست. لە کۆبوونەوەکانی SCO ی ساڵی ٢٠٠٦ دا کە پێنجەم ساڵیادی دامەزراندنی بوو، ئەندامانی "SCO کۆمەڵێك رێکەوتنامەیان مۆر کرد، وەك هاریکاری بواری وزە، جگە لە پشتگوێ خستنی رۆژئاوا بە ئاشکرا لە رێگای شەرمەزار کردنی سەرۆکی ئێران مەحمود ئەحمەدی نەژاد. لە مەودای دوور رەنگەSCO ببێتە بناغەی دامەزراندنی "هاوپەیمانییەتییەك بۆ سەروەری" گرنگترین ئامانجیشی بریتی دەبێت لە تەگەرە خستنە بەردەم هەوڵەکانی رۆژئاوا لە دەست تێوەردان لە کاروباری وڵاتانی تر و بڵاو کردنەوەی دیموکراسی. کە ئەمەش دەبێتە هۆی سەرنجراکێشانی وڵاتانی جیهانی سێهەم بۆ "فەلسەفەی دەست تێوەرنەدان".

لە سەرەتادا بەیگین زۆر شك و گومانی هەبوو لە تێکەڵبوون لەگەڵ وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئاسیا، چونکە مەترسی ئەوەیان هەبوو کە USA ئەم گروپ و وڵاتانە

بەکاردەهێنێت بۆ چوار دەوروانی چین.بەڵام کاتێك بۆیان دەرکەوت کە ئەمریکا بە پەسندتری دەزانێت کە یەکە یەکە و بە جیا لەگەڵ هاوپەیمانانی و دۆستانی مامەڵە بکات وەك ژاپۆن، ئوستراڵیا، فلیپین، کۆریاو تایلند لە جیاتی مامەڵە کردنی بە کۆمەڵ، ئەوا ئەم هەلەیان قۆزتەوە و توانیان چین وەك پاڵەوانی یەکخستنی ئاسیا بخەنە روو. لەساڵی ١٩٩٦ دا یان خیوتۆنگ هانی وەزارەتی دەرەوەی دا کە پێشنیازی ئەوە بکەن" بیروباوەڕی ئاسایشی تازە" بخەنە بەردەم رێکخراوی هەرێمی پاسفیکی ئاسیایی"Asian Pacific Region" بۆ ئەوەی قەبوولێبکەن و کاری بۆ بکەن. کیان کیچین"Qian Qichen" کە ئەوسا وەزیری دەرەوە بوو بە رەسمی ئەمەی خستە بەردەم گروپی هەرێمی ئاسیایی "ASEAN Regional Forum" ئەمەش گروپێکە کە ١٠ وڵاتی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیایی لەخۆوە گرتووە. هەر لەو کاتەوە چین زۆر بە پەرۆشی پتەوکردنی قووڵکردنی پەیوەندییەکانیەتی لەگەڵ ئەم وڵاتانە و دراوسێکانی. سەرکردەکانیان ئەنانەت باس لە پێکهێنانی یەکێتییەکی ئاسیایی وەك یەکێتی ئەورووپی ناسا دەکەن. لە ساڵی ٢٠٠٤دا چین داوای پێکهێنانی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ئاسیایی کە تاساڵی ٢٠٢٠ دراوی تایبەتی خۆی هەبێت. یان خیوتۆنگ وای بۆ دەچێت ناوێتە بوونی هەرێمی"Regional Integration" وا لە نەیارانی چین دەکات، ژاپۆن و ئەمریکا کە زۆر بە توندی دژی ئەم کارە بوەستن چونکە لە راستیدا دەبێتە هۆی دروستکردنی دەزگای هەرێمی بۆ دوور خستنەوەی USA و کەمکردنی کاریگەرییەکەی دژایەتی کردنی ئەمریکا بۆ هاوپەیمانانی چین لە ئاسیا ژاپۆنی تووشی تەنگ و چەڵەمە و سەر شێوان کردووە لە ناوچەکە لە کاتێك ژاپۆن نزیکترین دۆستی ئەمریکایە. یان خیوتۆنگ دەڵێت: ژاپۆن بۆ ئەوەی پەیوەندییەکەی لەگەڵ ئەمریکا بەباشی راگرێت پیادەی جۆرە سیاسەتێك دەکات کە بریتییە لە دروستکردنی کۆسپ و تەگەرە لە بەردەم دروستبوون و پێشکەوتنی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ئاسیا. ئەم سیاسەتەی زۆر لەو سیاسەتە دەچێت کە بەریتانیا گرتوتەبەر لە پەیوەندییەکانی بە یەکێتی ئەورووپی.سیاسەتی ژاپۆن دژ بە هەرێمی کردنی

رۆژهەلاتی ئاسیا رەنگە لە کۆتایدا بە زەرەر و زیانی ژاپۆن خۆیدا تەواو بێت و پێگەی سیاسی لەق بکات لە رۆژهەلاتی ئاسیا. یان خیوتۆنگ دەڵێت ژاپۆن وەك بەریتانیا لە یەکێتی ئەورووپا دەبێتە ئەندامێکی پڕ کێشە و گرفت و بەنابەدڵی دەبێت بە ئەندام و دەبێتە هۆی بە فیڕۆدانی سەرمایەی سیاسی و لە هەوڵی بەردەوام دایە و دەبێت بۆ خاو کردنەوەی پرۆسەکە، لە جیاتی ئەوەی سەرکردایەتی بکات و رۆڵی پێشەنگی خۆی ببینێت کە بە پلەی یەکەم بە قازانجی خۆیان تەواو دەبێت.

لیبڕاڵ ئەنتەرناسیۆنالستە چینییەکان زۆر خۆشحاڵن و ئومێدێکی زۆریان هەیە بە" بیروڕای ئاسایشی تازە" هەروەك کۆمۆنستە تازەکان"New- comms" بەلام بە هۆکاری جیاواز. کاتێك کنی یاکینگ"Qin Yaqing"ی ئەستێرە کەشەی لیبڕاڵ ئەنتەرناسیۆنالستەکان بابەتێکی پێشکەشکرد لەبەردەم بیروی سیاسی لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٤، ئەمر هەلە دەگمەنەی قۆزتەوە بۆ ئەوەی کەیسی تێکەڵبوونی چین لەگەڵ دەزگا هەرێمی و جیهانییەکان. بەلام لەمر کاتەی یان خیوتۆنگ لە میکانزمێك دەگەرێت تا رێگا بە چین بدات هێزی زیاتر وەدەستبهێنێت. ئەوا کن یاکینگ تێکەڵ بوونی لەگەڵ رۆژهەلاتی ئاسیا بە رێگا چارە دەبینێت بۆ ئەوەی چین پێشبڕکێ لەگەڵ دراوسێکانی کەمبکاتەوە، بەهەمان شێوەی یەکێتی ئەورووپی رێگا خۆشکەر بوو تا زلهێزەکان واز لە شەڕانگێزی بهێنن و بە یەکەوە بژین.

کن یاکینگ پەیوەندییەکانی چین لەگەڵ دراوسێ کانی بەراورد دەکات لەگەڵ عەلاقێك "Giant" مامەڵە لەکەڵ کورتە بالایان دەکات. لە کتێبی سەفەرەکانی گالڤەردا"Gullivers Travels"،کورتە بالاکان یانیش (مرۆڤە چکۆلانەکان) گالڤەری " عەلاق" لە عەرز دەبەستنەوە بە سەدان پەتی باریك و لاواز. کن یاکینگ دەڵێت هەمان شت دەبێت لە ئاسیا روو بدات. بەلام لە جیاتی ئەوەی چاوەروان بین ولاتە چکۆلانەکان، ئەم کارە ئەنجامبدەن و دەستپێشخەر بن، ئەوا چین دەبێت خۆی خۆی بە عەرز ببەستێتەوە بۆ ئەوەی هەموو ئەمر شك و گومانانە بڕەوێنێتەوە کە دراوسێکانی هەیانە. کن یاکینگ تێکەڵبوونی رۆژهەلاتی ئاسیا بە باشترین رێگا

دەزانێت بۆ چین تا خۆی ببەستێتەوە بە کۆمەڵێك پێوەر و نموونە و بنەما کە ئەمانە نەك تەنها دەبنە هۆی ئەوەی وڵاتانی تر چین بە هەڕەشە نەبینن لەسەر خۆیان، بەڵکو وادەکات چین چیتر بیر لە هەڕەشە کردن نەکاتەوە: کاتێك چین بوو بە ئەندام لە هاریکاری هەرێم، چیتر بە چاوی دژلیەتی یان هێزێکی شەڕخواز نەبینرا لە لایەن "ASEAN"، چین هەڵسوکەوتی گۆڕا بەرامبەر هەرێمی ئاسیا" Asian Regionalis" هەر چەندە چین، ژاپۆن و کۆریای باشوور بە یەکەوە ٩٠٪ ئابووری رۆژئاوای ئاسیا پێکدەهێنن، بەڵام رێگایان بە ١٠ وڵاتی (مرۆڤە چکۆلەکان) داوە تا بنەمای ئاسایش دامەزرێنن بۆ تێکەڵبوونی هەرێم. کن باکینگ دەڵێت کورتەباڵاکان سەرکەوتوانە توانیان چین مالی بکەن (پشت) بکەن. یەکەم کۆبوونەوەی لوتکەیان لە ٢٠٠٥ بەست. چین وازی هێنا لەبەر هەڵسکاری کردنی هند و ئوسترالیا، سەرەڕای ئەوەی مەترسیان لەم دوو وڵاتە هەبوو کە یەك بگرن لەگەڵ ژاپۆن بۆ دروستکردنی بەرەیەکی دژ بە چین کە پێکهاتبێت لە وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئاسیا. دیسان کن باکینگ دەڵێت: ئەگەر چین دژی بڕیاری ASEAN بوەستابا. ئەوا تەنها سوورکلیەتی ئەدەبوو بۆ ASEAN ، بەڵکو دەبووە هۆی دروستبوونی بێ متمانەیی و زیانی بەهاریکارییەکە دەگەیاند و پرۆسەکەی زۆر خاو دەکردەوە. کن باکینگ درێژە بە قسەکانی دەدات و نیشانیدەدات کە چۆن تێکەڵبوونی هەرێمی هەڵسوکەوتی چینی گۆری لە پێناو بەرژەوەندی، هەروەها بادانەوەی چین بەرەو یەکیەتی ئاسیا بێگومان بوو بە هۆی پتەو کردنی کاریگەری چین لە ناوچەکەدا، هەروەها دڵنیایی بەخشی بە دراوسێکانی.

سوپەر هێزی نەگونجاو "The asymmetric Super power"

هەر چەندە ئەدمیراڵ یانگ یی"Yang Yi" وەك هاندەرێك و پاڵپشتێکی زۆر بەهێز دەرکەوت بۆ بیرۆکەی نەرمە هێزی چین، بەڵام ئامانجی سەرەکی ئەو پێکهاتووە لە وەدەستهێنانی شەرعییەت بۆ پتەوکردنی هێزی هەمە لایەنەی چین. ئەدمیراڵ

یانگ یی دەڵێت: چین هێزێکی مەزنە و دەڵێت ئێمە دەتوانین هێزێکی سەربازی هاوهێز و گونجاو لەگەڵ پێگە و سومعەی نێودەوڵەتی دروستبکەین. لە وتارێکدا کەلە Global Times بڵاوکرایەوە گلەیی ئەوە دەکات کە کەلێنێکی گەورە دروستبووە بەردەوامە لە گەورە بوون لە نێوان خشتەی ئابووری چین و بەرژەوەندییەکانی و توانای چین لە پارێزگاری کردن لێیان.

ئەو مەترسی لە خێرایی بڵاو بوونەوەی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی چین هەیە لە کارگە و کارخانە و وەبەرهێنان لە بواری وزە و بەرهەمهێنانی کەرەستەی خاو، بازارە تازەکان وەك قارچك بڵاو بوونەتەوە بە چواردەوری دنیا، ئەمەش زۆر زۆر لە توانا سەربازییەکانی چین زیاترن، چونکە ناتوانێت پارێزگاریان بکات. یانگ یی دەپرسێت، چین چۆن دەتوانێت هاوڵاتیانی لە دەرەوەی وڵات بپارێزێت؟ چۆن دەتوانێت بەشدار بێت لە یارمەتیدان دوابەدوای کارەساتی سالی سروشتی؟

یان ئۆپەراسیۆنی دژە تیرۆر لە دەرەوەی وڵات، پێشکەشکردنی یارمەتی مرۆیی یان ئۆپەراسیۆنی ئاشتی پارێزی UN بەو هێزە سەربازییەی سەقەتەی کە هەیەتی؟ یان بۆ گەڕانەوە بۆ پرسیارە تەزەلییەکەی بازنەی سیاسەتی دەرەکی چین، چۆن چین دەتوانێت پارێزگاری لە خۆی بکات لە بەردەم USA لە کاتی ڕوودانی جەنگ لەسەر کێشەی تایوان؟

لەو کاتەی یانگی یی هیچ دەرفەتێك بەفیڕۆ نادات بۆ گفتوگۆ کردن و هاندانی زیاد کردنی خەرجییە سەربازییەکانی چین، بەڵام لە هەمان کاتیشدا نایەوێت بەبێگین بکەوێتە پێشبڕکێ لەگەڵ USA بۆ خۆ پڕ چەککردن. ڕاستییەکی نەشاردراوە هەیە لای چینییەکان کە یەکێتی سۆڤیەت خۆی بوو بە هۆی لە ناو چوونی خۆی، چونکە زۆر بە مەغرووری کەوتنە پێشبڕکێ بۆ زاڵبوونی سەربازی. لە جیاتی هەوڵدان بۆ یەکسانی سەربازی لەگەڵ USA ، فڕۆکە بەرامبەر فڕۆکە و مووشەك بەرامبەر مووشەك، چینییەکان ڕێگای تازە تاقیدەکەنەوە زۆر لە سەرووتری ستراتیژیەتی نەگونجاو، بە واتایەکی تر لە خاڵە لاوازەکانی دوژمن دەگەڕێن و کاری لەسەر

دەكمن." شەری نەگونجاو یان نابەرابەر" ماوەیەكی زۆرە لە لای شارەزایانی بواری لەشكری زانراوە. ئەم راستییەش ئاشكرابوو كە ئەم تاكتیكە لە لایەن تیرۆرستان بەكار دێت بۆ بردنەوە و زاڵبوون بەسەر لەشكری وەستاو، بەهەمان شێوەی كە (دێڤید بە تاقە بەردێك پاڵەوانە عملاقەكەی كوشت) (چیرۆكی كتابی پیرۆز). بەڵام چینییەكان ئەم مەسەلەیان چاكتر بەكار هێناوە لە تیرۆرستان. بیرمەند و پلان دانەرە چینییەكان رێگای تازەیان دۆزیوەتەوە بۆ زاڵبوون بەسەر تەكنەلۆژیای بەرزی نەیارانیان (وشەیەكی جوانە كە ماناكەیشی ئەمریكایە).

ساڵانە خەرجییە سەربازییەكانی چین ١٠٪ زیاد دەكات (راپۆرتە هەواڵگرییەكانی ئەمریكا مەزەندەی دەكات كە ئەم ژمارە دوو تا سێ جار زیاترە لەم ژمارەیە) بۆ جێ بەجێ كردنی نارەزووە سەربازییەكانی وڵات. بەڵام تازە كردنەوەی لەشكر كە بریتییە لە دروستكردنی كەشتی تازە و كەشتی ژێر ناوی" Submarines " جگە لە كڕینی نەوەی چوارەم لە فڕۆكە جەنگییەكان ...و٩٠٠ موشەكی دوور هاوێژی روو لە تایوان كردووە- ئەمەشی مانای لاسایی كردنەوەی ئەمریكا نییە. ئامانجەكەیشی بریتییە لە دۆزینەوەی رێگای هەرزان بۆ بێ بلیەخكردنی ئەو باڵادەستییەی سوپای ئەمەریكی هەیەتی. لە جیاتی ركابەریكردنی USA لەسەر خاك و پرنسیپەكانی ئەمریكا، بەیگین دەیەوێت یارییەكی جیاواز بكات كە رەنگە بەیگین بیباتەوە.

بۆنموونە، لە تایوان لە جیاتی ئامادە كردنی لەشكری گەورە و چەكی پێشكەوتوو بۆ زاڵبوون بەسەر تایوان. بەیگین وایكرد كە نرخی پارێزكاری كردن لە تایوان لە لایەن ئەمریكاوە بەرزتر بێت لە حاڵەتی روودانی شەڕ لەم دوورگەیە.

بیست ساڵ لەمەوبەر USA دەیتوانی بە پیادە كردنی ستراتیژیەتێكی پارێزكاری قەڵغانێك لە چوار دەوری تایوان دروستبكات. بەڵام لە دەرئەنجامی تازە كردنەوەی لەشكری چینی ئەم ستراتیژیەتە بێ سوودە. ئێستا ئەمریكا لە بارێك دایە كە حەسوودی پێ نابردرێت، بۆ ئەوەی بتوانێت پارێزگاری لە تایوان بكات، دەبێت هێرش

بکاته سەر خاکی چین. جموجۆڵەکانی ئاسمانی دەرەوەی چینی بەهەمان شێوەیە. بەیگین ئاسائی نییە کە شەڕێکی ئەستێرەکان بەرپا بکات دژ بە USA . لە جیاتی ئەوە دەیانەوێت بن کۆڵی پرنسیپی سەربازی ئەمریکا بکەن لە رێگەی دروستکردنی چەکی تازە کە توانای تێکشکاندنی ستەلایتەکانی ئەمریکایان هەیە، کە بڕبڕەی پشتی هەوالگەری سوپای ئەمریکییە. ئەو پلانە بوێر و پڕ مەترسییەی بەیگین دەبێتە هۆی کوێر کردنی سوپای ئەمریکی بە خستنە خوارەوەی ستەلایتەکانیان و لە دەستدانی زانیاری هەوالگەری زۆر گرنگ بۆ شەڕی لەم جۆرە. هیوای بەیگین بریتییە لەوەی ئەستەم بێت بۆ ئەمریکا خۆی بخاتە نێو هەر کێشەیەك لەسەر تایوان یان ژاپۆن.

گرنگترین فاکتەر لە هەوڵی چین تا ببێتە سوپر هێزێکی ئەگونجاو، ئەوەیە کە ئەم کارە لە دەرەوەی هەموو بنەماو پرنسیپێکی دنیای هێزی سەربازی ناسایی دایە. وردەکارییەکانی ئەم بۆچوونە لە کتێبێکیدا هاتووە بەناوی شەڕی فراوان یان شەڕی دیاری نەکراو"Unrestricted Warfare"کە یەکێك بوو لەو کتێبانەی زۆرترین ژمارەیان لێفرۆشراو لە ساڵی ۱۹۹۹ ئەم کتێبە لە لایەن دوو کۆلۆنێلی سوپای ئازادیخوازی میللی نووسراوە "Peoples Liberation Army" . لە سەرەتادا تەنها سەرنجی شارەزایانی سەربازی راکێشا. بەڵام دوای هێرشی ئوسامە بن لادن بۆ سەر سەنتەری بازرگانی جیهانی زیاتر بەدەرکەوت و ناسرا. کە تیادا هاتووە: شك و گومانی ئەمریکا بۆ زاڵبوونی سەربازی وەدەستهێنانی تازەترین کەلوپەلی سەربازی لاوازترین خاڵی وڵاتە.

(ئەمریکا)، کە ئەمەش بۆتە هۆی چاوبەستانی سیاسەت دارێژەکان بۆ وێنە گەورەکەی ستراتیژیەتی سەربازی: کە بەکار هێنانی چەکی ئابووری، یاسایی و سیاسی دەگرێتەوە. کتێبەکە کۆمەڵێك ستراتیژیەت دادەرێژێت بۆ شەڕەکانی تر (ناسەربازی)، گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات کە سەربازان شەڕیان پاوەن نەکردووە (مۆنۆپۆلیان بەسەر شەڕدا نییە).

لیستەکەیان بە شەڕی ئابووری دەستپێدەکات، بە نموونە باس لە تەنگو چەلەمەی دراوی ساڵی ١٩٩٧ دەکات، هەر دوو نووسەرەکە زۆر بە ترسەوە باس لە هێزی بازرگانانی دراو دەکەن وەك جۆرج سۆرۆس "George Soros" کە چۆن توانی بنکۆڵی ئەوانەی پێیان دەگوترا پڵنگەکانی ئاسیا بکات، ئەو شەفافیەتە ئابوورییەی کە رۆژگارێك بوو بووە مایەی سەرسوڕمان و دڵخۆشکەری جیهانی رۆژئاوا، لە ناکاو بووە هۆی دڵتەنگی"Depression"، هەروەك گەڵای دار لە شەوێکی پایزدا بە بایەکی بەهێز هەر هەمووی هەڵوەری. ئەگەر تاکە کەسێك وەك سۆرۆس بتوانێت ئەم زەرەرو زیانە گەورەیە دروستبکات تەنها بۆ قازانج، ئایا چین کە خاوەن ١٠٠٠ ملیار دولاری مامەڵەی بازارە دەتوانێت چ جۆرە زیانێك بە ئەمریکا بگەیەنێت. هەردوو نووسەر وەك دوور بینی یان پێشبینی کردن باسی مەترسی سوپەر تیرۆرزمیان کردووە و چاوەڕوانی کارێکی لەو جۆرە بوون کە ئوسامە بن لادن ئەنجامیدا دژ بە سەنتەری بازرگانی جیهانی دوو ساڵ بەر لە رووداوی. زۆر بە راستیش پێشبینی ئەوەیان کرد بوو کە کاردانەوەی ئەمریکا زەرەر و زیانێکی زۆر بە ئەمن و ئاسایشی وڵاتەکەیان دەگەیەنن کە زۆر زیاترە لە خودی هێرشی تیرۆرستان: هەندێك جار دژەکەت یا بەرامبەرەکەت هەندێك هەنگاوی ئاسایی بگرێتە بەر بۆ بەکار هێنانی هێزی ئاسایی و پێوەری ئاسایی وەك باشترین هێز دژ بە نەیارانی... ئەمەش وەك ئەوە وایە فیلە بەرەڵاکانی لە دوکانێکی چینی بەرەڵایە و هیچ کۆنترۆلێکت لەسەری نییە... فیلەکەشی ناتوانێت سوود لە هەموو هێزە زۆرەی خۆی وەربگرێت.

سەرنجراکێشترین فەرمزیەت بریتییە لەو بیرۆکەی کە رەنگە چین بتوانێت یاسای نێودەوڵەتی وەك چەك بەکار بهێنێت، یان شەڕی یاسایی بکات. نووسەرەکان دەڵێن هاوڵاتیانی وڵاتە دیموکراسییەکان هەمیشە داوا لە وڵاتەکانیان و حکومەتەکانیان دەکەن بە گوێرەی یاسای نێودەوڵەتی هەڵسوکەوت بکەن.بە تایبەتیش پەیوەندیدار بە مافی مرۆڤ و هەڵسوکەوت لە کاتی شەڕ. کەواتە حکومەتەکان بەستراونەتەوە بە رێکخراوە هەرێم و نێودەوڵەتییەکان، وەك ASEAN EV ، رێکخراوی یارمەتی

دراوی نێودەوڵەتی"IMF " بـانکی جیهـانی WTO و نەتـەوە یـەکگرتووەکان.
نووسەرەکان دەڵێن چین دەبێت کۆپی نموونە و مۆدێلی ئەوروپایی بکاتەوە.

لە بەکار هێنانی یاسای نێودەوڵەتی بۆ راگرتنی USA . چوار هێزی مەزن هـەن
کە بە ئاشکرا هێزو سوود وەردەگـرن لـە رێکخـراوە نێودەوڵەتییـەکان و " -Supra
national "، و رێکخراوە ناحکومییەکان" Non state Players "بۆ زیـادکردنی
دەسەلاَت و کاریگەریان. ئـەوان پێیـان وایەچـین دەتوانێـت نەتـەوە یـەکگرتووەکان و
رێکخراوە هەرێمییـەکان بەکار بهێنێت بۆ گەیاندنی دید و بۆچوونی چـین بـۆ جیهـان-
ئەمەش وادەکات کە USA ناچار دەکات چیتر نەتوانێت زلهێزی و توانای خۆی بخاتـە
گەڕ بۆ کۆ کردنەوەی پاڵپشتی نێودەوڵەتی بۆ شەڕ وەك عێراق.

چەند لایەنێك لە شەڕی دیاری نەکراو

ناسەربازی	TRANS-تێکەڵ MILTARY	سەربازی
شەڕی دارایی Financial	شەڕی دیبلۆماسی	شەڕی ئەتۆمی
شەڕی بازرگانی	شەڕی شانەیی Net work	شەڕی ئاسایی
شەڕی سەرچاوە سروشتییەکان	شەڕی زانیاری (جاسوسی)	شەڕی بایۆ- کیمیاوی
شەڕی یارمەتی ئابووری	شەڕی دەروونی	شەڕی ژینگە
شەڕی ڕێکخستن	شەڕی تاکتیکی	شەڕی ئاسمانی (ئەستێرە)
شەڕی سزادان	شەڕی قاچاخچێتی	شەڕی ئەلیکترۆنی
شەڕی میدیا	شەڕی دەرمانی قاچاغ	شەڕی پارتیزانی
شەڕی ئایدیۆلۆژی	شەڕی واقیعی (بەرپەرچ دانەوە)	شەڕی تیرۆریستی

سەرچاوە: کیاۆلیانگ Qiao Liang و وانگ زیانگسوی Wang Xiangsui ،
Unrestricted Warfare (Berjing: PLA Literature and Arts
Publisging House 1999)

زۆر لەو ستراتیژییە نەگونجاوانە خەریکە دەردەکەون، هەروەك (شی ینهۆنگ)ی لیبرال نەتەرناسیۆنالست دەڵێت وا USA لە شەڕی سەربازی لە ناوچەی پاسفیك سەرکەوتن وەدەستدەهێنن، بنکە سەربازییەکانیان بە هێز دەکەن لە گوامGuam ، توکیناوا Okinawa ، هاوای Hawaii.

چین ئەمەی پێخۆش نییە، بەڵام چین ئەم یارییە ناکات.بەڵکو یارییەکی تر دەکات کە پشتی پێ بەستووە بە وەبەر هێنانی تەلبووری،بازرگانی، کۆچ کردن و دیپلۆماسیەتی خەندە"Smile diplomacy" .USA ناتوانێت ئەمە راگرێت. بەم جۆرەش یاری چین دەدۆڕێنێت. ناتوانێت بووژانەوەی چین راگرێت. ئەوەی شی ینهۆنگ مەبەستیەتی ئەوەیە، چین لە هەوڵدایە بۆ گۆڕینی بنەماکانی یاری و پێشبڕکێ بۆ باڵادەستی لە رۆژهەڵاتی ئاسیا، لە جیاتی رووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەمریکا سەربەسەر ، ئەوا چین مانۆڕ دەکات و لە چوار دەوریدا دەسوڕێتەوە بۆ دۆزینەوەی خاڵی لاواز. ئەمەیش وەك ئەوە وایە کە ئەمریکا تیمێکی زۆر بەهێزی تێنسی سەر زەوی هەبێت، بەڵام چین دەیەوێت یارییەك لەگەڵ ئەمریکا بکات کە خۆی تێیدا باش بێت بۆیەش دەیەوێت یاری تێنسی سەر مێز بکات کە تیمی وان زۆر چاکن بە هیوای ئەوەی بتوانن لێیان ببەنەوە. چین زۆر بە هێمنی و زمانێکی شیرین توانیویەتی کاریگەری ئەمریکا لە هەندێك وڵات کەمکاتەوە، وەك کۆریای باشوور. لەبەر ئەوەی بە زمانی هاریکاری و گۆڕینەوەی بازرگانی و هاوکاری نێودەوڵەتان قسە دەکات ترس و گومانی لای دراوسێکانی دروستنەکردووە.

چین بەرەو کوێ دەچێت؟

چین وەك مەکینەیەکی کاتی زۆر گەورە بە (آلە الزمن-Time Machine) کە چەندین سەدەیە بیر لە چۆنیەتی وەدەستهێنانی هێز دەکاتەوە. هەروەك ئەوروپا، چین زۆر لە نیشانەکانی خاڵە پرشنگدارەکانی هەیە بۆ بەڕێوەبردنی چەرخی بیست و یەك. سەرکردەکانی بیروباوەڕی سەقامگیری و بە یەکەوە ژیان بڵاو دەکەنەوە. دەپلۆماتکارە

کانیشیان دوای هەمە لایەنی دەکەن (تعددیە) لە جیاتی تاک لایەنی. ستراتیژ داڕێژەرەکانیشان زۆر پشت دەبەستن بە بازرکانی لە جیاتی شەڕ بۆ پەیدا کردنی دۆست و لایەنگیری تازە و داگیرکردنی شوێنی تازە لە جیهاندا. ئەمڕۆ چین بەیەکسانی تا رادەیەك یەکسانە لەگەڵ ئەمریکا لە چەرخی بیست ویەکدا، پارەیەکی زۆر خەرجدەکەن لە تازە کردنەوەی لەشکر، پڕاستنی سەروەری و بە حەماسێکی نەتەوە پەرستی پاس لە یەکگرتنەوە دەکەن لەگەڵ تایوان.

چینی چەرخی بیست ویەك وایکرد کە خەڵك باوەڕ بە نامانجە ناشتیخوازیەکانیان نەکەن و خۆشیان تووشی نیگەرانی و هەڵوێستی دژ بە یەك بکەن و ترسیان یەکجار زۆر بێت لە دوژمنەکانیان، هەر چەندەی بچووك بن، بە تایبەت دورگەیەکی بچووکی ۲۰ ملیون کەس، ناشتیخواز ترین پیاو لەسەر رووی زەمین، کە پێیدەڵێن هەڕەشەی دلای لاما"Dalai Lama"، خۆی تایفەیەك کە ناسراون بە چا خولردنەوە و خواردنی سەوزە (Falun Gong). مەترسی لە بەدەستدانی تایوان و سەربەخۆ بوونی بوونەتە هۆی زیادکردنی خەرجییە بەرگرییەکانیان بە جووت ژمارەیی و ئامادە کردنی ۷۰۰ رۆکێت و مووشەك دژ بە تایوان. چینییەکان زۆر مەترسییان هەبوو لە تایوان ئەوەك ئەم ئەرمییەی چین بقۆزێتەوە بۆ راگەیاندنی سەربە خۆیی، ئەمەش لە ژێر کاریگەری" بووژانەوەی ناشتیخوازی" . تایوانیش تەنها یەکێکە لەو "پێنج ژەهرەی" کە چین لێیان تۆقیوە ئەوەك بێن بە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی چین و ئەتەوەگەی- ئەوانەی تریش بریتین لە جوداخوازە موسڵمانەکانی خنجیانگ Xinjiang ، تیبت Tibet ، مەنگولیا و هەرێمەکانی دەوروبەری کۆریا. زۆر لەو مەسەلانەی کە بوونەتە هۆی دروستبوونی گرژی لە نێوان چین و رۆژئاوا وەك پێشبڕکێ بۆ سەرچاوەکانی وزە، رۆڵی چین لە ئەفریقیا، راگرتنی پێتاندنی ئەتۆمی لە ئێران و کۆریای باکوور دەکرێن خاو بکرێنەوە بە تاکتیکی ئەرم ئواندنی لە لایەن هەردوولاوە. بەلام سەرەڕای ئەم قسە زۆرەی سەبارەت" هەمە لایەنی و هێزی ئەرم" و پشت بەستن بە یەکتر (Interdependence)، ترسی تایوان بۆتە ئەگەرەیەکی مەزن لە بەردەم

چین تا به راستی ئەم هەموو دروشمانە جێ بەجێ بکات و بۆ بوون بە بەشێك لە جیهانگیری. هەر چەند گوێ بیست دەبم کە چینییەکان گفتوگۆ لەسەر تایوان دەکەن وتەی" مایکل کۆلیون" م دێتەوە یاد لە فلیمی (العرب) کە دەڵێت: لەو کاتەی وامدەزانی من وازم هێناو دەرچووم، ئەوا جارێکی تر پەلکێشیان کردە ناوەوە. بۆ میللەتێکی کە بایەخ و گرنگییەکی زۆر دەدات بە مێژوو و لێکۆڵینەوەی مێژوویی (Longue-duree)، ئەوا بیرمەندە چینییەکان زۆر شەرمنن سەبارەت بە داهاتوویان. کاتێك لێیان دەپرسێت گەورەترین یان لوتکەی هێزی چین چۆن دەبێت (Hyper-power)؟ ئەوان لە وەڵامدا زۆر خۆشحاڵن و تووشی سحر دەبن بەم پرسیارە، لیستە یەك لە کێشە ناوخۆییەکان دەخەنە روو، لەو کاتەی زۆر راستگۆن لە وەڵامەکانیان، ئەوابیرمەندەکانی سیاسەتی دەرەوەی چین دوو رێگاو دوو ئەگەر دەخەنە روو. لیبرال ئەنتەرناسیۆنالیستەکانی وەك زهینگ بیجیان Zheng Bijian یان کن یاکینگ حمز لە باسکردنی ئەوە بکەن کە چۆن چین دووبارە بەشداری دنیا کرد و هاتەوە ریزی وڵاتان، هەروەها چۆن وردە وردە بڕوایان هێنا بە بەها جیهانییەکان و فێری ئەوە بوون بەشدارییەکی پۆزەتیف بکەن لە سیستەمی جیهانی. ئایا دەزانیت ماو چەند جار سەفەری بۆ دەرەوەی وڵات کرد لە کاتی سەرۆکایەتی چین؟ ئەوە پرسیاری یەکێك لە برادەرەکانم بوو لە لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالیستەکان. کاتێك لە بەیگین بووم ئەم پرسیارەی لێکردم: هەر خۆیشی وەڵامی دایەوە. تەنها دوو جار. یەکەم جار بۆ مۆسکۆ لە ١٩٥٠، جارێکی تریش هەر بۆ مۆسکۆ لە ١٩٥٧. دیسان پرسی: ئایا دەزانی سەرۆك هیوجینتاوز"Hu-Jintao" چەند سەفەری دەرەکی ئەنجامداوە لەم ساڵ؟ پرسیارێکی خیتابی بوو، چونکە تەنانەت برادەرەکیشم وەڵامەکەی نەدەزانی، تەنها لەو حەفتەیەدا سەرۆکە پەرچەم بە بریقەکە کۆبوونەوەی لەگەڵ سەرۆکی کۆمەڵێك لە وڵاتانی دنیای ئەنجامدابوو، لەوانەش: جەزائیر، بەرازیل، کەنەدا، فەرەنسا، هیند، ژاپۆن، مالیزیا، سویسراو USA. لە دارفۆرەوە بۆ تەهران، کەرەکاس بۆ هاڤانا، پیۆنگ یانگ بۆ دەلهی، هەراری بۆ لواندا، دەنگی چین

دەیسترێت. حەزو پێویستییە لە بن نەهاتووەکەی چین بۆ وزە، سەرچاوە سروشتییەکانی و بازاڕ سەرۆکی ئەم وڵاتەی بۆ هەر چوار قوژبنی دنیا برد، بۆ گەران بەدوای هەموو ئەوانەو داینکردنیان بۆ ئەم مەبەستەش دەیان هەزار میل لە ئاسمان بڕێت.

هەر چەندەی چین زیاتر تێکەڵ بە جیهان دەبێت، هەروەك دەڵێن زیاتر هەوڵی چارەسەر کردنی کێشە جیهانییەکان دەدات. لەم ساڵانەی دواییدا چین لە ڕێگە شەش لایەنەکە خەریکی چارەسەر کردنی کێشەی ئەتۆمی کۆریای باکوورە، لە لایەکی تریش لەگەڵ وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا و رووسیاو USA کار لەسەر ئێران دەکەن، هەڵوێستی چارەسەر خوازیان وەرگرتووە سەبارەت بە قەیرانی گۆڕانی ژینگە لە کۆنفرانسی ڤانکۆڤەر، رەوانەکردنی ٤٠٠٠ بۆ کاری ئاشتی پارێزی UN ئەمانەت بۆ ئەو کارانەی کە چین خۆیشی لەگەڵ رۆژئاوادا زۆر کۆك نییە، وەك دەست تێوەردان بەهۆی هۆکاری مرۆیی- هەڵوێستی چین، چین گۆڕانێکی کەمی بەسەردا هاتووە. کاتێك رۆژئاوا ویستی دەستێوەردان بکات لە کۆسۆڤۆ چین دژی وەستا بە بەهانەی ئەوەی ئەنجامدانی ئەم کارە پێشمولەی" بنەمای دەستێوەرنەدانە لە کاروباری ناوخۆی وڵاتان". هەروەها لەسەر مەسەلەی دارفۆر دوای ئەوەی چین بۆ چەندین مانگ بوو بوو بە رێگر لە بەردەم کردنی هەر پرۆژە بریارێك، بەڵام لە کاتی سەرۆکایەتی کردنی ئەنجوومەنی ئاسایشی چین دەنگی دا بۆ ناردنی هێزی ئاشتی پارێز بۆ دارفۆر. لەسەر عێراق دەنگیان نەدا. زۆر لە چینییەکان دەڵێن بەیگین وردە وردە هەڵوێستی دەگۆرێت سەبارەت بە سەروەری و دەستێوەردان لە کاری ناوخۆی وڵاتان لە ژێر بەهانەی مرۆیی. ئەمەیش لە قازانجی پاراستنی مافی مرۆڤە بە گشتی. لە لایەکی تریش، کۆمۆنیستە تازەکانی Neo-coomms وەك یان خیوتۆنگ بە ئاشکرا دەڵێن کە ئەوان بیر کردنەوەی مۆدێرن و هاوچەرخ بەکار دەهێنن بۆ ئەوەی چین بە خەونە هەمیشەییەکانی بگات. تامانجی سەرەکیشیان گێڕانەوەی چینە بۆ ریزی دەوڵەتە زلهێزەکان، بۆ ئەوەی سیستەمێك دروستبکات بە گوێرەی دیدو تێڕوانینی خۆی. هەروەك زۆربەی لێکۆڵەرە چینییەکان زۆر بە وردی هەزری کۆنی چین

دیراسەت دەکەن، یان دەڵێت:" بەم دواییە هەموو ئەوکتێبە کۆنانەم خوێندنەوە کە لە لایەن لێکۆڵەرە چینییەکان نووسرا بوون و بۆم دەرکەوت کام پیاوانە بە راستی زیرەکن، بیرۆکە و بیروباوەڕەکانیان زۆر لە تیۆر و میتۆدی پەیوەندییە نێودەوڵەتییە هاوچەرخەکان کونجاوترن".

ئەوەی سەرنجی راکێشام ئەو جیاوازییە بوو کە لێکۆڵەرە چینییە کۆنەکان لە نێوان دوو جۆر نیزام (Order) کرد بوو: زانگ و (Wang) و با (Ba) سیستەمی وانگ (Wang) خۆی لە چوار دەوری سوپرهێز دەدۆزێتەوە (Super Power) بەڵام ئەولەویەت تیایدا لەسەر بنەمای نەرم و میانی حکومەت بوو، لە جیاتی ترس و تۆقاندن و فراوان بوونی هەرێمی بە پشت بەستن بە شەڕ و جەنگ. سیستەمی با (Ba) لە لایەکی تر بریتیبوو لە کۆنترۆڵکردنی کلاسیکی کە بریتیبوو لە فەرز کردنی بەهێزترین نەتەوە و فراوانکردنی دەسەڵاتی بەسەر دەوروبەری لە رێگای هێز. یان باسدەکات چۆن چینییە کۆنەکان هەردوو سیستەمیان بەکار هێناوە. لە بەشی ئاسیای چینیدا سیستەمی وانگ بەکار دەهات، لە دەرەوەیشی کاتێک مامەڵەی لەگەڵ بەربەریەکان دەکرا سیستەمی هێزو فەرز کردنی دەسەڵات لە رێی هێزەوە پیادە دەکرا. ئەمەیش دەقاودەق ئەو سیستەمەیە کە ئەمڕۆ USA پیادەی دەکات، کە لەگەڵ رۆژئاوادا سیستەمی وانگ پیادە دەکات و هێز بەکار ناهێنێت بۆ فەرز کردنی جووت پێوەری (Double Standards) بەڵام لەسەر ئاستی جیهانیشدا، USA لە رێگای هێزەوە دەسەڵاتی فەرز دەکات و هێزی سەربازی بەکار دەهێنێت بۆ پیادە کردنی جووت پێوەری (المعيار المزدوج).

یام خیوتۆنگ دەیەوێت جارێکی تر چین بگەڕێتەوە بۆ پیادە کردنی سیستەمی وانگ لە ئاسیا، بەڵام لەسەر بنەمای یەکسانی و سەروەری یاسا. بەڵام کێشەی چین لەوەدا خۆی بەدیدەکات کە ئەم کارە تەنجامبدات بەبێ ئەوەی شەڕ و ناژاوە نە لەگەڵ هندستان و نەلەگەڵ ژاپۆن بەرپا بکات. وەڵامی یان خیوتۆنگ دەچێتە ناو جەرگەی گرفتەکە. ئەو هۆکارەی کە وادەکات وڵاتانی تر ئەم کارە قەبوولبکەن دەگەڕێتەوە بۆ

ئەوەی ئێمە یەکەم جار دەبێت ئەم سیستەمە لە سیاسەتی ناوخۆ پیادە بکەین تا ببین بە کۆمەڵگایەکی نموونەیی و خەڵك بیەوێت چاویان لێبکات و لاساییان بکەنەوە. بەلام چاری ئەوەمان نییە. حاڵی حازر هەموو تەنها هێزی ئابووریان بۆتە جێگای سەرنجراکێشانی دنیا، بەلام ئەمەیش بەردەوام نابێت. پەرستنی پارە بەس نییە وەك سەرنجراکێشان، بەڵکو پێویستیمان بە هێزی ئەخلاقی هەیە (Moral Power). ئەوە فەرەزیەتی کە باس ناکرێت ئەوەیە چین پێویست بە گۆڕینی سیستەمی سیاسی هەیە تا بتوانێت ببێت بە هێزێکی فرە لایەن (Hyper-Power). یان خیوتۆنگ ئەوەی قەبووڵە کە زۆر سەختە بۆ چین شەرعییەت لەسەر ئاستی جیهان وەدەستبهێنێت بەبێ ئازاد کردنی سیستەمی سیاسی لە چین. بەلام بە دڵنیاییەوە ئەوسا ژاپۆن سیستەمی وانگ بە سەرکردایەتی چین قەبووڵ ناکات؟ یان خیوتۆنگ پێیوایە کە میکانزمی ئەم هێزە رەها دەبێت (Absolute)، ژاپۆن پێشوازی لەم پەیوەندییە ناکات، بەلام دوای بەسەر چوونی کات یانەی چینی هێندە بەهێز دەبێت کە ژاپۆن خۆی دەیەوێت ببێت بە ئەندام. ئەمەیش هەروەك UK و EU دەبێت: ئەندامێکی نابەدڵ، بە گوێرەی یان خیوتۆنگ: چین دوو رێگای لە بەردەم دەبێت کاتێك وزۆر بەهێز دەبێت. رەنگە ببێت بە بەشێك لە سیستەمی "وانگ"ی رۆژئاوا، کە ئەمەیش مانای ئەوەیە سیستەمی سیاسی خۆی بگۆڕێت. رۆژئاوا باس لەم رێگایە دەکەن بەلام ئەم رێگایە زۆر زەحمەتە پیادە بکرێت و نەستەمە. رێگاکەی تریش ئەوەیە کە چین سیستەمی خۆی دروستبکات.

ئەو بار گرژییەی نێوان لیبرال ئەنتەرناسیۆنالیستەکان و کۆمونیستە تازەکان جۆرێکی ترە لە لەتبوونی سەردەمی بورژواو سیاسەتی شۆڕشگێڕی دەرەکی. بۆ چەند ساڵێکی داهاتووش چین لە بڕیارەکانیدا بۆرژوازی دەبێت. دوو روو دەبێت، هەر بۆیەش تێکەڵ بە ئابووری جیهان و دەزگاکانی بووە

(Institutions). ئامانجیش بەهێز کردنیانە بۆ ئەوەی ئەمریکا بەستێتەوە بە عەرز تا کەشو هەوایەکی ئارام بخوڵقێنێ. بۆ پێشکەوتنی چین. بەلام لەمەودای دووردا

هەندێك چینی ئاواتەخوازن کە بتوانن سیستەمێکی جیهانی دامەزرێنن بە گوێرەی دید و بۆچوونی چین. بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەش بە لایانەوە گرنگە کە بەگژ هیچ لایەکدا نەچن و ڕووبەڕووی هیچ لایەك نەبنەوە لەو کاتەی کە بە هێمنی فاکتەرەکان لەسەر ئەرزی واقیع دەگۆڕن. هەر بەهەمان شێوەی گۆڕینی سیاسەتی ناوخۆ کە ئێستا خەریکی گۆڕینن، ئاواتەخوازن کەلێرە و لەوێ ئەلتەرناتیف دروستبکەن بە گوێرەی پرەنسیپەکانی چین، نەك ئەوەی ڕۆژئاوا دەیانەوێت.بە گوێرەی ئەم بۆچوونە ڕێکخراوی هاریکاری شەنگەهای لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا بووە بە کۆمەڵگای زیرا ڕەنگ کراوەکان بەڵام بە پێچەوانە. بە ڕووکەش لە نموونەی فرە دەوڵەتی یان فرە لایەنی تێکەڵبوونی ڕۆژئاوایی دەچێت. هەروەك یەکێتی ئەورووپا EU . بەڵام لە ڕاستیدا وەك تۆی یان ناوەڕۆکی سیستەمی جیهانی چینن کە تیادا سەروەری دەوڵەت مانای هەیە و...

مافی وڵاتان بۆ جموجۆڵ پارێزراوە، بەبێ ئەوەی زۆرنایەکی دەرەکی هەبێت دەستێوەردان لە کاروباری وڵاتان بکات لە ژێر سایەی مافی مرۆڤ و هەر هۆکارێك سەبارەت بە مافی هاوڵاتیانیان.

جیهانی هەوارخوازی چین:

بەم دواییە گفتوگۆیەکی زۆر کراوە لەسەر چۆنیەتی مامەڵە کردن لەگەڵ هەڵسانەوەی چین...

ئەمەیش هەستی کۆنترۆڵکردن و سەرسوڕمان پێدەبەخشێت، باڵادەستی باوکایەتیش. بە هێمنی و بەرێوە بردنێکی ژیر و بەردەوام لە لایەن ئێمەوە، ئەوا پاپۆرە زەبەلاحەکەی چین بە سەلامەتی و نارامی لە کەنارێکی هێمن رادەگیردرێت، دەشبەسترێتەوە... بەڵام هەرگیز ناکرێت و ناتوانرێت، هەروەها خودی چین خۆی نایەوێت تێکەڵ بە سیستەمێکی سیاسی و ئاسایشی ببێت کە چین رۆڵی دارێژتن و دامەزراندنی نەبێت؟... چین وەك هەر هێزێکی هەڵساوەی تری رابردوو، بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاشەوە، دەیەوێت دووبارە سیستەمی جیهانی جارێکی تر دابرێژێتەوە بە جۆرێك کە گونجاو بێت لەگەڵ ئامانجەکان و هێزە تازەکەی.

رۆبەرت کاگەن واشنتۆن پۆست یەکشەممەی ١٥/٥/٢٠٠٥

Robert Kagan,Washington post,Sunday,15 May 2005.

جیهانی رۆژئاوا پڕە لە قسە و بلس سەبارەت بە مامەڵە کردن لەگەڵ هەڵسانەوەی چین، چ گۆڕانێك بەسەر (چین)دا بێت بۆ ئەوەی زیاتر ماڵی بکرێن، یان چی بکەین تا وەك ئێمەیان لێبێت. چۆن دەتوانن کارێك بکەن کە بە سەلامەتی دونیا بەرەو هەمە لایەنی و بە دەزگا بوون (Institutions)، دیموکراسی و رۆڵ و سەروەری یاسا بکرێت؟ هەموو ئەو پرسیارانە کە دیپلۆماتکاران پیاوانی دەوڵەت دەیان خەنە روو بوونەتە بنەمای بیروباوەڕو دڵنیا بوون و بۆ ئەوەی ئێمە وا هەستبکەین کە پێشکەوتنی چین و گەشەسەندنی بە دەست ئێمەیە بە چ ئاقارێکدا بەبێن. ئەم جۆرە بیرکردنەوە و خستنە رووی کێشەکە بەم جۆرەی کە وەك ئەوەیە قسە لەگەڵ خۆمان بکەین و پێمان وایە" چین"ی تازە بە گوێرەی دید و بۆچوونی ئێمە دروستبێت. بەڵام

ژمارەیەکی کەم لە رۆژئاواییەکان دەزانن کە مەترسییەکانیان سەبارەت بە چین هەمان مەترسی لای چین دروستکردووە... دەقاودەق رەنگدانەوەی بەرامبەری هەیە لە بەیگین وەك ناوێنە.

گفتوگۆیەکی پڕ حەماس لە نێوەندە ئەکادیمی و نێوان لێکۆڵەرەوەکان دەستپێکردووە، تەنانەت هەندێك بەرپرسیشی گرتۆتەوە کە چۆن خۆ ئامادە دەکەن و مامەڵە لەگەڵ لاواز بوون، پووکانەوەی رۆژئاوا بکەن. ئەوان دەپرسن: چۆن دەتوانن هەڵسوکەوتی هێزی رۆژئاوا بە جۆرێك رێکبخەن کە گونجاو بێت لەگەڵ بەرژەوەندی و بەها چینییەکان.

ئەم گفتوگۆیە پڕ جەمسەرو پڕ کێشەیە کە چەندین رای جیاجیا قەبوڵدەکات بە ئاشکرا لە ساڵی ٢٠٠٦ دەستپێکرد بەسەر وتارێکی پڕ کێشەی وانگ یوی"Wang Yiwei" کە لێکۆڵەرەوەیەکی گەنجی زانکۆی" فوودان"و"Fudan" کە دەپرسێت: چۆن دەتوانین رێگە بگرین لە دارمان و رووخانی خێرای USA ؟ ئەم پرسیارەی وانگ یوی Wang Yiwe کاردانەوەیەکی زۆر گەرمی دروستکرد هەرلە لای کۆمۆنیستە تازەکانەوە تا لیبراڵ نەتەوەناسیۆنالیستەکان. یەکێك لە هاورێکانی وانگ یوی لە زانکۆی فودان بە ناوی شین دنگلی، ئەم رووبەروو بوونەوەیەی (تحدی) یە یەی زۆر بە وردتر وەسفکرد: ئایا خەڵك ئەم پرسیارە لە خۆیان کردووە داخوا ئەگەر ئەمریکا هەرەسی هێنا چی روو دەدات؟ هەروەها دەپرسێت ئایا چین، رووسیا، یەکێتی ئەوروپا، ئەڵمانیا یان ژاپۆن دەتوانن ئەو کەلوپەلە گشتییانە دابینبکەن کە ئەمریکا دابینیدەکرد؟ یانیش رێکخراوی نێودەوڵەتی و دەزگای ئابووری دابمەزرێنن؟ شین دینگلی پێیوایە بەیگین ئێستا ئامادە نییە بۆ رۆڵێکی وا گرنگ، بەڵام ئامانجی سەرەکی ئەمرۆ دەبێت ئەوە بێت کە بتوانێت ئەمریکا بە جۆرێك رێکبخات کە ناچار بێت بۆ هاریکاری کردن لەگەڵ جیهان، بۆیە چین پێویستە رێگایەکی تێکەڵ بگرێتەبەر لە مامەڵە کردن و چوار دەوردانی ئەمریکا (Containment) بۆ رێکخستنەوەی ئەمریکا تا ببێت بەهێزێکی بەرپرسیار: ئەم بۆچوونەیش دەقاودەق هەمان بۆچوونی

ئەمریکایە بۆ چین. ئەم گفتوگۆیانە ئەوە نیشاندەدەن کە بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین پرۆسەیەکی میکانیکی ئاسان نییە لە ژێر کۆنترۆڵی سیاسەت داڕێژەرانی رۆژئاوا نییە. بەڵکو چین لە هەلی ئەوە دایە کە خۆیان لە حاڵەتی کۆنترۆڵدا بن لە کاتی پرۆسەی گۆڕان. لەوەش زیاتر ئەو گەشەسەندنە گەورەیەی کە چین لە بواری ئابووری بە خۆوە دەبینێت وەك شەپۆلێکی زەبەلاحی سونامی وایە کە گەورەترین (تحدی) بە رووبەرووی جیهان بۆتەوە و دەرئەنجامەکانیش دیار نییە. لە ساڵی ٢٠٠٥ برادەرەکانم لە بەیگین تووشی حەپەسان هاتن بە بینینی بابەتێکی بەرگی (The Economist) لە ژێر ناونیشانی" چۆن چین ئابووری جیهان بەڕێوە دەبات". لەم بابەتدا هاتووە کە لە چەند ساڵی داهاتوودا لە وڵاتە گەشەسەندووەکاندا.

ڕێژەی ئاوسان (تضخم- Inflation) و نرخی قازانج (Interest rates) لە قازانج بەرزتر دەبێت، نرخی ئەوت تەنانەت خانووبەرەیش رەنگە لە چین دیاریبکرێن. بەڵام تەنها دوای دووساڵ، کاریگەری ئابووری چین بووە بە هەواڵێکی کۆن.بەم زووانە لە بەرگی گۆڤارە رۆژئاواییەکاندا ئەوە رادەگەیەنن کە" چین سیستەمی سیاسی جیهانی بەڕێوە دەبات. من دەتوانم پێشبینی ئەوە بکەم کە سەر وتار بیبینم کە گفتوگۆ لەسەر ئەوە بکەن کە گۆڕانی کەش و هەواو ژینگە، پاکتاو کردنی نەتۆمی تا مافی مرۆڤ و هەژاری لە سەرتاسەری جیهان و سیاسەتی جیهانی لە بەیگینەوە دادەرێژرێت و بەڕێوەدەبرێت. بیروباوەڕی چین بۆ جیهان سیستەمی، جیهانی تازە کاریگەری یەکجار زۆریان دەبێت لەسەر سیاسەتی دەرەکیمان، هەروەك کاریگەری کەل وپەل و کاڵا هەرزانە چینییەکان بەسەر ئابوورەمان.

جیهانی بە گۆڕدراوی چینی:

هەنووکەیی ترین دەرئەنجامەکانی هەڵسانەوەی چین کە چاوەڕوان کرابوو"بە جیهانی کردنی سیستەمی رۆژئاوایی گەیشتە باری مەنتی. دەوڵەتی چینی، کە پێنجیەکی دانیشتوانی دنیا پێکدەهێنن، لەو ڕێگایە لایدا کە وا چاوەڕوان دەکرا

پێیدا بڕوات، بەرەو سیستەمی سیاسی و ئابووری ڕۆژئاواییە. هەر چەندەی ئەگەر وڵاتانی تری جیهان بەردەوام بن لە گەشەسەندن، بەڵام ئەمە بەبێ هیچ گومانێك پێش بینی فرانسیس فۆکۆ یامای سەبارەت بە کۆتایی مێژوو سەراو ژێر کردەوە.

قۆناغی داهاتووی گەشەسەندن و پێشکەوتنی چین ڕەنگە زۆر زیاتر دراماتیکی بێت. یەکەمین سی ساڵی پرۆگرامی چاکسازی کۆماری میللی بە شێوەیەکی بنەڕەتی بریتی بوو لە تێکەڵ کردنەوەی چین بە جیهان، تێگەیشتن و فێر بوونی کە چۆن ئابووری ڕۆژئاوا و سیستەمی سیاسی و سیاسەتی دەرەکیان بەڕێوەدەچن. چیرۆکی سی ساڵی داهاتوو بریتی دەبێت لە متمانە هێنانی چین بۆ خۆی و تا چ ڕادەیەك جیهان بە گوێرەی ئارەزوو و بەرژەوەندییەکانی خۆی جیهان ڕێکدەخاتەوە. بۆ حکومەتەکانی ئەفریقیا، ئاسیای ناوەڕاست، ئەمریکای لاتین و تەنانەت ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەڵسانەوەی چین مانای ئەوەیە کە چیتر تەنها دوو ڕێگایان لە بەردەم نییە، ڕێگای تێگەیشتن و فێر بوون لە ڕۆژئاوا (Assimilation) و گۆشەگیری. چین پێناسەی سیستەمی تازە ناکات بە گوێرەی دیدی خۆی، بەڵام سەنتوقێکی تری دەنگدان دابیندەکات لەگەڵ فەلسەفەیەکی تازە کە ڕێگا و جێگای خۆیان دەگەنەوە لە تەك USA لە هەوڵێکدا بۆ دروستکردنی هاو هێزییەك یان پارسەنگێکی تازەی هێز لە قازانجی دیموکراسی، ئەورووپییەکانیش زۆر پەرۆشی هەمەلایەنن، ئیسلامییەکانیش بە هیوای دامەزراندنی حکومەتێکی ئایینین (Theocratic).

ئەو پەتە زێڕینەی کە چینی بەستۆتەوە بە بیروباوەڕی جیهانگیری بریتییە لە ئارەزووی وەدەستهێنانی دەسەڵات و کۆنترۆڵ. بیرمەندە چینییەکان دەیانەوێت جیهانێك دروستبکەن کە تیایدا حکومەتە نیشتمانییەکان باڵا دەست بن بەسەر مەسەلە ناوخۆییەکان، نەك بکەونە ژێر فشاری ئارەزوو و حەزی سەرمایەی جیهانی و سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکی. چین سەرمایە و وەبەرهێنان، تەکنەلۆژیا و بازاڕی لە هەموو جیهان دەوێت، بەڵام نایانەوێت بەها ڕۆژئاواییەکان کاریان تێبکات، بە واتایەکی تر بەها ڕۆژئاواییەکانیان گەرەك نییە. تا مانجیان نییە چین دابڕن بەڵکو

دەیانەویت چین بە تەواوەتی تێکەڵ بە جیهان بێت، بەڵام بەمەرجی چینی. بە کورتی نایانەوێت چین لە ژێر جیهانگیریدا پان بێتەوە. کاپیتالزمی ڕووباری زەرد،دیکتاتۆریەتی ڕاوێژکاری و بەسەرتاسەری کردنی هێزی نیشتمانی، ئەمانە بناخەی دروستکردنی فەلسەفەی چینی تازەن بۆ جیهانگیری کە جێگاو ڕێگا خۆشدەکەن بۆ وڵاتە نەتەوەییەکان (Nation States) بۆ کۆنترۆلکردنی نابووری و بەڕێوە بردنی سیاسی و ڕێکخستنەوەی ئەجندای سیاسەتی دەرەکی. سەرکردە چینییەکان دەستیان کردووە بە بەکار هێنانی ئەم بیروباوەڕە خشت لەسەر خشت، بۆ دروستکردنی سیستەمێکی ئەلتەرناتیڤی جیهانی، جیهانی دیاردراوی چین.

لقەکانی ڕووباری زەرد (Tributaries)-

لە بەهاری ۲۰۰۷ هیوجینتاوۆ زۆر بە شانازییەوە دروستبوونی "ناوچەی ئابووری تایبەتی" ڕاگەیاند. لە پرێس کۆنفرانسێکی زۆر قەلەبالغ کە پڕ بوو لە ڕۆژنامەنووسی بزنس وسەرۆکی کۆمپانیا گەورەکان و بە زەردە خەنەیەکەوە ناوی ئەو لایەن و وڵاتانەی ڕاگەیاند کە یارمەتی پارەو ئابووریان بۆ دەرچووە جگە لە بەخشینی بەشێك یان تەواوی باج و وەبەرهێنان لە بواری ڕێگاوبان وسکەی قیتار و ناردنی کەل و پەل لەسەر ئاستی پیشەسازی بۆ ناوچە تازەکان. بەڵام سەرەڕای ئەمەش ئەم ناوچە ئابوورییە تایبەتە جیاوازە. نە لەسەر کەناری ڕۆژهەڵاتی چین و نە لە ڕۆژئاویدا بوو. ئەم خێوەتگە سەرمایەداری چین لە ناو جەرگەی ئەفریقیا دەبێت. لە پشتێنی مایەکانی (فهم) مس ی زامبیا (Zambia). سەرۆکی زامبی لیڤی موانە واسە (Levy Mwanawasa) لە تەك سەرۆکی چین هوجینتاوۆ وەستا بوو کە ڕایگەیاند بە دامەزراندنی" ناوچەی ئابووری تایبەت" لە چامبیش (Chambishi) چین ۸۰۰$ ملیۆن دۆلار وەبەر دەهێنێت و ئابووری ئەم وڵاتە بەهێز دەکات و دەبێتە هۆی پێشکەوتنی وڵاتەکەمان. ناوچەی ئابووری تایبەت لە زامبیا تەنها یەکێکە لەو پێنج ناوچە کە بەیگین بەڵێنی دامەزراندنیانی داوە لە ئەفریقیا، کە ئەمەیشی ناردنە

دەرەوەی نهێنییەکانی کاپیتالزمی رووباری زەرد لــە دەرەوەی ســنووری چــین. چــین وا خەریکی چاندن و گواستنەوەی سەرکەوتنە تابوورییەکەیەتی بۆ کیشوەری ئەفریقیا لە رێگەی دروستکردنی کۆمەڵێك سەنتەر و بنکەی پیشەسازی ئازاد لە باج، ئەمانــەش لە رێگــەی هێڵــی شــەمەندەفەر و جــادە و رێگــای ئاســایی دەریاییــەوە بــە جیهــان دەبەسترێتەوە. زامبیا دەبێتە سەنتەری ئاسن و سەرچاوەی ئاسن، مس، کۆباڵت (Cobalt)، ئەڵماس، ئەنەکە و یۆرانیــۆم بــۆ چــین. ناوچــەی دووەمیــشی دەکەوێتــە مۆریشیۆس (Mauritius) کە دەبێتە سەنتەری بازرگانی بۆ چین کــە رێگــە بــۆ چــل (٤٠) بزنــسی چینی خۆشدەکات مامەڵــە لەگــەڵ بیــست دەوڵــەتی ئەنــدامی بــازاڕی هاوبەشی رۆژهەڵات و باشووری ئەفریقیادا بکەن، هەر لە لیبیا تا زیمبابۆی، جگە لە رێگای ئاسان بۆ ئۆقیانووسی هینــدی و بــازاڕی باشــووری ئاســیا. ســێیەم ناوچــەش (ناوچەی شەحن کردن-Shipping hub)، کە رەنگە بکەوێتــە پایتــەختی تــەنزانیا، (دار و سەلام). نایجیریا و لایبیریا و دورگەکانی کەیپ ڤێردی- (Cape Verde) زۆر بەگەرمی خەریکی پێشبڕکێن بۆ وەدەستهێنانی دوو ناوچەکەی تر.

لەو کاتەی بەیگێن ئەم ناوچانە دروستدەکات، دەبێتە هۆی بەیەکەوە بەستانەوە و گرێدانی سەراپای کیشوەرەکە لە رێگەی شەقام و هێڵی شەمەندەفەر.چین وا خــەریکی هێڵــی شــەمەندەفەری تــانزام Tanzam نــۆژەن دەکاتــەوە چــین لــە ســاڵانی ١٩٧٠ دروستیکردبوو بۆ بەستنەوەی زامبیا بە تەنزانیا. هــەر لــە هــەمان کاتیــشدا هێڵــی شەمەندەفەری بینگۆلیا نۆژەن دەکەنەوە کە زامبیا بە ئەنگۆلای دەوڵەمەند بە نــەوت دەبەستێتەوە. هەروەك یەکێك لە باشووری ئەفریقیا دەڵێت: ئەنانەت ئــەو وڵاتانــەی کاتی خۆی ئەفریقیایان داگیر کردبوو ئەیانتــوانی خۆیان گرێدراوی هیچ وەعدێك بکەن بۆ وەبەرهێنان بەم ئەندازە گەورەیە بۆ دروستکردنی ژێرخانی ئــابووری، رەنگــە هــەر ئەشیان توانیبوایە کاری بەم جۆرە ئەنجامبدەن. زۆر لە داگیرکەرە کۆنــەکانی ئــەفریقیا تووشی ســەرسوورمان هاتوون لە رێژەی بەرزی بەرژەوەندی چــین لــەم کیــشوەرەدا. لــە نۆڤێمبەری (مانگی١١) ٢٠٠٦! ســەرکردەی چل و هەشت وڵاتی ئــەفریقیایی ئامــادە

بوون لە بەیگین بۆ بەشداری کردن لە کۆبوونـەوەی لوتکـە کـە لەلایـەن هیوجینتـاوز داوەت کرابوون، لەم کۆبوونەوەیەدا سەرۆکی چین زۆر بە هۆشیاریـیەوە هەوڵیدا مزلیدە لەسەر رۆژئاوا بکات کاتێك رایگەیانـد یارمەتییـەکانی چـین بـۆ ئـەفریقیا دووقـات دەکرێت لە ساڵی ۲۰۰۹ دا (ساڵێ زووتر لەو ماوەیەی کە بۆب گیلدۆف-گۆرانی بێژ-گروپی بۆنۆ-Bono دا وایان لە حکومەتە رۆژئاوایـیەکان کرد لە کاتی کۆبوونەوەکانی G8): ئەمەیش پێنج ملیار دۆلار یارمەتی بـۆ ئـەفریقیا دابینـدەکات، جگـە لـە٥ ملیاری تر لە شێوەی زەوی بە شێوەی ئیمتیاز وەبەرهێنان، دانانی پارە لـە حیـساب، لابردن و سڕینەوەی قەرز بۆ ۳۲ وڵات و هەزاران زەماڵەی خوێندن جگە لـە پـلان بـۆ دروستکردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە لەسەرتاسەری کیشوەرەکە.

ئەوەی جێگای سەرنج و سەرسامی دڵ و مێـشکی ئەفریقیاییەکانـە ئـەو ئامـادە بوونە بەهێزەی چینە کـە بۆتـە هـۆی گـۆڕینی بنـەماکانی پێـشکەوتنی ئـابووری. سەرگردەکە هەڵبژێردراوەکانی و حکومەتەکانی جیهان مەترسییەکی یـەکجار زۆریـان هەبوو لە سندووقی دراوی نێودەوڵەتی (IMF) و بانکی جیهانی. (جێفـری ساش)ی (Jeffrey Sachs)ی شارەزا و پسپۆری بواری گەشەسەندن و پێشکەوتن بەراوردێکی زۆر بە ناو بانگی هەیە بۆ (IMF) و دەڵێت زۆر لە حکومەتی بەدیل دەچێت: بۆ ۷٥ وڵاتی تازە پێگەیشتوو، کە هیچ کارێك ئەنجام نادەن بەبێ راوێـژکاری کردنیـان. ئـەو کاتـەی کـە داوای راوێـژیش دەکـەن ئـەوا ژیانیـان دەکەوێتـە دەسـت بازارەکـانی سەرمایەداری و یارمەتی بیانی و رێز و پلەیەمان دەخەنە ژێـر پرسـیار. بـەڵام ئـەمرۆ بەرپرسەکانی (IMF) لە گرفتدان ناتوانن واڵە هەژارترین وڵاتانی ئەفریقیا بکـەن تـا گوێیـان لێبگرن. (IMF) چەندین ساڵ خەریکی دانووستان بـوون لەگـەڵ ئـەنگۆلا بـۆ ئەوەی حکومەتی ئەم وڵاتە پیادەی پرەنسیپی شەفافیەت بکات بەرامبەر یارمـەتی و قەرز، بەڵام تەنها چەند سەعاتێك بەر لـە ئیمـزا کردنـی رێکەوتنامەکـە بەرپرسانی لواندا رایانگەیاند چیتر پێویستیان بەم قەرزە نییـە و رێکـەوتن ئیمـزا ناکـەن. هـۆی ئەومیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەنگۆلا توانی دوو ملیار دۆلار قەرزی بـێ قـازانج

دابینبکات لە چین. ئەم چیرۆکە چەندین جار لەم کیشوەرە دووبارە بۆوە هەر لە جەزائیر بۆتشاد، ئەسیوبیا، نایجریا، سودان، یۆگەندا، زامبیا و زیمبابۆی.

لەو کاتەی بالانسی ئابووری لە جیهاندا لە قازانجی (چین)دا دەشکێتەوە کە سەرمایەکەیان ١٣٠٠ ملیار دۆلارە، ئەوا IMF لە بچووك بوونەوەی بەردەوام دایە و دەچێتە ناو تەنها ٣٥ ملیار دۆلاریان هەیە. بەهێزترین ڕێکخراوی گەشەسەندن و پێشکەوتن لە دونیادا تووشی گیروگرفتی زۆر هاتوون لەبەر پێشبڕکێ لەگەڵ چین. لە جێگای مەرجە سەختەکانی ئەوەی پێیدەگوترێت یەکدەنگی واشنتۆن Washington Consensus)، زۆر لە ولاتانی ئەفریقیایی دەرس و پەندەکانی سەرمایەداری، ڕووباری زەرد لە ئامێز دەگرن و لاسایی دەکەنەوە. لەو کاتەی یەکدەنگی واشنتۆن دژ بە دەستتێوەردانی دەوڵەتە، لە ئابووری و لە قازانجی بە تایبەتی بوون (Privatizqtion) و بە توندی لەگەڵ مافی موڵکایەتی تایبەتن و پاڵپشتی پرەنسیپی چارەسەری ئابووری کت و پڕن

(Shock Thereapy)، ئەوا سەرمایەداری ڕووباری زەرد هاندانی بەکار هێنانی پارەی گشتی دەکات بۆ داهێنان، پاراستنی موڵکی گشتی و پێشکەوتنی قۆناغ بە قۆناغی ناوچەی ئابووری تایبەت.

باق و بریقی سەدای سەرکەوتنی نمونەی چین زۆر زیاتر ڕۆیشتووە لە سنووری کیشوەری ئەفریقیا. لە گەڕاندا پەدوای لاسایی کردنەوەی سەرکەوتنەکانی چین، ولاتانی جیاواز وەك بەرازیل، ڕوسیا و ڤیتنام کۆپی سیاسەتی جموجۆڵە پیشەسازییەکانی بەیگین دەکەن لە بەکار هێنانی پارەی گشتی و وەبەر هێنانی دەرەکی بۆ دروستکردنی و دانانی بەردی بناغەی پیشەسازییەکەی چری سەرمایە. ئەم ولاتانە بەخۆدا چوونەوە و ڕێزپەندیان کرد دژ بە پرەنسیپی یەکدەنگی واشنتۆن، خاو کردنەوە، بگرە بەلکو هەڵگەڕانەوە لە پرۆسەی بە تایبەتی کردن (Privatizqtion) کە لە سالانی ١٩٩٦ دا دەستیان پێکرد بوو. هەروەك چین هەتا ئەمڕۆش ئەم ولاتانە کۆنترۆلی کەرتی گشتی دەکەن لە ئابووری ولات چونکە بە

یەکجار گرنگی لە قەڵەم دەدەن بۆ بەرژەوەندی نیشتمانی (پێناسە یان بۆ بەرژەوەندی نیشتمانی لە فراوان بوون دایە کە خزمەتگوزاری گشتی، وزە، و تەنانەت بەروبوومی کشتوکاڵیش دەگرێتە خۆ). هەروەك چین پێیان وایە ئەگەر دەزگاکان و کۆمپانیاکانی کە حکومەت بەڕێوەیان دەبات بە عاقلانە و پلان بەڕێوە ببردرێن دەبن بە سەرچاوەی زۆر باش بۆ قازانج بۆ حکومەت، کە دەکرێت دووبارە وەبەر بهێنرێت بۆ وەدەستهێنانی ئامانجی سیاسی و کۆمەڵایەتی (لە ڕێگەی ئەم کارمیشی حکومەت دەتوانێت سەروەری خۆی بپارێزێت لە دەستێوەردانی کۆمپانیا زەبەلاحەکانی کەرتی تایبەت کە گەورەترین (تحدی) بن بۆ دەسەڵاتی دەوڵەت). هۆکاری جۆراوجۆر هەنە لە هەڵگەڕانەوە لە یەکدەنگی واشنتۆن، کێشەی ناسەقامگیری بانکی و دراوی لە ڕوسیا، ئەمریکای لاتین و ئاسیا، ئازدی ئابووری نەتەوایەتی سەروەت وسامانی سروشتیان هەیە و دەوڵەمەند بوونیان و هەڵسانەوە و بووژانەوەیان لە هەموو بەشەکانی جیهان- بەڵام لەهەر هەموویان گرنگتر ئەوەیە گەشەسەندن و بووژانەوە و هەڵسانەوەی هێزی ئابووری چین بەشێکی دانەبڕاوە لە وێنە و ڕووداوە گشتییەکە. ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە جۆری بڵاو بوونەوەی سەرمایەداری ڕووباری زەرد زۆر لەوە زیاتر و دوورترە کە وەبەرهێنە چینییەکان چاوەڕوانیان دەکرد. سەرکەوتنی نموونەی چینی لە پێشکەوتن و گەشەسەندنی قۆناغ بە قۆناغ بوو بەهۆی بڵاو بوونەوەی بە پەلەی ناوچەی ئابووری تایبەت لە هەموو جیهان. بە گوێرەی مەزەندە کردنی بانکی جیهانی، لە ساڵی ٢٠٠٧ دا پتر لە ٣٠٠٠ پرۆژە لە قۆناخی ئەنجامدان بووە لە ١٢٠ وڵاتی جیهاندا. زۆربەی ئەم پرۆژانەش بە شێوەیەکی زەق دووبارە کردنەوەی نموونەی (چینی)ین. نموونەی چینی سەرنجی زۆربەی وڵاتانی گەشەسەندوویان ڕاکێشاوە. لێکۆڵەرەوەکانی حکومی هەر لە تیران، میسر، ئەنگۆلا، زیمبابۆی، کازاخستان، ڕوسیا، هندستان، ڤیتنام، بەرازیل تا فەنزەوێلا لە شارو گوندەکانی چین دەسووڕێنەوە لە گەڕاندان بە دوای پەند و وانە تا لە تاقیکردنەوەی بەمیگین فێربن.

چین تەنها لە مەیدانی گەشەسەندنی ئابووری سەرکەوتنی وەدەست نەهێناوە، بەڵکو ئەم سەرکەوتنەی بۆتە هۆی کۆنترۆلکردنی سیاسەتی ئابووری وڵات. بە پێچەوانەی پڵنگەکانی ئاسیا لە ساڵانی ۱۹۸۰ دا، کە بە تەواوەتی پشتیان بەستبوو بە یارمەتی رۆژئاوا، چین بە تەواوەتی خۆی ئازاد کرد لە دەستێوەردانی دەزگاکانی پارە و پوولی رۆژئاوایی، هەروەها توانیان دان بە خۆدابگرن لە بەردەم هەموو ئەو قەرزە مەرجدارانە و فشارەکانی ئەمریکا بۆ دووبارە دەستنیشانکردنی نرخی گونجاو بۆ پارەی چینی. لەبری ئەوەیش چین بە ئاشکرا رایگەیاند کە ئەگەر کارێکی لەم بابەتە بکەن ئەوا تەنها بە مەرجی خۆیان بە ئەنجامی دەگەیەنن. بۆ وڵاتانی تری دنیاش ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە دەتوانن مەرجە قورسەکانی بانکی جیهانی قەبوول نەکەن و رەتیکەنەوە، بۆنموەی کاری لەم بابەتە تەنها لە بەرژەوەندی نیشتمانی ئەنجامبدەن. ئەمەش مانای ئازادییە. یەکێك لە رۆژنامەنووسە ئایجیرییەکان دەنووسێت و دەڵێت:

حکومەتی چینی دەزانێت چ بۆ هاوڵاتیانی باشە، هەر بۆیەش ستراتیژیەتی ئابووری لەسەر ئەم بنەمایە دادەڕێژێت. ستراتیژیەکەیشی بە گوێرەی یەکدەنگی واشنتۆن نییە(Washington Consensus). چین رێگای نەدا بە (IMF) و بانکی جیهانی تا مەرجەکانی خۆیان و لیبراڵی تازەیان (Neo- Libral)بە سەردا بسەپێنن...

چونکە ستراتیژیەتی چین پێك نەهاتووە لە زێدەڕۆیی لە لیبرالیزمی تازە و هەڵوەشانەوەی یاساکان و کەمکردنەوە یانیش برینی خەرجییە کۆمەڵایەتییەکان، بە تایبەتی کردنی (Privatization) هەموو شتێك لە ژێر تیشکی خۆر و قەدەغە کردنی هەموو جۆرە پاڵپشتی و یارمەتییەك بۆ کاڵا گشتییەکان. چونکە کاڵا وشەیەك نییە ئامانج تیادا تەنها و تەنها قازانج بێت، بەڵکو بۆ خزمەتی خەڵکە.

بۆ چەندین ساڵ وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان زۆر ئازەحمەت بوون بە فەلسەفەی جیهانی یانی یەکدەنگی واشنتۆن. بەڵام تەنها بەم دواییە بۆیان دەرکەوت کە

ڕێگایەکی تر هەیە لە تێکەڵکردنی چاکسازی ئابووری قۆناغ بە قۆناغ کە لە ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵی دەوڵەتدا بێت لە بەرژەوەندی خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکاندا و لە سایەی سەرمایەداری ڕووبارێی زەرد دا. جیهانگیری دەبوایە ببێتە هۆی سەرکەوتن و خۆشی لە بەرژەوەندی بازاڕی ئابووریدا، بەڵام چین سەلماندی کە سەرمایەداری دەوڵەت سوودمەندترین لایەنە لەم قۆناخەدا.

نیگەرانییەکانی ڕاوێژکاری:

لەو کاتەی بیروباوەڕی بازاڕی ئازاد بڵاو بۆوە لەسەر ئاپای جیهان، لەگەڵ خۆیدا بیروباوەڕی دیموکراسی لیبراڵیشی بڵاو کردەوە. تەنها لە سی ساڵی ڕابردوودا شەست وڵات بەرەو دیموکراسی چوون و باوەشیان بۆ بیروباوەڕی لیبراڵ کردەوە.لێکۆڵەری ئەمەریکی ساموێل هانتنگتۆن (Samuel Huntington) ئەمە بە قۆناخی یان شەپۆڵی سێهەمی دیموکراسییەت بوون وەسفدەکات (شەپۆڵی یەکەم لە سەرەتای ساڵانی ۱۸۰۰ بوو هی دووەمیشی ڕاستەوخۆ دوابەدوای شەڕی جیهانی دووەم بوو). تەنانەت لە سی ساڵی ڕابردووشدا خۆپیشاندانی بە ناوبانگمان بەچاوی خۆمان بینی کە داوای دیموکراسی دەکەن لە شەقامەکانی جۆرجیا، ئۆکرانیا، لوبنان و قەرغیزستان، کە بە شۆڕشی ڕەنگاوڕەنگ ناونرابوون.

بەڵام بەرپرسە حکومییەکانی بەمیگین زۆر دڵڕەق و بێ بەزەیین بەرامبەر گەشەسەندنی لیبراڵ دیموکراسی. من کاتێ شۆڕشی پرتەقاڵی ئۆکرانیا و شۆڕشی گوڵ (Tuilp)ی قەرغیزستان لە چین بووم. بەرپرسە چینی و برادەرەکانی من لە چین تووشی سەرسوڕمان هاتبوون و بڕوایان نەدەکرد کە چۆن مۆسکۆ شکستی هێنا لە داکۆکی کردن لە کاندیدەکانی خۆی و بەردەم مانگرتوان و خۆپیشاندەران چۆکی دادا. بۆ نموونەی تووشی هەمان هەڵەی ڕووسیا نەبن بەرپرسە چینییەکان یەکەتییەکیان (Unit) پێکهێنا بۆ چاوخشاندنەوە بەکاری ڕێکخراوە ناحکومییە بیانییەکان بکەن (NGO) لە چین، لە هەمان کاتیشدا یەکێك لە گرنگترین دەزگای بیرمەندانی چینی

سەر بە حکومەت چەندین لیکۆڵەری نارد بۆ ئۆزبەکستان، قەرغیزستان، ئۆکرانیا، جۆرجیا، بەر لە رووسیا بۆ هەڵسەنگاندنی رۆڵی رێکخراوە ناحکومییەکانی هاندەر بۆ دیموکراسیەت بزانن و کاریگەریان چی بووە لە بەرپا بوونی ئەم جۆرە شۆرشانە، ئەمیش بۆ رێگە گرتن لە هەر کارێکی وا لەداهاتووی چین، حکومەتی چین بریاری دا کە ئەوان بە هیچ شێوەیەك نایانەوێت ببینن شۆرشی رەنگاورەنگ لە بەرچاوی وان رووبدات، هەربۆیەش دەستیان کرد بە فشار خستنە سەرو قەدەغە کردنی رێکخراوە بیانییە ناحکومییەکان (NGO)، لە هەمان کاتیشدا تیمیان رەوانە کرد بۆ مەشق پێکردنی حکومەتەکانی ناسیای ناوەراست بۆ بەرەنگار بوونەوەی قەڵەبالغی و پەرتکردنی خۆپیشاندان.

ئەمرۆ لە نێوەندە دیموکراتخوازەکانی رۆژئاوادا زۆر بەگەرمی باس لە هەڵگەرانەوە لە دیموکراسیەت و بلاوکردنەوەی دەکرێت. رێکخراوی مالی ئازادی (Freedow House) لە رێکخراوێکی ناحکومییە دەڵێت:" ئازادی لە قۆناخی مەت بووندایە" چونکە ژمارەی ئەو ولاتانەی ئامێز بۆ دیموکراسیەت دەکەنەوە زیاد نەبوونە. بنکەی پارمەتیدانی نیشتمانی بۆ وتووێژی دیموکراسی دەڵێت: گروپە دیموکراتخوازەکان لە ژێر هەرەشەدان و زۆر بە زەحمەت دەتوانن پارمەتی دەرەکی وەرگرن بۆ درێژەدان بە خەباتیان و ئەگەر توانای داراییشیان هەبێت ئەوا ناتوانن بە ئازادی سوودی لێوەرگرن. نووسەری بە ناوبانگی دیموکراسی تۆم کاروسەرس (Tom Carothers) وەسفی ئەم حاڵەتە دەکات و دەڵێت: هەڵگەرانەوە لە دیموکراسی دەگەرێتەوە بۆ هێرشی دەسەلاتە ناوەندییە سەرکوتکەرەکان دژ بە میدیای ئازاد و کۆمەڵگای مەدەنی و گروپەکانی داکۆکی کردن لە مافی مرۆڤ.

لە راستیشدا خەتاکە تەنها هی چین نییە، بەڵکو بەرنامە و ئەجینداى حکومەتی جۆرج بۆش بۆ ئازادی کە لە ژێر دروشمی دیموکراسی رژێمی عێراقی گۆری بوو بە هۆکارێکی زۆر گەورە بۆ لەدەستدانی شەرعییەت و مین چاندن لە رێگای بلاوکردنەوەی دیموکراسی هەڵێکی چاکی دا بە حکومەتەکان بۆ لەناو بردن و سرکردنی

ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراسی. سەرۆکی ڕووسیا فلادیمیرۆتین دەستیکرد بە لەناوبردنی میدیای ئازاد و ئازادی سیاسی لە ولاتەکەی، لە هەمان کاتیشدا پالپشتی لە رژێمەکانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو کرد بۆ ئەنجامدانی هەمان تاکتیك. ئەمانە و جگە لە زۆر لە هەلگەڕانەوەکانی دیموکراسی وەك کودەتای سەربازی لە تایلند و کۆنگۆ برازەڤیل (Cong- Beazzavi;:e) چ پەیوەندییەکیان بە چین نەبوو. بەلام سەرەڕای ئەمەش چین کەم یان زۆر کاریگەری بەسەر ئەم ڕووداوانەش هەیە.

ئەگەر چین لە ڕووی عەمەلی هیچ کردارێکیش ئەنجام نەدات لە جیهان، بەلام هێزی چین وەك نموونە بۆتە هاندەرێك بۆ ڕووبەڕووبوونەوە و بەرەنگار بوونەوەی بانگەشەی دیموکراسی. جیاوازی نێوان گەشەسەندن و پێشکەوتنی هەمە لایەنەی چین بە بەراورد لەگەل یەکێتی سۆڤیەت متمانە و بروایەکی بلاو کردەوە کە چین چاکسازی ئابووری دەخاتە پێش چاکسازی سیاسی.

ئەمە بۆتە بەربەستێکی مەزن لەبەردەم بانگەواز خوازان و بلاوکەرەوەکانی دیموکراسیەت، فشاریان لەسەر زۆر لە ولاتان لابرد بۆوە بۆ ئازاد کردنی سیستەمی سیاسییان. ئەوەی زیاتریش نیگەرانی کردوون ئەو پێشکەوتنە ئابوورییەی چینە کە هاوکێشەی نێوان دیموکراسی و گەشەسەندنی سەراوژێر کردووە. تەنانەت ڕێکخراوەکانی پارمەتی بەخشینیش لە ولاتە دیموکراتییەکان وەك دەزگای (DID) بەریتانی (Department for International Developmet) بە ئاشکرا رایدەگەیەنن کە هیچ بەلگەیەك نییە بیسەلمێنێ کە دیموکراسیەت بەشدارە لە گەشەسەندنی ئابووری. ئەگەر بێت و ئاقیکردنەوەی دیکتاتۆریەتی ڕاوێژکاری و ڕاپرسی گشتی لە چین سەریان گرت ئەوا بەبێگومان دیکتاتۆرەکانی جیهان زۆر بە چاکی ئەم ئەزموونە دەقۆزنەوە، ئەمەش مانای ئەوەیە دەولەتی تاکە حیزبی دەتوانێت بەردەوام بێت لە سەردەمی جیهانگیری و میدیا راگەیاندندا (Mass Comwunication). زۆر کەس گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکەن ئایا چین بانگەشە و پروپاگەندە بۆ سیستەمی ناوەندی سەرگوتکار دەکات (Autocracy)، یانیش تەنها

لە هەوڵی پاراستنی بەرژەوەندی ئیشتمانی چینی دان. وەڵامەکە هەر کامێکیان بێت ئەوا ئەمرۆ چین لە ڕێگای پەیوەندییە ئابووری و سیاسییەکانیەوە لەگەڵ ڕژێمە پڕ کرفتەکاندا بۆتە گەورەترین پاڵەواتی سیستەمە ئۆتۆکراسییەکانی دنیا. ڕێکخراوی مافی مرۆڤی جیهانی (Human Rights Watch) گلەیی ئەوە دەکات کە چین لە ڕێگای بەرنامە زیاد بوونە دەرەکییەکانی دەرگایەکی تری لە بەردەم دیکتاتۆرەکانی جیهان کردۆتەوە، کە جارلن بە تەواوەتی پشتیان بەستبوو بەم یارمەتییانەی بە مەرجی پێشکەوتن لە بواری مافی مرۆڤ پێشکەشدەکرلن. یارمەتییەکانی چین تەنها ئابووری نین کە زۆر بە سەخاوەتەوە دابەشیاندەکەن، بەڵکو یارمەتی سیاسی لە UN و ئەنجوومەنی ئاسایش پێشکەش بە هەندێ وڵات دەکەن، وەك مەشق پێکردنی دژە تیرۆر و تەنانەت بەخشینی کەل و پەلی هەستیاری سیخوڕیش دەگرێتەخۆ.

چین یارمەتی سیاسی و سەربازی و تەکنیکی پێشکەش بە ڕژێمی سەرۆك ڕۆبەرت مۆگابی سەرۆکی زیمبابۆی کرد. تەنانەت بوو بە بەربەست لە UN دژ بە لێکۆڵینەوە لە سیاسەتی" ئۆپەراسیۆنی پاککردنەوەی پیسی" کە بوو بوو بە هۆی دەرکردنی ٧٠٠ هەزار لە خەڵکی هەژاری شارەکان لە زیمبابۆی، بەیگین هەروەها کەل و پەلی سەرکوتکردنیدا بە مۆگابی وەك: تەشویشی رادیۆ و راکرتنی پەخش، سانسۆر کردنی ئیمەیل و پەرتکردنی خۆپیشاندان. دوابەدوای ئەوەی حکومەتی ئۆزبەکستان سەدان کەس لە خۆپیشاندەران کوشت لە ساڵی ٢٠٠٥ لە ئەندیجان ئەوا سەرۆکی وڵات ئیسلام کەریمۆف بە فەرشی سوور پێشوازی لێکرا لە بەیگین و گرێبەستێکی نەوتی ٦٠٠$ لەگەڵ مۆرکرا و وەعدی پێدرا کە هێزی پۆلیسی مەشقی تایبەتی بکات لەسەر بلاوکردنی قەڵەباڵغی.

چین گەورەترین وەبەرهێنەرە لە بۆرما، حکومەتی بۆرما کە زۆر توند و سەرکوتکەرن یارمەتییەکی بێ وێنە لە چین لە هەموو لایەنێك وەردەکرن،یارمەتی گشتی، سەربازی و تەکنەلۆژی. چین قەرز بە قازانجێکی زۆر کەم دەدات بە حکومەتی بۆرما، دواتریشیان لە ساڵی ٢٠٠٦، ٢٠٠$ ملیۆنی دا بە پێنج وەزارەتی بۆرمی.

هەروەها ٩٠٪ چەکی بۆرما لە چینەوە دێت. لە لایەکی تریش بڕی ١,٦$ ملیار دۆلاری داوە بۆ تازەکردنەوەی هێزی سەربازی ئەم وڵاتە. چین چەندین تیمی راوێژکاری رەوانەی ئەم وڵاتە کردووە بۆ هاندانی دەسەڵاتداران تا چاکسازی لە وڵاتەکەیان ئەنجامبدەن بۆ کەمکردنەوەی فشاری نێودەوڵەتی. بە گوێرەی هەندێك سەرچاوە هەوڵەکان بە ئاراستەی ئەوەن تا تاقیکردنەوەی کۆنگرەی میللی نیشتمانی چینی (پەرلەمان). (National People's Congress) بۆ دیموکراسی بگوازنەوە بۆ بۆرما. ئەم کارەی چین نەك تەنها نەیهێشت رژێم بروخێت، بەڵکو بوو بەهۆی ئەوەی هنستان واز لە سیاسەتی ئابلوقەدان و دابڕینی ئەم وڵاتە بهێنێت. (دەڵێی ترسی ئەوەی هەبوو کە رانگون (بۆرما) بکەوێتە ژێر کاریگەری چین).

چین نایەوێت داکۆکی لە رژێمە رووخاوەکان بکات. لە ژێر کاریگەری و فشاری رۆژئاوا، چین تاکتیکەکانی خۆی گۆڕی سەبارەت بە سودان، زیمبابۆی و بۆرما. بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە چین پاڵپشتی لە سیستەمی فرە حیزبی و هەڵبژاردن و مافی مرۆڤ دەکات. چۆن بانگەشەی هەندێ ماف بکات بۆ بیانیان کە هاوڵاتیانی چین لێیان بێ بەشن.

هێزی نیشتمانی سەرکەوتوی:

تۆنی بلێری سەرۆك وەزیرانی پێشووی بەریتانیا لە ساڵی ١٩٩٩ بەم جۆرە وتارێکی پێشکەش بە نەتەوەی ئەمەریکی کرد لەو کاتە جینوساید سەرتاپای کۆسۆڤۆی گرتبۆوە: زۆر سەختە، هەندێك جاریش تووشی نارەحەتییەکی زۆرت دەکات کە هەستدەکەیت بوویت بە کەرەستەی چارەسەرکردنی هەموو کێشەکان ، لە تۆش چاوەڕوان دەکرێت کە هەموو کاتێك و لە هەموو شوێنێك ئامادە بیت بۆ ئەنجامدانی هەر کارێك کە پێویستی بە ئەنجامدانە. تۆنی بلێر ئەم وتارەی بۆیە پێشکەشکرد تا هانی ئەمریکا بدات بۆ راگرتنی کاری قەتل و عام و جینوساید. بەم جۆرەش بانگەوازی بۆ پرەنسیپ و بیروباوەڕە تازەکەی دەکرد " کۆمەڵگای نێودەوڵەتی " کە

رێگا بە دەوڵەتە گەورەکان دەدات دەستێوەردان بکەن لە کاروباری وڵاتانی تر لە حاڵەتی جینۆسایددا، چونکە ناکرێت جینۆساید بە مەسەلەیەکی ناوخۆی وڵاتان لە قەڵەم بدرێت، هەروەها مافی مرۆڤیش.بەڵام ئەمڕۆ کە USA لە عێراق و ئەفغانستان چەقیوە، زۆربەی هەرە زۆری کێشە جیهانییەکان و ئەو گروپانەی بە دوای چارەسەر بۆ قەیرانەکان دەگەڕێن روویان کردۆتە بەیگین بۆ دۆزینەوەی چارەسەر. بەشداریکردنی چین لە دۆزینەوەی رێگاچارە بۆ کێشەی کۆریای باکوور و بۆرمای دراوسێ جێگای سەرسوڕمان نییە، بەڵام کێ بیری لەوە دەکردەوە کە چین دەبێتە سەرچۆپی کێشی گفتوگۆی جیهانی سەبارەت بە گۆڕانی ژینگە و کێشەی ئەتۆمی ئێران و چاکسازی لە زیمبابۆی؟ لە هەمووشی گرنگتر پێشهاتەکانی کێشەی دارفۆرە کە بەیگین رۆڵی یەک لاکەرەوەی تێدا دەبینێت.

هەڵگری مەدالیای زێڕینی ئۆلۆمپی ئەمریکی جۆی چیک Joey Cheek بە سەرۆکایەتی وەفدێك لە مانگی حەفتی ۲۰۰۷ دا سەردانی باڵیۆزخانەی چینی کرد لە واشنتۆنDE . بۆ ئەوەی داوا لە چین بکات توانای خۆی بەکار بهێنێت بۆ چارەسەر کردنی کێشەی دارفۆر، چونکە ئەم پێیوایە پەیوەندی تایبەتی چین بە خەرتووم فاکتەرێکی زۆر گرنگە بۆ چارەسەر کردنی ئەم تەنگژەیە کە تەنها بە چین دەکرێت. ئەمەش دەرفەتێکی زۆر باش بوو بۆ حکومەتی چین بۆ ئەوەی نیشانی هەموو دنیا بدە کە ئەوان دەتوانن شتێك بکەن رۆژئاوا ئەیتوانی ئەنجامیبدات، ئەمەش دووپاتکردنەوەی ئەو راستییەیە کە چین هێزێکی راستەقینەی جیهانی تازەیە. بەیگین لە ژێر فشار دایە بۆ بەکار هێنانی کاریگەری خۆی لەسەر حکومەتی سودانی، لە هەمان کاتیشدا چەك دەفرۆشێت بە حکومەتی سودان، دوو لەسەر سێی نەوتی ئەم وڵاتەش دەکڕێت و ($٦) ملیار دۆلاری وەبەر هێناوە لەم وڵاتە. لە هەموویشی گرنگتر چین توانی لە رێگای دیپلۆماسیدا رێگا چارە بۆ کێشەی دارفور بدۆزێتەوە و ئاسایشی بگەڕێنێتەوە بۆ ئەتەوە یەکگرتووەکان لە نیویۆرك، چەندین جاریش رێگای گرت لەبەردەم سەپاندنی سزا بەسەر حکومەتی سودان، حکومەتی

سودانیشی قایل کرد بە قەبوولکردنی هێزی ئاشتی پارێز (نەتەوەیەکگرتووەکان تەنها توانی سزا بەسەر چوار بەرپرسی بچووك بسەپێنێ لە قەدەغە کردنی سەفەر و سڕکردنی پارە و پوولیان لە کێشەیەکدا کە ٤٠٠ هەزار کەس بوون بە قوربانی و دوو ملیۆن کەسیش دەربەدەر بوون).

چین لە دارفۆر و کێشەکەی زۆر بە وردی و هەستیاری مامەڵەی کرد. هەوڵیدەدا کە خۆ بدوزێتەوە و نکوڵی لە تۆمەتی حکومەتی سودان بکات لە نەنجامدانی کاری جینۆسایدـلە لایەکی تریش چین نەیویست ببێتە ئاستەنگ لەبەردەم ناردن و دەستنیشانکردنی نێردراوی تایبەت بۆ دارفۆر لە ٢٠٠٧ و پالپشتی کرد لە بیرۆکەی ناردنی هێزی ئاشتی پارێز سەربە UN، هەروەها فشاری خستە سەر حکومەتی سودان بۆ ئەوەی دانووستان و وتوویژ ئەنجامبدات لەگەڵ بەرهەڵستکارانی دارفۆر. بەلام لە هەمان کاتیشدا زۆر بە وردی کاریگەری خۆی بەکار هێنا، بە جۆرێك کە رازی نەبوو ئابلوقە و سزا بەسەر رژێمی سودان بسەپێنرێت، و پێیان داگرت لەسەر ئەوەی ناردنی هەر هێزێك بۆ سودان دەبێت بە رەزامەندی حکومەتەکە بێت. چین لە مامەڵە کردنی لەگەڵ کێشەی دارفۆر بە شێوەی هەمە لایەنە (Multilateralism) مامەڵەی کرد بۆ زیادکردنی هێزی خۆی و سودانی دۆستی، پێشیان داگرت لەسەر ئەوەی کە هەموو بڕیارەکان دەبێت لە رێگای ئەنجوومەنی ئاسایشی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بێت (کە چین دەنگێکی هەیە)، و هەمیشە بانگەشە بۆ وتووێژی هەمە لایەنە دەکەن. هەر بەم جۆرەش چین مامەڵەی لەگەڵ کێشەی کۆریای باکوور و بۆرما کرد لە رێگەی وتوویژ و دایەلۆگ بۆ سەپاندن و سەقامگیری ئاشتی. زۆر بە زیرەکانە چین توانی هەر هێندە فشار بخاتە سەر ئەم حکومەتانە بۆ رازیکردنی رۆژئاوا، بەلام نەبێتە هۆی مەترسی خستنە سەر رژێمە ناوەندییە سەرکوتکەرەکان (Autocratic) کە هەمیشە چاوەڕوانی یارمەتی لە چین دەکەن.

مامەڵە کردنی چینی لەگەڵ کێشەی دارفۆر نیشانەی ئەوەیە فەلسەفەی" جیهانی دیواردراو" شۆڕشێکە کاریگەری یەکجار زۆری هەیە لەسەر جیۆپۆلیتیك

(Geopolitics). له سەرەتای چەرخی بیست و یەکدا حکومەتە رۆژئاواییەکان و هاوڵاتیانیان لە ژێر کاریگەری کرداری جینۆسایدبوون لە رواندا و کامپی تیرۆرستان لە ئەفغانستان و پێتانەدنی ئەتۆمی لە ئێران، هەستیان بە بەرپرسیاریەتی بۆ دەستێوەردان لەو وڵاتانەی هەڕەشە لە مافی مرۆڤ و ئاسایشی نێودەوڵەتی دەکەن. بەڵام بەمێگێن مەوکرە لەسەر داکۆکی کردن لە بیرۆکەی کۆنی سەروەری (Sovereignty) کە پێناسەکەیشی بریتییە لە پاراستنی سەروەری دەوڵەتان. بنەماکانی ئەم سیاسەتەش بریتییە لە داگیر نەکردنی وڵاتان، هەوڵنەدرێت بۆ رووخاندنی رژێمەکان و لە هەمورویشی گرنگتر دەستێوەرنەدان لە کاروباری ناوخۆی وڵاتاندا. لە شوێنی پرەنسیپی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی تۆنی بلێر ئەوان کار بۆ "هێزی نیشتمانی سەرتاسەری "دەکەن (Comprehensive National Power).

چین لە رێگەی پرەنسیپی تازە دۆزراوەی" هەمە لایەنی" یان فرە لایەنی (Multilateralism) و پڕۆپاگەندە و بانگەشە بۆ بەرنامە نێودەوڵەتییەکە دەکات" هێزی سەرتاسەری نیشتمانی". بەهۆی پاڵپشتی کردن لە نەتەوە یەکگرتووەکان و دروستکردنی رێکخراوی هەرێمی بەمێگێن تەک هەر تەنها بەڵانسی هێزی گۆڕیوە لە زۆر لە بەشەکانی جیهان بەڵکو رێزگرتنی لە سەروەری نیشتمانی دووپات کردۆتەوە. رێکخراوی یەکێتی ئەوروپی و ناتۆ NATO کە دامەزراوی رۆژئاواین بەوە پێناسە دەکرێن کە سەروەری نیشتمانی کەمدەکەنەوە لە بیری زیاد کردنیان، هەروەها هەردوو رێکخراوی چینی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ئاسیا و رێکخراوی هاریکاری شەنگەهای لە ژێر کاریگەری ئەم پرەنسیپە دروستبوون. بەڵام چین دراوسێکانی دڵنیا کردۆتەوە لەوەی ئەم رێکخراوانە ئامانجی ناشتیخوازی و هاریکاریان هەیە و هەڕەشە نین بۆسەر هیچ لایەک، مەبەستیش دروستکردن و پاراستنی بەرژەوەندی ئەندامەکانەکە پەیوەندی باشیان لەگەڵ ئەمریکا نییە. بەرپرسی پێشووی ئەمریکی سۆزان شیرک (Susan Shirk) بەراوردێك دەکات لە نێوان وڵاتەکەی دوابەدوای جەنگی جیهانی دووەم و دیپلۆماسیەتی هەمە لایەنەی چینی ئەمڕۆ، دەڵێت: ویلایەتە یەکگرتووەکانی

ئەمریکا توانی بڕوا بە وڵاتانی تر بهێنێت کە مەترسیان لەسەر دروست ناکات لە ڕێگای دروستکردنی دەزگا و دامەزراوی جیهانی هەمە لایەنە، بەڵکو خۆی (USA) دەخاتە ژێر دەسەڵاتی ئەم دامەزراوانە. بە واستە بوونی ویلایەتە یەکگرتووەکان بە پاساو بڕیارەکانی ئەم دەزکایە USA توانی سەرکەوتوانە دەسەڵاتی خۆی بەسەر سیستەمی جیهانی بسەپێنێت. ئایا بەشدار بوونی چین لە دەزکا و دامەزراوە هەرێمی و جیهانییەکان هەمان دەرئەنجامیان دەبێت؟ کە ڕێگا بە چین بدات وەك هێزێکی جیهانی هەڵسێت و ببوژێتەوە؟

ئەتەوە یەکگرتووەکان بووە بە ئەمپلی فلیەر (Amplifier) بۆ تێڕوانینی چین بۆ جیهان. چین بە پێچەوانەی رووسیایە کە زۆر بە شانازییەوە هەڵسوکەوت دەکات و تام و چێژ وەردەگرێت کاتێك تەنگژە و بەربەست و گرفت لە بەردەم پلانەکانی USA و EU دروستدەکات، بەڵکو چین دەیەوێت وا خۆنیشاندات کە هەمیشە لە هەڵوێستی چارەسەر خوازیدایە. کاتێك کە بخوازێت ڤیتۆ بەکار دەهێنێت، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی دەیەوێت خۆی لە پەنای خەڵك بشارێتەوە، ناستەنگ دروستبکات کەسیش گلەییان لیّ نەکات. لە شەڕی دژ بە عێراق هەر چەند زۆر بە توندی دژی ئەم کارە بوو بەڵام ڕێگای بە فەرەنسا و ئەڵمانیا و رووسیادا کە سەرکردایەتی ئەم بەرهەڵستکارییە بکەن.کاتێك گفتۆگۆ گەرم بوو لەسەر گەورە کردنی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لە ٢٠٠٥ چین هانی وڵاتانی ئەفریقیای دەدا تا داوای کورسییەك بکەن بەو مەرجەی مافی ڤیتۆیان هەبێت، بەم کارەشی داواکارییەکەی ژاپۆنی لەبار برد بۆ هەمان مەبەست پێشکەشیان کردبوو (ئەندامی هەمیشەیی لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لەگەڵ مافی ڤیتۆ).بەهەمان ئەندازەش بەیگین ڕێگای بە ڕێکخراوی وڵاتە ئیسلامییەکاندا بۆ لاواز کردنی کۆمەڵەی مافی مرۆڤ (HR Council). ئەم دیپلۆماسییەتە ژێر وردبینە کاریگەرییەکی تێکدەر هەبوو لە بەشدار کردن لە کەم کردنەوەی کاریگەری USA : لە ساڵی ١٩٩٥ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە هەڵبژاردنەکانی کۆمەڵەی گشتی ئەتەوە یەکگرتووەکاندا ٥٠,٦٪ دەنگەکانیان هێنا،

بەلام لە ساڵی ٢٠٠٦ دا، ٢٣٪ یان هێنا، ئەنجامەکانیشی لە مافی مـرۆڤ زۆر لـەوە خراپتر بوون: ئەنجامەکانی چین لە ٤٣٪ فری بۆ ٨٢٪ . بەلام هی ئـەمریکا لـە ٥٧٪ هاتە خوارەوە بۆ ٢٢٪ . پەیامنێری رۆژنامەی نیویۆرك تـایمز بـۆ کاروبـاری نەتـەوە یەکگرتووەکان جیمـس تراوب (James Traub) سەرنجی داوە کە کارەکـانی نەتـەوە یەکگرتووەکان و ئەنجوومەنی ئاسایش کاتێك ئەنجامـدەدرێن ئەگـەر ئـەمریکا رێگـا بدات. ئەم قسە راستەی جیمس رەنگە بەم زووانە چینیش بگرێتەوە. جیمـس تـراوب راستە کە دەوڵێت تواناو کاریگەری چین لە ئەتەوە یـەکگرتووەکان لـە زیـاد بووندایـە، رەنگە دوای ماوەیەك گلەیی لە دەسەلات و کاریگەری چین بکەین لە UN سەبارەت بە سیاسەتی گەورە و گرنگ لە جیاتی ئەوەی بڵێین ئەگەر ئەمریکا وای نەکردبوایە.

خەونەکەی جیهانی:

لـە سـاڵەکانی ١٩٩٠ دا رۆماننوسـی (سـاخر) وەنـگ شـوو (Wang Shuo) دەسەڵاتدارانی چینی زۆر نارەحەتکرد بە بلاوکردنەوەی رۆمانێکی زۆر سەرکەوتوو کە ژمارەیەکی یەکجار زۆری لێفرۆشرا بە ناونیشانی" پێم مەڵێ مرۆڤ" (Don't Call me Human)، کە تیایدا خەیاڵی خۆی بەکار هێنـاوە بـۆ نیـشاندانی ئۆلۆمپیـادی بەیگین کە میللەتانی جیهان لەم ئۆلۆمپیادەدا پێشبڕکێ لەسەر ئەوە دەکەن کـە کـێ زیـاتر (تـەحەولی ئیهانـە دەکـات)، لـە جیـاتی پێـشبڕکێی وەرزشـی و هێـز. لـەم پێشبڕکێیانەدا چین دەیەوێت بەهەر جۆرێك بێت پلەی یەکەم بەدەستبهێنێت.

پاڵەوانی رۆمانەکە کـە شـوفێرێکی (فاشـل)ی تاکـسییە کـە نـاوی (یوانبـۆ)یـە (Yuanbao) سەرۆکایەتی تیمی چین دەکات بەرزترین خاڵی بەدەستهێناوە هـەر لـە خولردنەوەی مێزی پێشبڕکێ کەرەکانی تر و هەتا بە زیندووی سرپکەن بە بەستن لەناو تانکی ماسی گواستنەوەدا. رۆمانەکەی وەنگ شوو (Wang Shuo) زۆر وەحشیانە گاڵتە بە مەترسییەکانی وڵاتەکەی دەکات لە پاراستنی روو...

له کۆتایشدا له درامایەکی زۆر ناخۆشدا یوانباوۆ Yuanbao پاڵەوانی رۆمانەکە پێستی دەموچاوی دادەدرێت تەنها بۆ بردنەوەی مەدالیای زێرین.

دیمەنێکی زۆر ترسناکە،دژە پاڵەوانێکی (Anti- hero) بێ دەموچاو لەناو گۆمێك خوێن وەستاوە و پێستی دەموچاوی خۆی بەرز لە سەرسەری خۆی راکرتووە وەك پاڵەوانێکی سەرکەوتوو. ئەم رۆمانە رەخنەیەکی زۆر قورس بوو هەوڵەکانی چین بۆ دروستکردنی هەستکردن بە گرنگی شانازی نیشتمانی. هەر بۆیە کەوتە ژێر هەڵمەتی دەزگای پیسبوونی رۆحی (Spiritual Pollution). وەنگ شوۆ لە رۆمانەکەیدا دەیەوێت بڵێت، بۆ ئەوەی چین رزگاری بێت لەو هەموو ئیهانە کردنەی کە لە لایەن بیانییەکانەوە پێیان کراوە دەبێت چینییەکان خودی ئیهانەکە لە ئامێزگرن (Toembrace thet humiliation it self).

ئەو بەیجینەی کە وا خەریکی خۆ ئامادە کردنە بۆ ئۆلۆمپیادی ٢٠٠٨ جیاوازییەکی زۆری هەیە لەگەڵ وەسفەکەی وەنگ شاوۆ، چونکە رژێم ئەم یارییانە بە دووپاتکردنەوە و ناساندنی (چین)ە وەك زلهێز، ئەو ئەوەی کە دووچاری ئیهانە هاتن وا رێگا چۆڵدەکەن بۆ ئەومیەکی تر کە جگە لە سەرکەوتن هیچی تر نازانن نەبیبینیوە. لە دەرەوەش وڵاتانی دنیا خوویان بە چین گرتووە تا رادەی (یادمان)، تەنها لە ساڵی ٢٠٠٦ دا نزیکەی نیوەی سەرگردەکانی وڵاتانی جیهان سەردانی چینیان کرد (ژمارەی وڵاتانی جیهان نزیکەی ١٩٢ وڵاتە). بەڵام سەرەڕای ئەمانەش بیرکردنەوەی چینییەکان تا ئەمڕۆش هەر بەرگریکردنە (Defensive). ئەم بەرگریکردنە و داکۆکی کردنە مێژوویەکی دوورودرێژی هەیە، فەیلەسوفە هاوچەرخە چینییەکان لە جیاتی ململانێ کردن لەگەڵ رۆژئاوا بە پێوەری رۆژئاوایی وا خەریکن پێوەر و بنەماکانی یاریکردن دەگۆڕن هەروەك کۆمیتەی ئۆلۆمپی رۆمانەکەی وەنگ شاوۆ، تەنها ئەو یاریانەش دەکەن کە خۆیان سەرکەوتنی تێدا بەدەستبهێنن و باڵادەستی خۆیانی تێدا دووپات بکەنەوە.

زۆربەی هەرە زۆری ئەوانەی سەردانی بەیجین دەکەن، هەروەك مەراسیمی حەج ئاسا سەردانی" پەرستگای بەهەشت" یش دەکەن، منارەکەی وەك خەیاڵ دەڕوانێتە پایتەختی چین، وەك کۆڵکە زێڕینەیەك وایە کە بە خەڵکەکە بەخشرابێت وەك خەڵاتی دوای مەرگ و زیندوو بوونەوە. تەلار سازییەکی یەکجار زۆر وردی تیا بەکار هاتووە و زۆر لێکدانەوەی فەلەکی بۆکراوە تا بەڕاست لاسایی کردنەوەی بەهەشت بچێت، لە نێو ژمارەیەکی زۆر لە پەلە هەوری مەرمەڕی هەڵتاوەتەوە بەر لە گەیشتن بە لوتکەی گردەکانی مەراسیمی بەهەشت"Altar of Heaven".

ئاڵێرە بوو ئەو ئیمپراتۆرەی کە ناسرابوو بە کوڕی بەهەشت قوربانی و دوعاو نوێژەکانی پێشکەش بە حاکمی گەردوون دەکرا (Ruler of the Universe)، ئەو پاساپانە کە ساڵانە دەریدەکردن داڕێژرابوون بە جۆرێك کە بوو بوون بە سومبلی سیستەمی جیهانی لە چینی کۆن. لە ژێر سایەی پرەنسیپی "تیان خیا" Tian Xia یانیش هەموویان لە ژێر سایەی بەهەشت، ئیمپراتۆر هەموو سنوورەکانی دەبەزاند و بوو بوو بە سەنتەری سیستەمی جیهانی. سەرەڕای ئەوەی هەموو ئارەزوو و ئامانجەکانی خۆیانیان هێنابووە دی لە قازانجی پەرستگاکانیان، بەڵام ئیمپراتۆریەتی مەنگ Ming خەریکی دروستکردنی سومبلێکی نیشتمانی و نەتەوەیی مەزنتر بوون، دروستکردنی دیواری چین. لەو کاتەی باوەشیان بۆ دنیا کردبۆوە هەستیانکرد کە ئەم کارەیان مەترسیدار دەبێت سنوور دروستبکەن. وەك قەڵغان بۆ پاراستنی چین لە مەترسی بەربەری و بیانیان. خێزانی مینگی فەرمانڕەوا وەك هەموو دەسەڵاتدارانی تری چین ترسیان لێنیشبوو نەوەك نەتوانن چین بە یەك پارچەیی بهێڵنەوە لە مەترسی دراوسێکانیان. ئەویش کاریگەری هەبوو لەسەر چینییەکان هەر بۆیەش کەوتنە ژێر کاریگەری باری دەروونی دیواری مەزن. ئەو کاریگەرییە هێندە زاڵە بەسەریان کە ڕەنگدانەوەی هەیە بەسەر ناسنامەی نیشتمانی، جۆری ژیان تەنانەت نطف و بای نووسینی چینی. هەموو شارە چینییەکان تەتراون بە دیوار، خانووی دێهاتەکانیان بریتییە لە خانوویەك چواردەوردراو بە دیوار لە هەمان کاتیش پیتی نووسینیشیان بریتییە لە چوار دیوار.

هەر چەندە مەترسییەکانی چین سەبارەت بە سەروەری و لەدەستدانی دەسەڵات کاتێك بوون کە چین لە داگیرکردنی دەرەکی دەترسا، بەڵام ئەم بیرۆکانە ئەمڕۆ روو لە وڵاتانی دەرەوە کردووە. عەقلیەتی دیواری مەزنی ئەمڕۆ چین مەترسی داگیرکردنی دەرەکی نییە، بەڵکو بریتییە لە بانگەشەی چین بۆ دیدو بۆچوونیان سەبارەت سەروەری. بەمەش بە گوێرەی پلانێکی دارێژراو رووندادات. چین هێندە گەورە و چالاك و پراکتیکە و پراگماتیکە و هێندەش پێیستی بە سەرکەوتن هەیە، هەر بۆیەش سەرکردە سیاسییەکانیان بە بەردەوامی خەریکی تاقیکردنەوەی رێگای تازەن بۆ ئەنجامدانی کارەکانیان. ناوچەی ئابووری تایبەت بەکار دەهێنن بۆ تاقیکردنەوەی فەلسەفەی تازە و جۆراوجۆری بازار.

هەر ئێستا هەزار جۆر بیرۆکە تاقیدەکەنەوە. هەر لە راوێژکاری گشتی هەتا هاوبەیانی هەرێمی.بەڵام هەر لەم تاقیگە مەزنەدا بۆ تاقیکردنەوە کۆمەڵایەتییەکان تێڕوانین و دیدێکی تر بۆ جیهان سەری هەڵدا کە لە داهاتوو بە مۆدیلی چینی دەناسرێت. ئازاد بوونی چین لە ژێر کاریگەری رۆژئاوا خۆی لە خۆیدا بووە بە ئەلتەرناتیف، رێگایەکی تری غەیرە رۆژئاوایی بۆ وڵاتان و کەسانی تر کە رێچکەی بگرن. بیرۆکەی (جیهانی دیواردراو) لە دەوڵەتی نەتەوەیی (Nation States) کۆنترۆڵی داهاتووی ئابووری و سیاسەتی سیاسی و سیاسەتی دەرەکی خۆی دەکات و وەك رکابەرێکی ئایدۆلۆژی رووبەڕووی فەلسەفەی ئەمریکی بوو "جیهانی پان" و هەمە لایەنی لیبراڵی ئەورووپی بۆتەوە. لەم کەش و هەوایە پڕ"منافسەیە" دارێژەرانی سیاسەتی رۆژئاوایی دەبێت بیروباوەڕی خۆیان لە باوەشگرن و بیانکەن بە کردار ئەگەر بە راستی بیانەوێت بانگەشە بۆ بیروباوەڕی لیبراڵ بکەن.

چەرخی بیست ویەك نابێت بە چەرخی چینی کە تیایدا ماکدۆناڵدز بگۆڕدرێت بە مانتاوو Mantou (چێشتخانەی خێرای هەرشتە یان نوودڵی چینی) وەك بە ناوبانگترین خواردنی جیهانی، یانیش CCTV چینی جێگای CNN بگرێتەوە. یانیش نیووەیڤ New Wave جێگای هۆلیود بگرێتەوە. بەڵام چین شان بەشانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەورووپا دەبێت بە رێکخەری سیستەمی جیهانی. ئەحەددای کاریگەری

و بەرژەوەندییەکانی رۆژئاوا دەکات لە ئەفریقیا، ئاسیا، رۆژهەلاتی ناوەڕاست، ئەمریکای لاتین و کۆمارە کۆنەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران بە نموونەیەکی تازە لە جیهانگیری.ئەگەر چین بەردەوام بێت لە گەشەسەندن ئەوا رەنگە لە داهاتوودا خۆپێشاندەرانی بەردەم رێکخراوی بازرگانی جیهانی گلەیی لە یەکدەنگی بەیگین و واشنتۆن لە یەك کاتدا بکەن. هەروەها رەنگە گرنگی بدەن بە وتارەکانی سەرۆکی چین بۆ کۆنگرەی میللی چینی شان بە شانی وتاری سەرۆکی ئەمریکی بۆ ئەتەوەی ئەمریکی "Stat of the Union". ململانێی خای و لیXi and Li رەنگە وەك ململانێی نێوان (نیکۆلای سارکۆزی و سیگۆلین رۆیال و رەدی جوولیانی و هیلاری کلینتۆن) یان لێبێت.

پلانەکانیان بۆ ئاسیای ناوەڕاست بێت، هەروەك ماوەیەکی زۆر خەریکی سیاسەتی پارێزگارە تازەکانی ئەمریکی بوونNeo-Cons سەبارەت بە رۆژهەلاتی ناوەڕاست. هەروەها رەنگە بۆنۆوBono بۆب گیلدۆفBob Geldof جاری داهاتوو بۆ پاراستنی ئەفریقیا، رەنگە گەورەترین کونسێرت لە یاریگای ئۆلۆمپی بەیگین بگێڕن لە جیاتی هاید پارکی لەندەن. رێگای چین بۆ بوون بە زلهێزی ئاسان نابێت. رەنگە نموونەی چینی بۆ دەولەتی سەرمایەداری و بازاڕی کراوە و سیستەمی سیاسی داخراوە زۆر درێژ خایەن نەبێت. بەلام جێگای وەبیرخستنەوەیە کە تاقیکردنەوەی ئابووری سۆڤیەتی جاران سێ نەوەی پێچو تا رووخاو هەرەسی هێناو لە مەیدانی عەمەلی فشەلی هێنا، سەرەڕای ئەوەش تاقیکردنەوەی سۆڤیەتی بوو بوو بە ئەلتەرناتیڤێك کە ململانێی لەگەلّ بیروباوەڕی دیوکراسی لیبراڵی رۆژئاوادا دەکرد.

پێشکەوتنی چین حاڵی حازر بەلانسی ئابووری و سەربازی گۆڕیوتەوە، ئێستاش بیرو بۆچوونی جیهان بۆ سیاسەت و ئابووری و سیستەمی جیهانی دەگرێت. ئەوانەی پێیان وابوو کە دەولەمەند بوونی چین وادەکات چینییەکان زیاتر بەرەو رۆژئاوا بێن بە هەلّە دەرچوون. بۆ یەکەمین جار دوای شەڕی سارد، ئەوروپاو ئەمریکا رووبەڕووی ئەلتەرناتیڤێکی زەبەلاح و ترسناك دەبنەوە ئەویش بریتییە لە نموونەی چینی" The Chinese Model".

سوی زهایوان: Cui Zhiyuan: پرۆفیسۆری سیاسەت و بەڕێوەبردنی گشتی لە زانکۆی تسنگهوەTsinghua لە بەیجین. یەکێکە لە سەرکردەکانی چەپی تازە، لە ڕێگەی هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤ بۆ بیری لیبراڵی تازەی سەرمایەداری زۆر بە چاکی لە نێوەندی بیرمەندان سەری هەڵداو ناسرا. بە ناوبانگترین بەرهەمی کتێبێکە بە ناونیشانی کوندی نانجی" Nanjie"، جگە لە وتارێکی بە ناوبانگ کە بانگەواز بۆ " قۆناخی دووەمی ئازاد کردنی بیر". لە ساڵی ١٩٦٣ لە دایك بووە و باوکی ئەندازیاری ئۆکلیاری بوو لە سچیوان"Sichuan". سوی سەرەتا لە زانکۆی هونان Hunan خوێندنی دەست پێکرد لە پاشان خوێندنی ماستەری لە ئەکادیمیای زانستە سیاسییەکانی لە بەیجین CASS دەستپێکرد، بەڵام تەواوی نەکرد و تا ساڵی ١٩٨٧ چوو بۆ زانکۆی شیکاگۆ. لە ساڵی ٢٠٠٤ گەڕایەوە بۆ چین لەبەر پیربوونی دایك و باوکی چونکە ئەویش تاقانەی دایك وباوکی بوو. گفتوگۆی هزری ساڵانی ١٩٩٠ لەو شوێنە بوو کە لێکۆڵەرەکانی لێبوون چونکە دەیانتوانی بە ئازادی بیر بکەنەوە و بیروراکانیشیان بلاوبکەنەوە، لەسەرووی هەموشیان هۆنگ کۆنگ. سوی دەڵێت کە لە دەرەوە بیت کاریگەریت زیاترە بە ئازادی خۆت قسە دەکەیت، بەڵام ئەمرۆ ئازادترین، چونکە ئەتەرنێت کاریگەرییەکی زۆری هەیە، باسی هەر شتێك بکەیت ئاساییە بەڵام تەنها باسی بە پەلە لادانی پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا نەکەیت.

فانگ ننگ: Fang Ning :یەکێکە لە باشترین بیرمەند و هزرڤان لە بواری تیۆری سیاسی.باشترین کاری نووسینی بریتییە لەکتێبێك بە ناونیشانی ڕێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا". Chinas Raad under the Shadow of Globdiziantion (1999) " کە لەگەڵ وەنگ خیاودۆنگ Wang Xiaodoug بە هاوبەشی نووسی بوویان و لە ساڵی ١٩٩٩ بلاو کرایەوە.فانگ ننگ زۆر شانازی بەو

وتاره دەکات کەلە ١٩٩٧ نووسیبووی بە ناوی سۆشیالیزم بریتییە لە بەیەکەوە گونجان"Socialism is abaut Harmany".

کەیەکێك بوو لەولانەی بلس لە پەیوەندی نێوان سۆشیالیزم و گونجاندن بکەن و دەڵێت نەم بلیمتەی من بوو بە هۆی هاندان و سەر هەڵدانی درووشمی سیاسی نەمرۆ لە" کۆمەڵگای گونجاو و جیهانی گونجاو".

جێگری سەرۆکی دەزگای سیاسییە لە ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکانی چینی و یەکێکە لە بە بەرهەمترین نووسەری بواری تیۆری سیاسی و دیمۆکراسی.

لە حکومەت زۆر نزیکە و لە زۆر لە پرۆژەکانیان بەشدارە، دواترینیان راپۆرتی حکومی سەبارەت بە دیموکراسی ساڵی٢٠٠٦٥ ."White Paperon Democracy".

گان یانگ: GanaYang: ئەکادیمیکی هەواداری چەپی تازەیە. حاڵی حازر یارمەتیدەری لێکۆڵەرەوەیە لە سەنتەری لێکۆڵینەوە ئاسیاییەکانی زانکۆی هۆنگ کۆنگ. دوابەدوای هەڵاتنی لە چین بەهۆی خۆپیشاندانەکانی مەیدانی تیانیانمێن Tiananmen چوو بۆ USA دکتۆرانامەی PhD لە زانکۆی شیکاگۆ وەدەستهێنا. لەکارە بە ناوبانگەکانی ئێمە رێسا دروستکەین 1989 Weare Creating Tradition . هەروەها چەند بۆ چوونێك لەسەر لیبرالیزم 1997 Reflections on Liberalisms. گانگ یانگ خەڵکێکی زۆری لە راستی تازە تووڕە کرد بە بەکار هێنانی دەستەواژەی" کاولکاری داهێنەر"Creative destraction" بۆ وەسفکردنی شۆڕشی کەلتووری.

هونانگانگ: Hu Angang: پیاوێکی زۆر نائاسایی ئابووری چینییە، خۆی قژە ناڵۆزەکە و جل وبەرگە نافەرمییەکانی بەهەمان جەماسەتی مۆسیقاژەن و مایسترۆی بەریتانی" Nigel Kennedy" و کاریگەرییەکەی بەسەر جیهانی مۆسیقای کلاسیکییە. بە هاوبەشی لەگەڵ وانگ شاوۆ گوانگ"Wang Shaoguang" لە ژێر ناونیشانی" توانای دەوڵەتی چینی" "Chinas state Capacity" بڵاو کردەوە کە بە یەکێك لە کاریگەرترین راپۆرت دەژمێردرێت لە ٢٠ ساڵی رابردوودا نووسرابێت و کاریگەری یەکجار زۆری هەبێت بەسەر حکومەت و سیاسەتی ئابووری چینی بۆ بەهێز کردنی رۆڵی دەوڵەت.

زیاتر لە ٤٠ بابەت و نامیلکەی بڵاو کردۆتەوە راوێژکارێکی بەردەوامی حکومەتی ناوەندی و حکومەتی هەرێمەکانە. ئێستاش پرۆفیسۆر و بەڕێوەبەری سەنتەری لێکۆڵینەوەی چینییەکانە لە قوتابخانەی سیاسەتی گشتی و بەڕێوەبردن لە زانکۆی تسنگهوە. لە کاتی خوێندنی دکتۆرای لە زانکۆی یەلیYale وانگ شاوۆ کوانگی ناسی، هەر لەو کاتەوە پرۆفیسۆری بە سەردانەVisiting Professor لە ژمارەیەکی زۆر لە زانکۆکانی رۆژئاوا.

کاریگەرترین نابووری ناسی چەپی تازەیە و سەر چۆپیکێشی لێکۆڵەرەوەی چینییەکانە سەبارەت بەباروودۆخی نیشتمانی، ئەم ناوەزووەشی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٩٨٥)ی ئەکادیمیای زانستی چینی.

پان ویی: Pan Wei پرۆفیسۆرە لە قوتابخانەی لێکۆڵینەوە نێودەوڵەتییەکان و بەڕێوەبەری سەنتەری چینی و مەسەلەجیهانییەکانە لە زانکۆی بەیجین لە ئەستێرە گەشەکانی ئەکادیمیای چینی. لە پرۆژەیەکی لە ژێر ناونیشانی " راوێژکاری سەروەریی و دەوڵەتی یاسا" "Consultative Ruleat Law" کە تیایدا داوا دەکات چین سوود لە نموونە تاقیکردنەوەی سەنگافورە بکات لە جیاتی لیبرال دیموکراتی رۆژئاوایی. ئەو رایەشی کاریگەرییەکی زۆر گەورەی هەبوو. دکتۆرایەکەی لە ساڵی ١٩٩٦ لە زانکۆی بێرکلیBerke ley ی کالیفۆرنیا وەدەستهێنا. یەکێکە لە هزرڤانە داهێنەرەکانی چاکسازی سیاسی و پەرەپێدان و گەشەسەندنی ئابووری لە لادێی چینی. پان ویی مەیلێکی محافزکارانەی هەیە و بانگەشە بۆ نموونەیەکی چینی لە گەشەسەندنی سیاسی و ئابووری دەکات.

کن یاکنگ: Qin Yaqing: پرۆفیسۆر و جێگری سەرۆکی " زانکۆی چینی بۆ مەسەلە بیانییەکان"،"Chinas Foreign Affaies auaniversity" ناو بانگێکی زۆر چاکی دەرکرد وەك پسپۆڕی سیاسەتی دەرەوەی چینی. لە ساڵی ١٩٩٤ دکتۆرای لە زانکۆی میسۆریMissouri وەدەستهێناوە. رۆڵێکی دوو سەرەی زۆر گرنگی بینی لە دەزگایەك کە لە لایەن حکومەتەوە پاڵپشتی لێدەکرا. زانکۆی مەسەلە بیانییەکانە لە

لایەن وەزیری پێشووی دەرەوەی چین زھۆو تین لای Zhou En Laiی دامەزرا هەمان رۆڵی قوتابخانەی ناوەندی حیزبی بینی لە سیاسەتی ناوخۆ، بەڵام ئەم دەزگایە تایبەتە بە سیاسەتی دەرەوە و بە نومێندی نەوەی پەل بهاوێژێت بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانیش. پرۆفیسۆر کن یاکنگ بەشدارییەکی بەرچاوی هەبوو لە دارشتنی سیاسەتی دەرەکی حکومی و راوێژکاری حکومەتی کردووە سەبارەت بە رێکخراوی رۆژهەڵاتی ئاسیا بۆ تێکەڵبوونی هەرێمی.

شی ینهۆنگ Shi Yinhmng: پرۆفیسۆری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە لە زانکۆی میللی بەیجین. یەکێکە لە سەرنجراکێشترین بیرمەندی چینی سەبارەت ستراتیژیەتی چین.

مشتومرێکی زۆری دروستکرد کاتێك بانگەوازی کۆتایی هێنانی بارکرژی کرد لە گەڵ ژاپۆن. مامۆستای سەفەر کردوو بووەVisting Fellow لە زۆر لە زانکۆکانی ئەمریکا، وەك زانکۆی هارڤارد Harvard و باکووری کارۆلاینا و دینڤەر. پسپۆرە لە بواری " ستراتیژی گشتی" "Grand Stratgy" "یانیش ستراتیژیەتی مەزن".

شی ینهۆنگ ئینتەرناسیونالیستێکی لیبراڵە و زۆر کراوەیە داوای کۆتایی هێنان بە بارکرژی نێوان وڵاتەکەی و هەریەك لە ژاپۆن و ئەمریکا دەکات.

وانگ هوی: Wang Hui: پرۆفیسۆری لێکۆڵینەوەیە لە زانکۆی تسنگهوە Tsinghua و جێگری سەرنووسەری گۆڤاری هزری و بیرمەندی دووشوو بووە، لە ١٩٩٦-٢٠٠٧. یەکێك بوو لە سەرکردە ناسراوەکانی چەپی تازە لە چین و داوا لە حکومەت دەکات کە بایەخی زیاتر بدات بە چارەسەرکردنی کێشەی نایەکسانی و پسبوونی ژینگە. لە دایك بووی ١٩٥٩ یە لە کیانگسو "Jiangsu"، وە لە خێزانێکی زیرەك پەروەردە کراوە. لە سەردەمی شۆرشی کلتووریدا لە کاریگەریەکی جل و بەرگ بۆ ماوەی ٢٠ مانگ کاری کردووە دواتر چووە بۆ زانکۆی خینگدو Xingdu و دواتریش دکتۆرای PhD لە ساڵی ١٩٨٥ لە ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکانی چین وەدەستهێناوە. بەشداریکردووە لە خۆپیشاندانەکانی گۆرەپانی تیانیانمن Tiananmenی

١٩٨٩. له پاشان چوو بۆ هارڤارد له ساڵی ١٩٩٢ له پاشان ماوەیەکی له زانکۆی کالیفۆرنیا له لۆس ئەنجلس بەسەر بردووە. دەڵێت کاتێك له قوتابخانەی ناوەندی بووم هەموو پاییزێك دەچووین بۆ کارکردن لەگەڵ جوتیاران تا شارەزای بەروبوومی کشتوکاڵی بین.

وانگ شاوز گوانگ: Wang Shaoguang: یەکێکە لە بەهرەمەندترین بیرمەندانی چەپی تازە. پرۆفیسۆرە لە زانکۆی چینی لە هۆنگ کۆنگ و سەرنووسەری گۆڤاری"China Review"، پتر لە ٢٠ ساڵە لە دەرەوەی چین ژیاوە، کۆنەندامی گاردی سوورە و دکتۆرای لە زانکۆی کۆرنێل لەسەر بابەتی شۆڕشی کەلتووری وەدەستهێناوە لە ١٩٩٠، لە نێوان ١٩٩٠-٢٠٠٠ لە زانکۆی یەك وانەی وتووە بەرلەوەی بچێت لە هۆنگ کۆنگ جێگیر بێت. لە ساڵی ١٩٩٣ لەگەڵ" هونانگانگ" بە هاوبەشی"China`s State Capacity Report".

کە تیایدا مشتومڕێکی زۆر گەورەیان دروستکرد لە کۆتاییشیدا ئەم راپۆرتە بوو بە هۆی ئەنجامدانی گۆڕانکاری بنەڕەتی لە سیستەمی باجی وڵات. هەر لەو کاتەوە ئەم جووتە کۆمەڵێك راپۆرتی زۆر گرنگیان نووسیوە و بڵاو کردۆتەوە کە بوونەتە هۆی دەرکردنی فشار و کاریگەرییەکی زۆر لەسەر بڕیارەکانی حکومەت سەبارەت بە سیاسەتی ئابووری وڵات.بەم دواییەش بەهاوکاری پان ویی و گان یانگ خەریکی پرۆژەی راپۆرتێکە سەبارەت و نموونەی تاقیکردنەوەی چینی"Chin Model".

وانگ خیاودۆنگ: Wang Xiaodong: بە ناوبانگترین نەتەوە پەرستی توندڕەوی چینییە، بەشی هەرە زۆر جارەکان لە سەنگەری پێشەوەی گفتوگۆکانی پەیوەندی نێوان چین و ئەمریکا و چین و ژاپۆندایە، بیانیش ئەوانەی سەبارەت بە کێشەکانی ژینگە. کتێبێکی بە هاوبەشی لەگەڵ فانگ ننگ Fang Ning نووسی بە ناونیشانی" ڕێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا" "Chian`s Road under the Shadowaf Globaliziation" لە ١٩٩٩ کە بریتییە لە مانیفێستۆی شەپۆلی تازەی نەتەوە پەرستەکانی چینییە لە سەردەمی جیهانگیریدا. هەر چەندە لەگەڵ هێڵی گشتی

سیاسەتی دەرەکی چین کۆك نییە، بەلام ریزیکی زۆری لیدەگریت و پەیوەندیەکی زۆری لەگەل میرە بچکۆلەکان هەیە، کە بریتین لە منداڵەکانی بەرپرسە پایە بەرزەکانی حکومەت.

یان خیوتۆنگ: Yan Xuetong: بە ناوبانگترین سەرکردەی کۆمۆنیستە تازەکانە "Neo- comm" و لە هەمانکاتدا بە دڵنیاییەوە نەتەوە پەرستە و داوای واقعیەت دەکات سەبارەت بە تایوان و ژاپۆن و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. بەڕێوەبەری دەزگای لێکۆلینەوەی نێودەوڵەتییەکانە لە زانکۆی تسنگهوە. بە ناوبانگترین بیرمەندی سیاسەتی دەرەکی چینییە. دکتۆرای لە زانکۆی کالیفۆرنیای بێرکیلی لە ١٩٩٢ وەدەستهێناوە. لە دەزگای چینی بۆ پەیوەندییە هاوچەرخەکانی بەیین لە ١٩٨٢-١٩٨٤ وە ١٩٩٢-٢٠٠٠ کاریکردووە.

یانگ یاو: Yang Yao: یەکێکە لەو ئابووری ناسانەی کە لێکۆلینەوەی کردووە لەسەر کاریگەری هەڵبژاردنەکان و دیموکراسی لەسەر خۆشگوزەرانی. پرۆفیسۆر و جێگری بەڕێوەبەری سەنتەری چینی بۆ لێکۆلینەوەی ئابووری لە زانکۆی بەیین. دکتۆرانامەی PhD لە ١٩٩٦ لە زانکۆی ویسکۆنسن مادیسن Wisconsin Madison وەدەستهێناوە. یانگ یاو خۆی بە دوور دەگرێت لە تونڕەوەکانی بازاڕ، کە ئەوانیش بەشی هەرە زۆری ئابووری ناسەکانی راستی تازەن، هەروەها خویشی لە هەل پەرستەکانی چەپی تازەش دەپارێزێت. یانگ دەڵێت ئابووری ناسە چینییەکان زیاتر راسترەون لە وانەی ئەورووپا و ئەمەریکا، منیش چەپرەوم چونکە دکتۆرانامەکەم لە Wisconsin وەدەستهێناوە کەوتۆتە سۆشیالسترین ویلایەتی USA . کاتی خۆی ئەمەدەزانی Wisconsin چ کاریگەریەکی بەسەر منەوە دەبێت.

یانگ یی: Yang Yi: لە ساڵی ١٩٦٨ چووە ریزی هێزی دەریاوانی چین و لە پاشان کرایە نوێنەری دەریاوانی (ملحق بحری) لە باڵیۆزخانەی چین لە واشنتۆن لە ١٩٩٥-٢٠٠٠. ئێستاش بەڕێوەبەری دەزگای لێکۆلینەوە ستراتیژییەکانە. لە زانکۆی بەرگری نیشتمانی. سەرۆکی بەشی لێکۆلینەوەکانی زانکۆیی" ستراتیژیەتی نێودەوڵەتی چینی"

و" ستراتیژیەتی ئاسایشی نیشتمانی"یە. ڕێزی تایبەتی خۆی هەیە وەك ئەفسەرێك و لێکۆڵەرەوەیەك، هەروەها دەسەلاتێکی زۆری هەیە لە مەسەلەی سیاسەتی ئاسایشی چینیدا. لەم چەند ساڵانەی دواییدا چەند وتارێك و بابەتی زۆر کاریگەری بلاوکردەوە سەبارەت بەئاسایشی نیشتمانی لە "Global Times" کە بوو بە جێگای سەرنجێکی زۆر لە ناو چین، هەروەها لە دەرەوەیشی.

یوکیپینگ: Yu Keping: جێگری بەڕێوەبەری بیرۆی دلنان و وەرگێڕانی ناوەندییە. ئەم سەنتەرە پێشەنگە لە بزاڤی هەڵسەنگاندن و بلاوکردنەوەی ئەو دەرس و پەندانەی تاقیکردنەوەی دیموکراسی سەرەتایی هەڵبژاردن و ڕاوێژکاری گشتی وەدەستهاتوون. بەوە ناسراوە کە پارمەتیدەرو بە هانای سەرۆك هوجینتاوز دەمەوێت. یوکیپینگ مشتومرێکی زۆری نایەوە کاتێك هەندێك وتاری لە کتێبەکەی بلاوکردەوە بە ناونیشانی" دیموکراسی شتێکی باشە" لە ٢٠٠٦. دکتۆرانامەی لە زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی بەیجین لە ١٩٨٨ وەدەستهێناوە، ئستێرە گەشەی تیۆری سیاسی پارتی کۆمۆنیستە. جگە لە پۆستە ئەکادیمییە زۆرەکانی پسپۆری سەرەکی حکومەتە بۆ لێکۆڵینەوەکانی مارکسیزم. کە دەزگاو سەردەمێکی تازەیە بۆ ژمارەیەکی زۆر لە تیۆرستە سیاسییەکانی چین. هەروەها پۆستی جۆراوجۆری حکومی پێ سپێردراوە و لە نێوەندە ئەکادیمییەکان ڕێزێکی زۆری لێدەگیرێت بۆ لێکۆڵینەوەکانی.

ئەو لەگەڵ چەند کەسێکی تر لە تیۆرستە چینییەکان هەمیشە لەبەر چاون و هەست بە کارەکانیان دەکرێت سەبارەت بە نموونەی دیموکراسی چینی.

زهینگ بیجیان: Zheng Bijian: یەکێکە لە کاریگەرترین بیرمەندی بواری سیاسەتی دەرەکی و چاکسازی سیاسی. پۆست و پیشەی زۆر گرنگ و سەرنجڕاکێشی وەرگرتووە هەر لە مامۆستا لە زانکۆی میللی و جێگری وەزیری پروپاگەندە بۆ ڕاپەراندنی کاروبار تا دەگات بە جێگری سەرۆکی قوتابخانەی ناوەندی حیزب. دەکوترێت کە ڕاوێژکاری سەرۆکی چینی" جینتاوز" بێت. لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ وەك پاڵەوانێکی چاکسازییەکان دەرکەوت، ئەوسا زۆربەی وتارەکانی حیزبی دەنووسی و ئامادە دەکرد. لە

هەمرویشی گرنگتر نەو وتارەی نووسی کە دینگ خیاو پینگ پێشکەشیکرد لە ۱۹۹۲ لە گەشتە بەناوبانگەکەی بۆ باشووری ولآت کە بانگەوازی چاکسازی تابووری کرد دوابەدوای بە ناکا هاتنەوەکەی تیلیانین. لە ۲۰۰٤ پرۆژەی لێکۆڵینەوەیەکی رێکخستن بۆ بانگەشەی بووژانەوەی ئاشتی خواز"Peaceful Rise ". هەر چەندە بووژانەوەی ئاشتیخواز سەرکەوتنی وەدەستنەهێنا، بەڵام ئێستاش کاریگەری ناوەرۆکی بابەتەکە تا ئەمڕۆش لەسەر نێوەندەکانی داڕشتنی سیاسەتی دەرەکی چین هەرماوە.ئێستاش سەرۆکی مونتەدای چاکسازی چینییە" China Reform Forum. کە راوێژکاری پێشکەش بە حکومەت دەکات. لە تازەترین کاریشدا لە پرۆژەیەك کاردەکات کە پێیدەڵێن پرۆژەی تازە کردنەوەی کەلتووری چینی.

زهانگ وییسنگ:Zhang Weiying: بە ناوبانگترین ئابووری ناسی چینییە و یەکێکە لە سەرکردەکانی راستی تازە، یەکەم راگری قوتابخانەی بەڕێوەبردنی گوانگهوە Guanghua لە زانکۆی بەیجین و بەڕێوەبەری " دەزگای لێکۆڵینەوەی بزنس". لە زانکۆی بەیجین و سەنتەری بزنسی ئەلەکترۆنی e-Business.

لە ساڵی ۲۰۰۲ بە پیاوی ئابووری چینی دەرچوو لە لایەن کەناڵی تەلەفزیۆنی ناوەندی ولآت (CCTV). لە زۆر کۆمیتەی حکومی کاردەکات. دکتۆرانامەی PhD لە زانکۆی ئوکسفۆردی بەریتانی لە ژێر سەرپەرشتی هەلگری خەلآتی نوبل جەیمس میرلیس James Mirrlees دەستی هێناوە لە ۱۹۹٦. بەر لە چوونی بۆ ئوکسفۆرد لە ۱۹۹۰ وەك لێکۆڵەرەوە لە تیۆری سیاسەتی چاکسازی ئابووری کاریکردووە، کە ئێستا دەزکایەکی مردووە بە ناوی" لیژنەی دەوڵەت بۆ چاکسازی دەزگایی). یەکەمین کەس بوو کە بیرۆکەی " جووت رێگای نرخ دانانی داهێنا" بۆ چاکسازی. بەرزترین دەسەڵاتە سەبارەت بەتیۆری پرۆژەیی لە چینEnterpeise Theory و کاریگەری زۆری هەیە بەسەر نێوەندە ئەکادیمییەکان و حکومەت و بزنس. بە پاڵەوانی قوتابخانەی لیبراڵە تازەکانی چین ناسراوە بۆ سیاسەتی گەشەسەندنی ئابووری لە چین. سەرەڕای ئەم هەمووەش ئەمڕۆ لە هەموو ئابووری ناسەکانی تر رەخنەی توندی لێدەگیرێت.

ژمارەیەکی زۆر لە خواستەوەکانی Quatations ئەم کتێبە لەو دیدار و چاوپێکەوتنانە هاتوون کە نووسەر لەگەڵ هزرڤان و بیرمەندە چینییەکان ئەنجامیداوە. ئەمویست راستەوخۆ لە خوارەوەی هەر لاپەرەیەك بیان نووسم ئەوەك خوێنەری پێ بارگران بکەم.

ل.٥: بوونی خودی چین "China's very existence" گانگ یانگ، سێ رێسا مەزنەکەی سەردەمی تازە: تینکەڵبوونی سێ رێساکە و دووبارە سەرهەڵدانەوەی شارستانیەتی چینی، کۆرێنك بوو لە زانکۆی تسنگهوە لە بەیجین لە ٢٠٠٩. (و لە لایەن زهانگ فینگ وەرگێردراوە)

ل .١٠: خەونێك دروستکە، ئەکتەر هیوگۆ، نامەیەکی کراوەیە کە ئەکتەرهیوگۆ کە تیایدا کرداری سووتاندنی کۆشکی یوانمینگیان Yuanming yuan ریسوا مەحکوم دەکات کە لە لایەن هێزە ئەرەنسی و بەریتانییەکان ئەنجامدرابوو لە ١٨٦٠. ئەم بابەتە لەم سایتە دەستدەکەویت بە ئینگلیزی

.hhh:# www. Pbase.com/ chlorophy/imag/6q158 lz1

ل.١٣: خەونی ئەمریکی بەرزترین نامانجە: یوکیپینگ:

The American dream is the highest ideal: by Yu Keping

Americanization ,Westernization, Signification,

Modernization Or Globalization of China?

ل .١٤: رەگەزپەرستی پێچەوانە "Revere Racism" : وانگ خیودزنگ نەتەوەپەرستی چینی لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا . کۆرێکی بلاوەکراوەیە لە قوتابخانەی نابووری لەندەن ٧ رەشەمەی ٢٠٠٥.

ل. ١٤: بیرمەندە چینییەکان: Chinescintellectuals سەری زەلیران Cui Zhiyuan. ئازادی دووەمی بیر. هونگ کۆنگ (Oxford University Press 1997).

ل. ١٤: لە ساڵی ١٩٨٠دا چووم: وانگ خیاودۆنگ Wang Xiadong

In the 1980`s I went، ئەتەوە پەرستی چینی لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا. گۆڤارێکی بڵاوەکراوەی ڤۆتابخانەی ئابووری لەندەن ٧ ڕەشەمەی ٢٠٠٥.

ل. ١٥: ئەمڕۆ دەتوانین ببینین گان یانگ Today we can see: سێ ڕێسا مەزنەکەی سەردەمی تازە: تێکەڵبوونی سێ ڕێساکە و دووبارە سەرهەڵدانەوەی شارستانیەتی چینی، گۆڕێنێک بوو لە زانکۆی تسنگهوە ٢٠٠٦ لە بەیین، وەرگێڕانی زهانگ فینگ.

بەشی یەکەم:

ل. ٢١: پەنجا ساڵ بەرلە دەستکردن بە دروستکردن، فرانز کافکا، دیواری مەزنی چین (Landon: Penguin, 2005).

ل. ٢١: p.21 وەك خۆی بە زمانی ئینگلیزی بنووسرێتەوە.

ل. ٢١: 131 of 274 inde pendent directors، زهانگ هۆنگی Zhang HONGYI، سەرمایەداران و ئابووری ناسان لە چینی تازە ئیڤان جۆنس Evan Jones.

ل. ٢١: derisively known as fanshipai or whateverists، دوای مردنی مـاو، هوەگوژفینگ Hua Guofeng هاتە جێگای و بە ئاشکرا بەردەوامی" سیاسەتی هەر چۆنێك بێت" ڕاگمیاند"Two Whatevers Policy" (ئەم سیاسەتە بریتییە لە پابەند بوونی حیزب بە هەموو سیاسەتەکانی سەرۆك ماو و جێ بەجێ کردنی هەموو بڕیارەکانی).

دوابەدوای هاتنی دینگ خیارپینگ وەك سەرۆکی چین ئاماژکارەکە لە ڕاقەکانی کە پابەندی ئەم سیاسەتە ماویە بوون بە دەستەی هەرچۆنێك بێت ناودەبران.

ل. ٢٣: Zhang weiying has a Favouriter E.S.steinfeld: "ئەسپەرمنگ کراوەکان" کەلتووری چاکسازی و دیاردەی بەشێك چاکسازی" Parcial Reform" MIT ئکتزبەری ٢٠٠٢، لە لایەن Edward.S.steinfeld بڵاو دەکرێتەوە .

"China`s Market Visions".

ل. ٢٣: تیۆری جووت ڕێگای نرخ دانان"Dual-track prring" ڤان گانگ Fan Gang.